

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ
VE
ESMÂU BAKÂYE’L-EŞYÂ İSİMLİ SÖZLÜĞÜ**

SABRİYE MOHAMMADI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MUHAMMET TASA**

KONYA-2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sabriye MOHAMMADI		
	Numarası	20810601046		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagati		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ebû Hilâl el-'Askerî ve Esmâu Bakâye'l-Eşyâ İsimli Sözlüğü			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Sabriye MOHAMMADI

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sabriye MOHAMMADI		
	Numarası	20810601046		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA		
Tezin Adı	Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Esmâu Bakâye’l-Eşyâ İsimli Sözlüğü			

Ebû Hilâl el-‘Askerî, çağında önemi kaynamamış ancak sonraki yıllarda adından sıkça söz ettirmiş Arap dili alimlerinden birisidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Huzistan’daki Askerimükrem şehrinde doğmuştur. Bu yüzden doğduğu yere nispetle el-‘Askerî diye meşhur olmuştur. Ölüm tarihinin 400/1009 olması muhtemeldir ancak nerede vefat edildiği bilinmemektedir. Nitekim doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili ihtilaf ve yorumlar, bu tezde detaylı olarak ele alınmıştır.

Tez, giriş ve sonuç bölümleri hariç iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmaya genel bir ışık tutması ve tezin çerçevesini belirlemesi açısından, çalışmanın konusu, kapsamı, önemi, amacı ve yöntemiyle birlikte Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin doğduğu yer olan Askerimükrem ile yaşadığı çağ olan hicri IV. yüzyıldan bahsedilmiştir.

Birinci bölümde Ebû Hilâl’in hayatı ve eserlerinden bahsedilmiştir. Hayatı konusundaki genel ihtilaf eserlerinin isimleri ve adlarında da mevcuttur.

İkinci bölümde ise Arapça’daki kalan şeylerin isimlerini derlediği, sözlük türünden olan *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ* isimli eseri şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Ayrıca söz konusu sözlüğü bir zeyil olan ve Ahmed Abdu’t-Tevvâb Avz tarafından telif edilen *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşyâ mea Zeyli Esmâi Bekıyyeti’l-Eşyâ li Ebî Hilâl el-‘Askerî* isim eserde muhteva bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arapça sözlük, Ebû Hilâl el-‘Askerî, Esmâu Bakâye’l-Eşyâ.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Sabriye MOHAMMADI		
	Student Number	20810601046		
	Department	Foundations of Islamic Sciences / Arabic Language and Rhetorics		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Muhammet TASA		
Title of the Thesis/Dissertation	Abū Hilāl al-ʿAskarī and His Asmāu Bakāya'l-Ashyā Named Dictionary			

Abū Hilāl al-ʿAskarī is one of the scholars of the Arabic language, whose importance did not boil over in his age, but whose name was frequently mentioned in the following years. Although his exact date of birth is unknown, he was born in the city of ʿAskarmukram in Khuzestan. That's why he became famous as al-ʿAskarī in relation to the place where he was born. His date of death is likely to be 400/1009, but where he died is unknown. As a matter of fact, the conflicts and comments about the dates of birth and death are discussed in detail in this thesis.

The thesis consists of two parts, excluding the introduction and conclusion parts.

In the introduction part, in terms of shedding a general light on the study and determining the framework of the thesis, together with the subject, scope, importance, aim and method of the study, Abū Hilāl al-ʿAskarī's birthplace, ʿAskarmukram, and the era in which he lived, the hijri IV. century is mentioned.

In the first chapter, the life and works of Abū Hilāl are mentioned. The general controversy about his life is also present in the names and titles of his works.

In the second part, his work named *Asmāu Bakāya'l-Ashyā*, which is a dictionary type, in which he compiled the names of the remaining things in Arabic, was examined in terms of form and content. In addition, the name *al-Mu'cam fī Bakīyyati'l-Ashyā ma'a Zayli Asmāi Bakīyyati'l-Ashyāi li Abī Hilāl al-ʿAskarī*, whose dictionary is an addendum and which was compiled by Ahmad Abdu't-Tevvāb ʿAvz, has been examined in terms of content in the work.

Keywords: Arabic Language, Arabic Dictionary, Abū Hilāl al-ʿAskarī, Asmāu Bakāya'l-Ashyā

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	VIII
TRANSKRİPSİYON	IX
ÖNSÖZ	X

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI İLE EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi	2
2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi	2
3. Çalışmanın Kaynakları	3
4. Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Yaşadığı Bölge ve Dönemin Genel Özellikleri	4
4.1. Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Yaşadığı Bölge olan Askerimükrem.....	4
4.2. Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Yaşadığı Dönem Olan h. IV. Yy.	6

BİRİNCİ BÖLÜM EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. İsmi ve Nisbesi.....	10
2. Hayatı.....	11
3. Hocaları.....	20
4. Öğrencileri	25
5. İlmi ve Edebî Şahsiyeti	25
5.1. Mezhebi	28
5.2. Edebî Tenkitçiliği	28
5.3. Şairliği.....	29
5.4. Belâgata Dair Görüşleri	31

6.	Eserleri	31
6.1.	Dîvân.....	32
6.2.	eş-Sınâ' ateyn.....	34
6.3.	el-Furûk.....	36
6.4.	el-Mu'cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ	37
6.5.	el-Evâil.....	37
6.6.	Cemheretu'l-Emsâl	38
6.7.	Meni'htekeme mine'l-Hulefâ ile'l-Kudât.....	39
6.8.	et-Tebşîrâ	39
6.9.	Şerhu'l-Hamâse	39
6.10.	ed-Dirhem ve'd-Dînâr.....	40
6.11.	el-Mehâsin fî Tefsîri'l-Kur'ân	40
6.12.	el-'Umde	41
6.13.	el-Kuremâ	41
6.14.	Mâ Telhanu fihi'l-Hâssa	41
6.15.	Nevâdiru'l-Vâhid ve'l-Cem'	42
6.16.	Dîvânu'l-'Askerî.....	42
6.17.	en-Nezâir.....	43
6.18.	et-Telhîş fi'l-Luğa.....	43
6.19.	Dîvânu Ebî Mihcen.....	44
6.20.	el-Haşsu 'alâ Talebi'l-'İlm.....	45
6.21.	er-Risâle fî'l-'Uzle ve'l-İsti'nâf bi'l-Vahde	45
6.22.	Şerhu'l-Faşîh.....	45
6.23.	Şan'atu'l-Kelâm.....	45
6.24.	el-Mu'rib 'ani'l-Mağrib	45
6.25.	Ebû Hilâl el-'Askerî'ye Nispet Edilmesi Zayıf Olan Eserler	46
6.25.1.	el-Meşûn fi'l-Edeb.....	46
6.25.2.	et-Tafđil beyne Belâgateyi'l-'Arab ve'l-'Acem	46
6.25.3.	Risâle mine'l-Edebiyyât ve'l-Ahlâk	47

İKİNCİ BÖLÜM EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ’NİN ESMÂU BAKÂYE’L-EŞYÂ İSİMLİ ESERİ

1.	Arap Edebiyatında Sözlükler	49
2.	Eserle İlgili Genel Bilgiler	51
2.1.	Eserin Adı ve Nüshaları	51
2.2.	Eserin Bölümleri	52
3.	Eserin Metodu	52
3.1.	Kelimelerin Sunum Üslubu	53
3.2.	İstişhad	54
3.2.1.	Ayet ve Hadislerden Yapılan İstişhadlar	54
3.2.2.	Şiirlerden Yapılan İstişhadlar	55
3.2.3.	Mesellerden Yapılan İstişhadlar	56
4.	Eserin Muhtevası	57
4.1.	Eserde Ele Alınan Kelimeler	57
4.1.1.	el-Eşâratu / الأَثَارَةُ	57
4.1.2.	el-Usunu / الأُسُنُ	58
4.1.3.	el-Ubulletu / الأُبُلَّةُ	58
4.1.4.	el-Âsu / الأَسُ	58
4.1.5.	el-Âşıyetu / الأَصِيَّةُ	59
4.1.6.	el-Esyu / الأَسْيُ	59
4.1.7.	el-Besîlu / البَسِيلُ	59
4.1.8.	et-Teliyyetu / التَّلِيَّةُ	59
4.1.9.	et-Tâmûru / التَّامُورُ	60
4.1.10.	et-Terîketu / التَّرِيكَةُ	60

4.1.11.	es-Şurtumu / التُّرْتُمُ	61
4.1.12. es-Semîletu / التَّمِيلَةُ	61	61
4.1.13. el-Curâmetu / الجُرَامَةُ	61	61
4.1.14. el-Cizmetu / الجِذْمَةُ	61	61
4.1.15. el-Ciz'atu / الجِزْعَةُ	62	62
4.1.16. el-Huşâşetu / الحُشَّاشَةُ	62	62
4.1.17. el-Hıdçu / الحِضْجُ	62	62
4.1.18. Hamhâmi / حَمْحَامُ	63	63
4.1.19. el-Huvâfetu / الحُوَافَةُ	63	63
4.1.20. el-Huzâfetu / الحُدَافَةُ	63	63
4.1.21. el-Hulletu / الخَلَّةُ	64	64
4.1.22. el-Hıbtu / الخِبْتُ	64	64
4.1.23. el-Hameratu / الخَمْرَةُ	65	65
4.1.24. Dâ'i'l-lebeni / دَاعِي اللَّبَنِ	65	65
4.1.25. ez-Zubâbetu / الذُّبَابَةُ	65	65
4.1.26. ez-Zıbyân / الذَّبْيَانُ	66	66
4.1.27. ez-Zemâu / الذَّمَاءُ	66	66
4.1.28. er-Rukhatu / الرُّكْحَةُ	66	66
4.1.29. er-Ravdatu / الرَّوَضَةُ	67	67
4.1.30. er-Rameķu / الرَّمَقُ	67	67
4.1.31. er-Rasîsu / الرَّسِيسُ	68	68
4.1.32. er-Raṭrâtu ve'r-Ricricu / الرِّطْرَاطُ والرِّجْرَجُ	68	68
4.1.33. er-Raymu / الرَّيْمُ	68	68
4.1.34. er-Rafedû / الرَّفْعُ	69	69

4.1.35. ez-Zehemu / الزَّهْمُ	69
4.1.36. es-Semeletu / السَّمَلَةُ	69
4.1.37. es-Sey'u / السَّيِّءُ	70
4.1.38. es-Su'ru / السُّورُ	70
4.1.39. eṣ-Ṣirzimetu / السِّرْزِمَةُ	70
4.1.40. eṣ-Ṣeliyyetu / السَّلِيَّةُ	70
4.1.41. eṣ-Ṣevlu / السَّوْلُ	71
4.1.42. eṣ-Ṣefâ / الشِّفَا	72
4.1.43. eṣ-Ṣevâyâ / الشَّوَايَا	72
4.1.44. eṣ-Ṣemeletu / السَّمَلَةُ	72
4.1.45. eṣ-Ṣufâfetu / الشُّفَافَةُ	73
4.1.46. eṣ-Ṣubâbetu / الصُّبَابَةُ	74
4.1.47. eṣ-Ṣulṣulu / الصُّلُصُلُ	74
4.1.48. eḍ-Ḍamedu / الضَّمْدُ	74
4.1.49. eṭ-Ṭaḥârîru / الطَّحَارِيرُ	74
4.1.50. eṭ-Ṭahâ / الطَّهَّا	75
4.1.51. 'Aqibu / عَقِبُ	75
4.1.52. el-'Uqbetu / العُقْبَةُ	75
4.1.53. el-'Unṣuvetu / العُنْصُوءُ	76
4.1.54. el-'Aqâbîlu / العَقَابِيلُ	76
4.1.55. el-'Uṣmu / العُصْمُ	77
4.1.56. 'Âfi / عَافِي	77
4.1.57. el-'Ufâfetu / العُفَافَةُ	78
4.1.58. el-'Ulâletu / العُلَالَةُ	78
4.1.59. el-'Arîketu / العَرِيكَةُ	78

4.1.60. el-‘Ulkatu / العَلَقَةُ	79
4.1.61. el-Ġubru / العُبْرُ	79
4.1.62. el-Ġabeşu / العَبَشُ	79
4.1.63. el-Ġiryenu / العِرْيَنُ	80
4.1.64. el-Ferru / الفَرُّ	80
4.1.65. el-Ġurâratu / القُرَارَةُ	80
4.1.66. el-Ġuşâmu / القُشَامُ	81
4.1.67. el-Ġurâmetu / القُرَامَةُ	81
4.1.68. el-Ġuşâratu / القُصَارَةُ	81
4.1.69. el-Ġudâhatu / القُدَاحَةُ	82
4.1.70. el-Kurâbetu / الكُرَابَةُ	82
4.1.71. el-Ka‘betu / الكَعْبَةُ	82
4.1.72. el-Kumnetu / الكُمَّنَةُ	83
4.1.73. el-Lumâzatu / اللُّمَازَةُ	83
4.1..74 el-Meġîţatu / المَطِيطَةُ	83
4.1.75. el-Mesîţatu ve’l-Meliţatu / المَسِيطَةُ وَالْمَلِيطَةُ	84
4.1.76. en-Nufâşetu / النُّفَاشَةُ	84
4.1.77. en-Nefesu / النَّفْسُ	84
4.1.78. en-Neġiyyetu / النَّصِيَّةُ	85
4.1.79. el-Vezîmu / الوَزِيمُ	85
4.1.80. el-Huşâmetu / الهُشَامَةُ	85
4.1.81. el-Hevâdetu / الهَوَادَةُ	86
4.1.82. el-Hilâlu / الهِلَالُ	86
4.2. Kelimelerin Gruplandırılması	87

5.	Zeyli Olan <i>el-Mu‘cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ me‘a Zeyli Esmâi Bekıyyeti'l-Eşyâi li Ebî Hilâl el-‘Askerî</i> İsimli Eser	88
	5.1. Zeylinin Muhtevası	88
6.	Eserin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri	99
SONUÇ		100
KAYNAKÇA		103

KISALTMALAR

- b. : bin
Bk. : Bakınız.
h. : hicrî
m. : miladî
nr. : numara
ö. : ölüm tarihi
thk. : tahkik eden
ts. : tarihsiz
vd. : ve diğçerleri
yy. : yüzyıl

TRANSKRİPSİYON

Bu çalışmada aşağıda verilen transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

Sesliler:

ا : e (kalın okunan harflerde a)	أ : u	إي : î
إ : i	أ، آ، إ، ع : â	أو : û

Sessizler:

ء : '	د : d	ض : d	ك : k
ب : b	ذ : z	ط : t	ل : l
ت : t	ر : r	ظ : z	م : m
ث : s	ز : z	ع : '	ن : n
ج : c	س : s	غ : ğ	و : v
ح : h	ش : ş	ف : f	ه : h
خ : h	ص : s	ق : k	ي : y

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak harf-i ta'rifler, cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Harf-i ta'rif ile gelen kelimenin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Örneğin: Cemheretu'l-Emsâl, ed-Dirhem ve'd-Dînâr. İzâfet terkibi şeklinde bulunan ibarelerde (şahıs adı, kitap adı vb.) ve vasıl gerektiren yerlerde muzâf ile muzâfun ileyhin i'râbı yazıda gösterilmiştir. Örneğin: el-Mesîtatü ve'l-Melîtatü. Türkçe'ye yerleşmiş kelime ve tabirlerde transkripsiyon uygulanmamıştır. Örneğin: Şîî, İsmail. Abdullah, Şerefüddevlle gibi meşhur bileşik isimler tek kelime halinde yazılmıştır.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu tarihin her döneminde yeni şeyleri öğrenmeye meraklı olmuştur. Yeri geldiğinde öğreneceği şey bir dil olmuştur ki bu, yabancı dil bir yana ana dili dahi olabilmıştır. Bu öğrenme ise en temelde kelime düzeyinde başlar ve sonrasında üzerine dilin yapısı bina edilir. Öğrenilen her bir yeni kelimeyle bireylerin söz dağarcığı gelişir. Bu da başta iletişim olmak üzere, sözel sanatlardan olan edebiyat gibi alanlarda kişiyi geliştiren bir durum olur.

Sözlükler, bir dilin sahip olduğu hazineyi başka milletlere, başka çağlara taşıyan en önemli araçlardan birisidir. Tarihte yazılmış edebî eserlerde nakış gibi işlenmiş olan kelimeleri bize açıklar, hepsini bir bütün halinde bize sunar. Gerek ana dilimizde gerek karşı dilde bir sözlük, ilmî hayatımızın vazgeçilmez bir parçasıdır.

Bu vesileyle kullanılan, okunulan ya da işitilen pek çok kelimenin anlamı ekseriyetle sözlük yardımıyla öğrenilir. Sözlükler hemen her çeşidiyle insanlık mirasında vazgeçilemez bir yere sahiptir ve çoğunlukla anlamı bilinmeyen kelimeleri ya da kelimelerin kullanım alanlarını öğrenmek için kullanılır. Bu hazineden gerektiği ölçüde faydalanabilmek için de sözlüklerin okunması ve derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Arap Dili sözlüklerine bakıldığında, farklı gayelerle yazılmış pek çok sözlük görülmektedir. Bunların içerisinde sadece kalan nesnelere anlamını içeren, tema bakımından oldukça ilginç bir sözlük vardır. Bu sözlük h. IV. yy.'da yaşamış *eş-Şinâ'ateyn, Dîvânu'l-Me'ânî, el-Evâil, el-Furûku'l-Luğaviyye, Cemheratu'l-Emsâl* gibi dil ve edebiyata dair meşhur eserlerin sahibi önemli dil bilimci Ebû Hilâl el-'Askerî'nin yazmış olduğu *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ* isimli sözlüğüdür. Türkiye'de Arap Dili ve Belagatı alanında bu önemli dil bilimci Ebû Hilâl'in biyografisi ve bu eseri daha önce detaylı olarak ele alınmadığından Ebû Hilâl el-'Askerî'nin hayatı ile söz konusu sözlüğü şekil ve muhtevâ açısından incelenmeye değer görülmüştür.

Çalışmamda değerli önerileriyle katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Muhammet Tasa'ya teşekkürlerimi sunarım.

Sabriye MOHAMMADI

Konya-2022

GİRİŞ
ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI
İLE
EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL
ÖZELLİKLERİ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışmanın konusu, IV. yy'da yaşamış önemli bir Arap Dili âlimi olan Ebû Hilâl el-'Askerî'nin biyografisi ile onun eserlerinden biri olan *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ* isimli eseridir. Bu bağlamda Ebû Hilâl ile birlikte onun hayatına büyük etkisi olan ve nisbeleri aynı olması sebebiyle isimleri sık sık karıştırılan hocası Ebû 'Ahmed el-'Askerî'nin biyografisi de çalışmaya konularına dahil edilmiştir. Ayrıca *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ* eserinin yanında zeyli olan *el-Mu'cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ mea Zeyli Esmâi Bakıyyeti'l-Eşyâ li Ebî Hilâl el-'Askerî* isimli eser de çalışmaya dahil edilmiştir.

Arap Dili Edebiyatıyla ilgilenen herkes, Ebû Hilâl el-'Askerî ismini mutlaka duymuştur. Nitekim kendisi *eş-Şinâ'ateyn, Divânu'l-Me'ânî, el-Evâil, el-Furûku'l-Lugaviyye, Cemheratu'l-Emsâl* gibi eserleriyle adından sıkça söz ettirmektedir. Ancak bu önemli şahsiyetin hayatına dair bir çalışma yapılmamış olması, böyle bir ihtiyacı doğurmuştur.

Sözlük türü eserler, farklı medeniyet ve kültürlerin iletişimine aracılık etmiş kıymetli kültürel hazinelerdir. Bunun yanı sıra toplumların düşünce dünyasını zenginleştiren değerli bir miras olmuştur. Bu noktada, Arapça'nın dünya dilleri arasında önemi yadsınamaz bir konumu vardır. Bu amaçla farklı yöntem ve gayelerle yazılmış Arapça sözlüklerin daha iyi anlaşılması için yapılan araştırma ve çeviriler, Arap Dili ve Belagatı alanında yapılacak bilimsel çalışmalar açısından önemli bir yere sahiptirler.

2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Biyografi eserleri incelendiğinde, ölüm ve vefat tarihi de buna dahil olmak üzere Ebû Hilâl el-'Askerî'nin hayatına dair ihtilaflar mevcut olup, biyografisiyle ilgili çok verimli bilgiler olmadığı görülmektedir. Bu çalışma, var olan başka rivayetlerle beraber Ebû Hilâl'in şiirlerini mercek altına alarak hayatıyla ilgili genel bir tablo çizmeyi amaçlamaktadır.

Ebû Hilâl'den önce kimsenin, hakkında eser telif etmediği ilginç bir tema olan, nesnelere bakıyeleri temasındaki bu sözlüğü Arap Dili ve Belagatı bilim dalı

çerçevesinde incelemeye değer görülmektedir. Çalışma bu amaçla gerçekleştirilmiş olup, bu konudaki eksikliği gidermeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın şekillenmesi sürecinde veri toplama, sınıflandırma ve değerlendirme metodu uygulanmıştır. Bu süreçte, Ebû Hilâl'in hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olmasına rağmen gerek belli başlı tabakât kitaplarından gerekse de şahsının bir aynası mesabesinden olan şiirlerinden, hayatı hakkında bilgiler birinci bölümde verilmeye çalışılmıştır. Başvurulan kaynakların tamamı çalışmanın sonunda kaynakça bölümünde verilmiştir.

İkinci bölümde ise *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ* isimli eseriyle ilgili kelimeler ayrıntılı bir şekilde incelenirken zeylindeki kelimelerin yalnızca kalanlar bağlamındaki anlamları açıklanmıştır.

Ebû Hilâl eserindeki kelimelere şâhid getirirken alıntı yaptığı şiirlerde, çoğu zaman şairini zikretmeyip “Şair şöyle dedi” mealinde “قَالَ الشَّاعِرُ” deyip bırakmıştır. Eğer bu şairler eserin muhakkiği tarafından bulunduysa dipnot olarak esere eklenmiştir. Muhakkik tarafından tespit edilemeyen şairler, tarafımızca tespit edildiğinde çalışmanın ilgili kısımlarında dipnot olarak eklenmiştir. İki ihtimalde de bulunmadıysa meçhul bir şairden alıntılı olduğu söylenmiştir.

3. Çalışmanın Kaynakları

Ebû Hilâl el-‘Askerî'nin biyografisiyle ilgili ilk güvenilir kaynak, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu‘cemu'l-Udebâ* isimli eseridir. Kendisinin bu eserini yazarken, Ebû Hilâl el-‘Askerî ile hocası Ebû Ahmed el-‘Askerî'nin karıştırılması sebebiyle sırf bu iki el-‘Askerî meselesini ayırt etmek için 612 yılında Şam'a geldiği aktarılır. Burada *Ṭuyûriyyât*'ın sahibi Ebû Tâhir es-Silefi'nin¹ (ö. 576/1180) notunu taşıyan Taḳıyyuddîn İsmail b. Abdillâh el-Anmâtî ile karşılaşır ve meselenin aslını öğrenir.² es-Silefi'nin bu risalesinde Ebû Hilâl'in, Ebû Ahmed'in öğrencisi olduğu yazar ve Ebû Hilâl'in yalnızca *et-Telḥîş* ve *eş-Şinâ'ateyn* kitaplarından bahseder.

¹ Muhammet Tasa, *Hâmid bin Ali el-‘Imâdi'ye Ait “et-Tafsîl fi'l-Farkı Beyne't-Tefsîr ve't-Te'vil” Adlı Eserin Tahkiki* (Konya: Adal Ofset, 2005), 41.

² Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1994), 7/2890.

Yâkût el-Hamevî ise başka otorite kaynaklardan da alıntılar yaparak Ebû Hilâl'in eserlerinden daha geniş ölçüde bahseder, şiirlerinden alıntılar yapar.³

Temel kaynağın Yâkût el-Hamevî'nin adı geçen eseri olmasının yanında; Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-Zunûn*'u, Cemâluddîn el-Ğıffî'nin (ö. 646/1248) *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuĥât*'ı ve Celâluddîn es-Suyûfî'nin (ö. 911/1505) *Buġyetu'l-Vu'ât*'ı da bu çalışma için kaynaklık edecektir. Modern olarak nitelendirilebilecek çalışmalardan Ahmed Bedevî Tabbâne'nin *Ebû Hilâl el-Âskerî ve Meġâyîsuhu'l-Belâġıyye* isimli eseriyle, George J. Kanazi'nin *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî* isimli eserini de bu çalışmada yararlanılan temel kaynaklar arasında zikretmek mümkündür.

4. Ebû Hilâl el-'Askerî'nin Yaşadığı Bölge ve Dönemin Genel Özellikleri

Bu başlık altında, Ebû Hilâl'in yaşadığı çevreye ışık tutmak ve Ebû Hilâl'i daha iyi tanımaya yardımcı olması için yaşadığı bölge olan Askerimükrem ve yaşadığı dönem olan h. IV yy.'dan genel hatlarıyla bahsedilecektir.

4.1. Ebû Hilâl el-'Askerî'nin Yaşadığı Bölge olan Askerimükrem

Ebû Hilâl'in künyesi isminden daha meşhurdur ve bu künye Askerimükrem şehrine nispet edilmektedir. Bundan dolayı her şeyden önce, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin doğduğu yer olan Askerimükrem bölgesine değinmek yerinde olacaktır.

Arapça kökenli 'askerun (عسكِر) kelimesi *toplanmak, bir araya gelip konaklamak*⁴ anlamlarındaki rubâ'î bir fiil olan "عسكِر" fiilinden türetilmiştir. Kelimenin asıl karşılığı olan "عسكِر" ismi sözlükte *zorluk, sıkıntı, kuraklık* gibi anlamlara tekabül etmektedir. Bunun yanında, Türkçe'ye geçmiş haliyle de ilişkili olmak üzere *ordu, topluluk, asker* anlamlarına da gelebilmektedir.⁵

"Mükrem'in Karargahı" anlamına karşılık gelen tamlama halindeki Askerimükrem bölgesinin, ya Emevî kumandanı Mükrem b. Mu'âviye'ye nispetle ya

³ Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/918.

⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra* (Kahire: Âlimu'l-Kutub, 2008), 2/499.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 4/567.

dönemin Ahvaz valisi Mükrem b. Muṭarrif'e nispetle⁶ bu ismi aldığı rivayet edilmektedir. Bu iki tarihi şahsiyet için de iki ayrı hadise aktarılmaktadır.

İlk görüşe göre, Emevîler döneminde Irak vâililiği yapan Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) tarafından gönderilen Mükrem b. Ma'zâ el-Hâriş (ö. [?]), Hürzâd b. Bâs (ö. [?]) öncülüğünde çıkan bir isyanı bastırmak üzere bölgeye gelmiş ve bölgede ordugah kurmuştur.⁷ Diğer bir rivayete göre ise, yine Emevîler döneminde Irak vâililiği yapan Mus'ab b. Zübeyr (ö. 72/691) zamanında Basra'dan azledilerek Ahvaz'a atanan vali Muṭarrif'i bıçaklayarak öldüren ve sonrasında isyan eden Ubeydullah b. Ziyâd b. Zıbyân'ı (ö. [?]) yakalamak üzere gönderilen Mükrem b. Muṭarrif'in (ö. [?]) gönderildiği yere nispet edilmektedir. Mükrem b. Muṭarrif burada bir süre kaldığı için, bölge zamanla yerleşim yeri haline gelmiş, mamur bir hüviyet kazanmıştır.⁸

Ayrıca bu şehrin yerinde önceden Rustekbâz isimli bir şehir bulunduğu, daha sonra İslam'ın ilk dönemlerinde bu şehrin Araplar tarafından tahrip edildiği ve sonrasında bu bölgenin yakınına, Mükrem b. Ma'zâ'nın ordugahının bulunduğu yere bu şehrin inşa edildiği de aktarılmaktadır.⁹

Şehir, ticari bakımdan da önemli sayılmaktadır ki çarşılarında ekmeklerin güzel, tatlıların ucuz olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanında İslami ilimlerin ve aralarında da en çok kelam ilminin tahsil edildiği, alimlerin kuşluk vaktine kadar mescitlerde ders okuduğu rivayet edilen bir şehirdir.¹⁰

XIV. yy.'a kadar gelişimini sürdüren Askerimükrem şehrinin adı zamanla haritadan silinmiştir. Günümüzde mevcut değildir ancak İran'ın Huzistan eyaletindeki Ahvaz şehrinin kuzey bölgesinde kalan bir bölgeye karşılık gelmektedir. Bugün Şüşter ilinin 45 km güneyindeki Askerimükrem'in yerinde Bend-i Kîr harabeleri bulunmaktadır.¹¹ Bu bölgeden Ebû Ahmed el-'Askerî ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi iki

⁶ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 1/372.

⁷ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 1/372.

⁸ Ebû Cafer et-Taberî, *Târîhu't-Taberî - Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387), 6/160.

⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 4/123.

¹⁰ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm* (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1991), 410.

¹¹ Mustafa L. Bilge, "Askerimükrem," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/493.

büyük alim çıkmıştır ki zaten çalışmanın devamında bu iki isimden detaylı olarak bahsedilmiştir.

4.2.Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Yaşadığı Dönem Olan h. IV. Yy.

Bir âlimin biyografisi ele alınırken, yaşadığı çağ ondan ayrı düşünülemez. Nitekim tüm siyasi, ekonomik, kültürel durumların hepsi onun şahsiyetine ve eserlerine etki eder. Bu bakımdan her kişi, yaşadığı çağın bir evladı, çağı da onu yetiştiren ailesi olarak değerlendirilmektedir.

H. IV. yy. genel olarak Büveyhî Devleti’nin hâkim olduğu bir çağdır. Büveyhîler, h. IV. yy. başından h. V. yy. ortalarına kadar hüküm sürmüş, Deylemî asıllı, İran’lı ve Şii bir devlettir. Devletin başkenti Şiraz olmakla beraber Fars ve Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak olmak üzere dört kolu bulunmaktadır ve yönetim, bu dört bölgede ayrıdır. Bu bölgelerin arasında her zaman uyumlu ve kusursuz bir ilişki olmasa da devlet büyüklerine büyük saygı duyarlardı.¹²

Büveyhîler hakimiyetleri boyunca akrabalık ve Müslümanlık bağlarıyla birbirlerine bağlı bir hanedanlık olup, kuvvetli bir askeri güce sahiplerdi. Büveyhî emirleri aynı zamanda ordunun başkumandanları idiler. Şii bir devlet olan Büveyhîler, Sünnî halka karşı meşruluklarını ispat etmekte zaman zaman büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır.¹³

Dönemin iktisâdi koşullarına değinilecek olursa, durum çok da parlak değildir. Büveyhî Devleti’ne şahit olan İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) h. 334 yılında gerçekleşen olaylar ile ilgili şu ifadelerde bulunmaktadır: “O yıl fiyatlar o derece pahalıydı ki insanlar ekmek bile yemediler. Leş, ot ve çürümüş et yediler.”¹⁴ Nitekim Büveyhî Devleti’nin çok geniş bir alanda hüküm sürmesine rağmen mahalli bir hanedan olarak kalıp, Basra Körfezi, Irak ve Batı İran’da ticareti geliştirememiş olması bu duruma bir sebep olarak gösterilebilir.

¹² Erdoğan Merçil, “Büveyhîler,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/497.

¹³ Merçil, “Büveyhîler,” 6/498.

¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribu’l-Umem ve Te’âkibu’l-Himem*, thk. Ebu’l-Kâsım İmâmî (Tahran: Sorûş, 2000), 6/127.

Kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra devletin hanedanları arasındaki çekişmelerden kaynaklı savaşlar, devlette zayıflamalara neden olmuştur. Başta Türk ve Deylemlî ya da Sünnî ve Şîî unsurlar arasında olmak üzere, bu dönemde bir iç karışıklıktan söz etmek mümkündür. Her şeyden önce Büveyhî Devleti Şîî bir devletti ve bu konuda her türlü propagandayı yapmaktaydı. Kerbelâ günü, halktan dükkanlarını kapatarak ve siyah giyinerek Hz. Hüseyin için matem tutmalarını istemekteydi. Bu gibi zorlamalar halkta bir huzursuzluk yaratmaktaydı. Ayrıca Ğadîr-i Hum günü¹⁵ bayram ilan edilmiş ve Bağdat şehrinin her bir yanı süslenerek, çeşitli kutlamalar icra edilmekteydi.¹⁶ Sonuç olarak tüm bu hadiseler devlette bir iç karışıklık ve huzursuzluk ortamı yaratmaktaydı.

Büveyhi Devleti'nin sonu da h. 447 yılında yine bir Türk olan Selçuklu Devleti'nin sultanı Tuğrul Bey'in eliyle olmuştur. Ancak Ebû Hilâl'in h. IV. yy.'ın sonunda vefat etmiş olması bu dönemleri görmesine imkân vermemiştir. Bu sebepten Büveyhî Devleti ile ilgili bu kadarıyla iktifa edilecektir.

Tüm bunların yanında Büveyhî Devleti, ilmî ve kültürel alanlarda önemli bir konumdaydı. Vezirlerinden Ebu'l-Fađl İbnu'l-'Amîd (ö. 360/970), Ebu'l-Feth İbnu'l-'Amîd (ö. 366/976), Şâhib b. 'Abbâd (ö. 385/995) ve Bağdat'ta Dâru'l-'İlm'in de kurucusu olan Sâbûr b. Erdeşîr (ö. 416/1025) gibi önemli ilmi şahsiyetler çıkarmıştır. Yine bu dönemde ilim adamları, şair ve edebiyatçılar devlet otoriteleri tarafından himaye edilir ve mükafatlandırılırlardı. Bunların yanında pozitif ilimlere de büyük bir önem verilmişti. Örneğin, Adudüdevle tarafından Bağdat'ta kurulan hastanenin etrafında büyük bir tıp merkezi gelişmiştir. Bu merkezde önemli hekimler görev almış ve bu hekimler başarılı öğrenciler yetiştirmişlerdir. Bir diğer örnek ise hükümdarlarından Şerefüdevle'dir ki kendisi astronomi ilimleriyle ilgilenmiştir ve bu sebeple sarayın bahçesinde bir gözlemevi inşa ettirmiştir.¹⁷

¹⁵ Şîî gruplar tarafından Hz. Ali'nin imametinin tayin edildiği yer olduğuna inanılması açısından İslam tarihinde hususi öneme sahip olup, gölcükten ibaret bir bölgedir. Detaylı bilgi için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ğadîr-i Hum," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279.

¹⁶ Merçil, "Büveyhîler," 6/498.

¹⁷ Merçil, "Büveyhîler," 6/499.

Toplumsal, iktisâdi, kültürel ve en önemlisi de siyâsî olarak Ebû Hilâl'in yetişmiş olduğu şartların içinde bulunduğu çağ, böyle bir tablo çizmektedir. Ebû Hilâl dönemin meşhur alim ve edebiyatçılarından olan İbn Nubâte el-Hatîb (ö. 374/984), Hâsen b. Abdillâh el-'Askerî (ö. 382/992), Rummânî (ö. 384/994), Dârekuṭnî (ö. 385/995), Şâhib b. 'Abbâd (ö. 385/995), Mu'âfâ en-Nehrevânî (ö. 390/1000), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Fâris (ö. 395/1004), Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008), İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), eş-Şerîf er-Raḍî (ö. 406/1015), Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) ve eş-Şerîf el-Murtaḍâ (ö. 436/1044) gibi önemli isimlerle çağdaştır.

Sonuç olarak; tıp, matematik, geometri, coğrafya gibi alanlardaki verimliliği nedeniyle İslam'ın altın çağlarından bir yüzyıl olarak kabul edilen h. IV. yy., siyasî ve iktisadi olarak istikrarsız olmasının yanında ilmi ve edebî açıdan ilerlemenin görüldüğü, tezatları içerisinde barından bir yüzyıldır.

BİRİNCİ BÖLÜM
EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. İsmi ve Nisbesi

Biyografi ve tabakât türü eserler dikkate alındığında tam adının Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Sa'îd b. Yahya b. Mihrân el-Lugavî el-Edîb el-Askerî olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁸ Kaynaklarda genel olarak bu silsileye rastlansa da Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1920) *Hediyyetu'l-'Arifin* isimli eserinde, Mihrân isimli dedesinden sonra ona bir de Ahmed el-Bağdâdî isimli bir dedesini eklemiştir¹⁹ ki bu isme başka bir kaynakta rastlanmamıştır.

Arap Edebiyatında Ebû Hilâl el-'Askerî'nin künyesi, isminden daha meşhurdur. el-Lugavî, bir dilci olarak bu konudaki derinliğine; el-Edîb edebiyatçı yönüne; el-'Askerî ise Askerimükrem'de doğduğuna delalet etmektedir.

İleride hayatına detaylı olarak değinileceği üzere, Ebû Hilâl'in evliliğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı künyesindeki "Hilâl'in babası" ibaresinin gerçekten onun Hilâl ismindeki bir oğluna²⁰ mı delalet ettiği, yoksa meşhur olduğu başka bir hasletini mi gösterdiği bilinmemektedir.

Ebû Tâhir es-Silefî'nin aktardığına göre, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin hocası ve babası da yine el-'Askerî'dir. Ayrıca Ebû Hilâl, hocası olan Ebû Ahmed el-'Askerî ile sık sık karıştırılmaktadır. İleride bahsedileceği üzere, pek çok ortak özelliğe sahip olmalarından dolayı biyografi yazarları tarafından sıklıkla karıştırılmış; birbirlerinin ölüm tarihleri ya da eserlerinin yanlışlıkla bir diğerine atfedildiği dahi olmuştur. Çünkü bu iki şahsiyetin künyeleri farklı olsa da isimleri aynıdır. İkisi de el-Hasen b. Abdillâh el-'Askerî ismine sahiptir. Ancak Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Sa'îd b. Yahya b. Mihrân el-Lugavî el-Askerî denildiğinde kastedilen, 'çalışmanın konusu olan

¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/920; Cemâluddîn el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1982), 4/234; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Mufessirîn min Sadri'l-İslâm Hatta'l-'Asri'l-Hâdir* (Beyrut: Muessesetu Nuveyhid es-Sekâfiyye li't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1977), 1/141; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1976), 43; Celâluddîn es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât* (Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1428), 1/506; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 1/138; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 2/196; Abdu'l-Ganî el-Makdisî, *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Şadi b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nú'mân (Kuveyt: el-Hey'etu'l-'Âmme li'l-'Inâye bi Tıbbâ'a ve'n-Neşri'l-Kur'âni'l-Kerim ve Sünneti'n-Nebevviyye ve 'Ulûmihâ, 2016), 5/340; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fi Terâcîmi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa* (Dımeşk: Dâru Sa'di'd-Dîn li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000), 116.

¹⁹ İsmail el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1/273.

²⁰ Arap kültüründe Hilâl ismi erkek çocuklarına verilmektedir.

el-‘Askerîdir.²¹ Aynı bölgeye nispet edilmelerinin yanında karıştırılmalarının bir diğer önemli sebebi de bu iki alimin çağdaş olmalarıdır. Ayrıca aralarındaki hoca öğrenci ilişkisinin sonucu olarak fikirlerinin yakın olması da buna bir etken olmuştur.

Arap-İslam tarihinde başta Ali b. Muhammed el-‘Askerî (ö. 260/874), Ali b. Sa‘îd el-‘Askerî (ö. 300), Ca‘fer b. Mustafa el-‘Askerî (ö. 1355/1936) gibilerini sayabileceğimiz üzere el-‘Askerî nisbesine mensup olanların sayısı az değildir.²² Bunlardan en önemlileri Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Sa‘îd el-‘Askerî (ö. 382/992) ile onun yeğeni ve öğrencisi olduğu söylenen, çalışmanın ana konusu Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-‘Askerî’dir.

2. Hayatı

Önceki başlıkta da zikredildiği üzere Ebû Hilâl el-‘Askerî günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan, Askerimükrem isimli beldede dünyaya gelmiş ve yine orada yetişmiştir.²³ Doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Aşağıda aktaracağımız şiirinden hareketle 310 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.²⁴ (Remel)

لِي حَمْسٌ وَتَمَانُونَ سَنَةً فَإِذَا قَدَّرْتَهَا كَانَتْ سَنَةً
إِنَّ عُمَرَ الْمُرِّيَّ مَا قَدَّ سَرَّةَ لَيْسَ الْمُرِّيَّ عَدَّ الْأَزْمِنَةَ

85 yaşındayım, ancak bu 85 yılı ölçsem bir yıl eder.

Şüphesiz ki kişinin yaşı, onu mutlu eden anlardan ibarettir ve kişi zamanları saymaz.

Bu iki beyitten yola çıkarak -Ebû Hilâl’in vefat tarihi 395 kabul edildiğinde- Ebû Hilâl’in doğum tarihinin 310 kabul edilmesi iki açıdan sorunludur. Öncelikle Ebû Hilâl’in vefat tarihinin kesin olarak 395 olduğu bilinmemekle birlikte, 400 yılında vefat etmiş olması daha muhtemeldir. Nitekim bu ihtilafli husus, bölümün sonunda detaylı olarak ele alınmıştır. İkinci sorun ise bu beyitlerin Ebû Hilâl’e aidiyetinin meçhul olduğudur. Çünkü aynı dizeler Bâhârzî’nin (ö. 467/1075) *Dumyetu’l-*

²¹ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 2/918.

²² ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 4/382.

²³ el-Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, 4/189.

²⁴ Ahmed Bedevî Tabbâne, *Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Mekâyisuhu’l-Belâğîyye* (Kahire: Matbaatu Muhaymer, 1952), 27.

Kaşır'ında Ca'fer b. Durusteveyh el-Fârisî'den (ö. 347/958) aktarılmaktadır.²⁵ Her ne kadar *Dumyetu'l- Kaşır*'da beytin sahibi zikredilmese de 347 yılında vefat eden İbn Durusteveyh'in, h. IV. yy.'ın başında doğmuş olan Ebû Hilâl'i 85 yaşına gelmişken görmüş olmasına ihtimal yoktur. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle de İbn Durusteveyh'in 89 yaşında vefat ettiği²⁶ düşünülürse, bu şiiri İbn Durusteveyh'in söylemiş olmasında bariz bir engel yoktur. Bir başka ifadeyle, Ebû Hilâl'in söylemiş olmasına ihtimal yoktur.

Ebû Hilâl, Fars asıllıdır.²⁷ Nitekim tam adında geçen ve bir atasının ismi olan Farsça kökenli Mihrân ismi de bunu doğrulamaktadır. Ayrıca bir şiirinde kökenlerini överek şöyle demiştir:²⁸ (Tavîl)

لَهُ شَرَفٌ فِي آلِ سَاسَانَ بَادِخٌ وَدِكْرٌ بِأَطْرَافِ البَسِيطَةِ شَائِعٌ

Onun Sâsânîler arasında büyük bir şerefi ve tüm dünyada yayılmış bir ünü vardır.

Yine devamında şöyle bir şiir daha söylemiştir:²⁹ (Basîl)

وَقَدْ نَمَتِي أَجَادٌ حَجَا حَجَّةً مِنْ نَجْلِ سَاسَانَ تَزْهُو نَجْلٍ سَاسَانَ
هُمُ الكَوَاكِبُ فِي أَطْرَافِ دَاجِيَةٍ أَوْ الفَنَانُ عَلَى أَتْبَاجِ أَعْنَانِ
فَقَوْمٌ إِذَا مَا أَتَوْا بِالسُّوءِ مَا اعْتَدَرُوا وَلَا يَمْنُونَ إِنَّ مَنْوًا بِإِحْسَانِ

Sâsânoğullarının nesli parlasın diye, Sâsânoğullarının ihtişamı beni büyüttü.

Onlar, kara gecenin kenarlarında parlayan yıldızlar ya da ufukta yükselen tepelerdir.

Bir kavim onlara kötülük yaptıklarında özür dilemezler, iyilik bahsettiklerinde de minnet etmezler.

el-Âskerî, iyi eğitilmiş bir ailenin mensubu olarak Askerimükrem'de yetişmiş ve daha sonra ticaret için farklı bölgelere seyahat etmiştir. Yine bu yerlerle ilgili bir

²⁵ Ali b. Hasan el-Bâharzî, *Dumyetu'l-Kaşır* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1414), 1/504.

²⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Dürusteveyh," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/420.

²⁷ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 2/589.

²⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1900), 1/85.

²⁹ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/89.

bilgi olmasa da gençliğinin bir kısmını Kaşrân isimli yerde geçirdiği, yine bir şiirinden öğrenilmektedir.³⁰ (Tavîl)

سَقَى اللهُ لِي قَصْرًا بِقَصْرَانَ مُؤِنًا فِي اللّهُوَ أَعْطَا مِثْرِي
كَأَنَّ سَقِيَطَ التَّلْحِ فِي جَنَابَتِهِ صَفَائِحُ كَافُورَ عَلَى طُودِ عُنْبَرٍ

Allah, benim için Kaşrân'da zarif bir köşk suladı (nasip etti) de ben de eğlence içerisinde gömleğimin kollarını sıvadım.

Ve sanki Kaşrân'a karın yağışı, Amber Dağındaki kâfûr yaprakları gibidir.

Şiirde adı geçen Kaşrân bölgesiyle ilgili iki ayrı yer zikredilmektedir. Biriyle Kâhire'deki bir bölge, diğeri ile ise Sircân eyaletindeki Kirmân şehri kastedilmektedir.³¹ Fîruzâbâdî de başında harf-i ta'rîf olmadığı haliyle Kaşrân'ın Rey'de, el- Kaşrân'ın ise Kâhire'de olduğunu söylemiştir.³² Ebû Hilâl'in yaşadığı bölge ve genel olarak biyografisi göz önüne alındığında Askerimükrem'den ve Askermükrem'e nispeten yakın olan yerlerden başka bir yer ismi göze çarpmamaktadır. Bu yüzden Rey bölgesindeki Kirmân'da bulunan Kaşrân olması daha muhtemeldir. Nitekim şiirde de harf-i ta'rîfsiz geçmektedir.

Ebû Hilâl seyahat ettiği yerlerde ticaretin inceliklerini öğrenmiş ve daha sonra tekrar, doğduğu yer olan Askerimükrem'e dönmüştür. Ancak ticaretle uğraşıyor olması, kendisini ilimle uğraşmaktan alıkoymamıştır. Bu süre zarfında Bağdat, Basra ve İsfahan'da da ilim tahsiline devam etmiştir. Ebû Hilâl'in ileri bir zekaya ve temiz bir kişiliğe sahip olduğundan bahsedilmektedir ki³³ bundan dolayı telif ettiği eserleri son derece yetkin ve kalitelidir.

Daha önce de değinildiği gibi Ebû Hilâl bir tüccardı ve kumaş alım satımı ile ilgilenmekteydi.³⁴ Ayrıca Ebû Hilâl'in müreffeh bir hayat sürmediği pek çok kaynakta

³⁰ Tabbâne, *Ebû Hilâl el- 'Âskerî ve Mekâyîsuhu'l-Belâğîyye*, 25.

³¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/354.

³² el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebu Tahkiki't-Turâs fi Muesseseti'r-Risâle (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), 463.

³³ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, 4/189.

³⁴ Tabbâne, *Ebû Hilâl el- 'Âskerî ve Mekâyîsuhu'l-Belâğîyye*, 29.

anlatılır.³⁵ Aşağıdaki şiir³⁶ buna bir kanıt olmakla beraber, onun sefaletini, memnuniyetsizliğini ve emellerini gerçekleştirememesinden dolayı yaşadığı acıyı kanıtlamak için ele alınan biyografilerinde çok sık alıntılanır.³⁷ (Tavîl)

جُلُوسِي فِي سُوقِ أَبِيعٍ وَأَشْتَرِي دَلِيلَ عَلِيٍّ أَنَّ الْأَنَامَ قُرُودُ
وَلَا خَيْرَ فِي قَدَمِ تَدُلُّ كِرَامَهُمْ وَيَعْظُمُ فِيهِمْ نَدَاهُمْ وَيَسُودُ
وَيَهْجُوهُمْ عَنِّي رُتَانَةٌ كَسَوْتِي هِجَاءً قَبِيحًا مَا عَلِيٍّ مَرِيدُ

Alıp sattığım bir pazarda oturmak, insanların maymun olduğunun kanıtıdır.

Aralarında aşağılık kişiler itibar görür ve yönetici olurken, saygınlarını hakir gören bir toplumda hayır yoktur,

Kıyafetimin eskiliği, benim adıma onları ağır bir şekilde hicvediyor. Fazla söze ne hacet?

Ebû Hilâl'in zor yaşam şartlarındaki psikolojik ve sosyolojik ruh hali, onun şiirlerine pek tabii yansımıştır. Yine bu bağlamda, kendisine bir başka şiir daha nispet edilmektedir.³⁸ (Tavîl)

إِذَا كَانَ مَالِي مَالٍ مَنْ يَلْفُطُ الْعَجَمَ وَحَالِي فِيكُمْ حَالٌ مَنْ حَاكَ أَوْ حَجَمَ
فَأَيْنَ انْتِفَاعِي بِالْأَصَالَةِ وَالْحِجَى وَمَا رَجَحْتُ كَفِي عَلِيٍّ الْعِلْمَ وَالْحِكْمَ
وَمَنْ ذَا الَّذِي فِي النَّاسِ يُبْصِرُ خَالَتِي فَلَا يَلْعَنُ الْقِرْطَاسَ وَالْحِجْرَ وَالْقَلَمَ

Eğer benim param, meyve çekirdekleri toplayanın parasıysa, benim sizin aranızdaki durumum, dokumacı ya da hacamatçının durumudur.

Asalet ve soyluluktan faydalanmam nerede? Ki avcum ilim ve hikmetten yeterli miktarda (para görmedi) kazanmadı.

İnsanlar içinde kim tarafından benim durumumu kim görür de kâğıt, mürekkep ve kaleme lanet etmez.

³⁵ George Kanazi, bu sefalet halinin daimi olmadığı kanıtlamak için Ebû Hilâl'in şiirlerinden başka örnekler de zikretmiştir. Detaylı bilgi için bkz. George J. Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî* (Leiden: Brill Academic Publishers, 1989), 11.

³⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil* (Tanta: Dâru'l-Beşîr, 1408), 13.

³⁷ Sinâ er-Reîs, "Ebû Hilâl el-'Askarî," *Arap Encyclopedia* (Şam: Institute of the Arab Encyclopedia, 1981), 21/495.

³⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/919.

Ebû Hilâl'in bu şiirinde kendi durumuna ya da insanlara olan kızgınlığı açıkça fark edilmektedir. Nitekim Ṭabbâne, bir başka şiirini daha örnek göstererek, onun bu kızgınlığının ve ümitsizliğinin son derece doğal olduğunu düşünmektedir.³⁹ (Remel)

أَرَى الدُّنْيَا تَمِيلُ إِلَى أَنْاسٍ لِقَامٍ مَا لَنَا فِيهِمْ صَلَاحٌ
بَقِيَتْ كَطَائِرٍ فِي قَبْضِ بَازٍ جَرِيحِ الْجِسْمِ هَيْضَ لَهُ الْجَنَاحُ

Dünyanın, bizim için onlarda hiçbir hayrın olmadığı alçak insanlara meylettiğini görüyorum.

Bense, bedeni parçalanmış ve kanatları kırılmış bir kuş gibi bir şahinin kafesinde kaldım.

Bunun dışında, kaynaklarda onun resmî bir görev üstlendiğine dair bir bilgi yoktur. Ancak yine de yazdıklarında, hizmetinde bulunduğu biri olduğuna dair izlere rastlanmaktadır.

وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي أَخْدِمُهُ بِالضَّمِيرِ خِدْمَةً لَوْ تَصَوَّرْتَ لَهُ لَرَأَاهَا الرَّائِي رَوْضًا مَمْطُورًا وَوَشْيًا مَنُثُورًا⁴⁰

Allah biliyor ki, ona vicdanıyla hizmet ediyorum ve şayet bu hizmetim bir surete bürünse gören onu, yağmurun suladığı bir bahçe, saçılmış süslemeli bir kumaş gibi görürdü.

Ebû Hilâl'in hizmetinde çalıştığı kişinin kim olduğuna dair de açık ve net bir bilgi bulunmazken, yine onun şiirlerinden hareketle birkaç isim üzerinden tahminler yürütülmüştür. Bunlardan ilki Şâhib b. 'Abbâd'dır. Bu tahmin, Ebû Hilâl'in Şâhib b. 'Abbâd'ın ismi, lakabını ve künyesini bir şiirinde kullanmış olmasına dayanmaktadır. (Tavîl)

أَبَا قَاسِمٍ فَخْرًا عَلَى الْمَجْدِ وَالْعَلَا فَإِنَّ الْعَلَا رَوْضٌ وَأَنْتَ بِهِ زَهْرٌ
غَدَتْ أَرْضُنَا مِنْكُمْ سَمَاءٌ مُظَلَّةٌ لَهَا أَنْجُمٌ مِنْ زُهْرٍ أَخْلَاقِكُمْ زَهْرٌ

Ebu'l-Kâsım, şeref ve yücelikte bir övünçtür. Yücelik bir bahçe ve sen de o bahçedeki çiçeksin.

³⁹ Ṭabbâne, *Ebû Hilâl el- 'Âskerî ve Mekâyîsuhu 'l-Belâğîyye*, 27.

⁴⁰ el-Askerî, *Dîvânü 'l-Me'ânî*, 1/251.

Bizim memleketimiz sizin sayenizde gölgelik yapan bir gök ve onun yıldızları sizin ahlakınızından bir çiçek oldu.

Ebû Hilâl bu beytinde, Şâhib b. ‘Abbâd’ın künyesi olan Ebu’l-Kâsım’ı kullanmıştır. Hocası Ebû Ahmed el-Askerî’nin, Şâhib b. ‘Abbâd ile görüştüğüne dair bir rivayet mevcuttur ve bu konunun detaylarına ileride değinilecektir. Ebû Hilâl’in de bu görüşme esnasında hocasının yanında olması ve Şâhib b. ‘Abbâd ile görüşmüş olması muhtemeldir.

Zeki Mübarek (1892-1952) iki gerekçe ile Şâhib b. ‘Abbâd ve Ebû Hilâl arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Ebû Hilâl’in Şâhib b. ‘Abbâd’ı övmesi, ikincisi ise Ebû Hilâl’in şair el-Mütenebbî’ye (ö. 354/965) karşı önyargılı olması durumudur. Nitekim tarihte Şâhib b. ‘Abbâd ile el-Mütenebbî arasında bir soğukluk vâki olmuştur ki İbn ‘Abbâd *Kitâbü’l-Keşf ‘an Mesâvi’i Şi’ri’l-Mütenebbî* adında, kendisinin şiir konusunda Mütenebbî’den daha mâhir olduğunu iddia ettiği bir eser telif etmiştir.⁴¹ Hatta bu durum, devletin önemli bir kademesinde olan ve döneminde büyük bir otorite sahibi olan Şâhib b. ‘Abbâd’ın çağdaşı münekkitlerin, el-Mütenebbî’ye karşı bir önyargıya sahip olmalarına sebep olmuştur.⁴²

Ancak her şeye rağmen Zekî Mübarek’in bu çıkarımları ve Ebû Hilâl’in bu yöndeki kasideleri, bizi Ebû Hilâl’in Şâhib b. ‘Abbâd’ın hizmetinde olduğu sonucuna götürmekte yetersiz kalmaktadır.

Bunlar dışında George Kanazi, Büveyhi veziri İbnu’l-‘Amîd’e (ö. 360/970) ek olarak Yahyâ, İbn ‘Îsâ, Ebû Tâhir, Ahmed b. Muhammed, İbn Ahmed, Ebû Ali ve Benû Zeyd gibilerini Ebû Hilâl’in övdüğü otorite isimler arasında zikretse de yine bu şahsiyetlerin Ebû Hilâl’e hamilik ettiğini kanıtlayacak açık bir kanıt yoktur. Nitekim bu isimlerin kim olduğunu net olarak tespit etmek de mümkün görünmemektedir. Her ne kadar Kanazi’nin bu tespitleri, konuya ışık tutma adına değerli tespitler olsa da bunları kanıtlayacak hiçbir tarihî ve edebî veri olmadığı için sonuçsuz bulgular olarak

⁴¹ İlyas Çelebi, “Şâhib b. Abbâd,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/514.

⁴² Zekî Mübarek, *en-Nesru’l-Fennî fi’l-Karni’r-Râbi’* (Kahire: Hindâvî, 2012), 447.

tanımlanabilir. Ayrıca genel olarak isim ve künyelerdeki şahısların kimliğine dair belirsizlik, Ebû Hilâl'in eserlerinin pek çoğuna hakimdir.⁴³

Ebû Hilâl'in evliliği, çocukları, mensup olduğu ailesi hakkında da bir bilgi yoktur. Bu veri eksikliğinden dolayı Tabbâne, onun evlenmeyip çocuk sahibi olmadığını düşünse de⁴⁴ buna katılmak mümkün değildir. Bilgi eksikliği diyerek geçmek daha yerinde olacaktır.

Her ne kadar Ebû Hilâl'in biyografisine dair sınırlı da olsa bilgiler mevcut olsa da onun şahsiyeti ve kişiliğine dair hemen hemen hiç bilgi yoktur. Kendisi hakkında yazılanlardan ve kendisine ait şiirlerden çıkarımda bulunmak mümkün olmakla beraber, George J. Kanazi resmin tamamlanmasına yardımcı olacak başka kaynaklar ortaya çıkmadıkça, ortaya konan bilgilerdeki boşluğun daimî olacağını ve bunun boşuna bir çaba olacağını düşünmektedir.⁴⁵ Bu konuda Kanazi haklı görünmektedir.

Çok sayıda ortaçağ Müslüman aliminin durumunda olduğu gibi, Ebu Hilal'in de vefat tarihi hakkında ihtilaflar bulunmaktadır. Yâkût el-Ḥamevî, vefat tarihini bilmediğini aktarmakla⁴⁶ birlikte ilginç bir yöntem takip etmektedir. el-Ḥamevî, el-‘Askerî'nin *el-Evâil* isimli risalesinin sonunda “Bu kitabının yazımını 395 yılının Şaban ayının 10. günü olan Çarşamba günü tamamladık” dediğini aktarmaktadır⁴⁷ ki bu tarih miladi olarak 22 Mayıs 1005 tarihine rastlamaktadır.⁴⁸ Buradan hareketle Kâtip Çelebi,⁴⁹ Bağdatlı İsmail Paşa⁵⁰ ve Yâkût el-Ḥamevî, Ebu Hilâl'in 395 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir ve muhtemeldir ki hatalı bir çıkarımda bulunmuşlardır. Zira kitabını o tarihte bitirmiş olması, o yıl vefat ettiği anlamına gelmez.

Dolayısıyla vefatı kesin olarak h. 395 yılından sonradır. Ancak yine Ebû Hilâl'in vefatıyla ilgili iki ayrı rivayet vardır. Bir rivayete göre Ebû Hilâl el-‘Askerî h. 400, m. 1009 yılından sonra Bağdat'ta,⁵¹ bir diğer rivayete göre de h. 395, m. 1005

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-‘Askarî*, 13.

⁴⁴ Tabbâne, *Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Mekâyisuhu'l-Belâğiyye*, 30.

⁴⁵ Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-‘Askarî*, 3.

⁴⁶ Bkz. el-Ḥamevî, *Mu‘cemu'l-Udebâ*, 2/921.

⁴⁷ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196.

⁴⁸ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, 2/589.

⁴⁹ Bkz. Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 2/1548.

⁵⁰ Bkz. el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-‘Ârifîn*, 1/273.

⁵¹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât ‘alâ Enbâhi'n-Nuhât*, 4/189; es-Suyûti, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, 44.

yılında vefat etmiştir.⁵² el-Fîruzâbâdî ise 400 civarında vefat ettiğini söylemekle yetinmiştir.⁵³ Sonuç olarak Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin vefat tarihine dair kesin ve net bir cevap bulunmamaktadır. Ancak onun h. IV. yy.’ın başında doğup, yine aynı yüzyılın son dönemlerinde, ak saçlı yaşlı bir adam olarak vefat ettiği kesindir. Nitekim şiirlerinde kullandığı yaşlılık metaforu da bunu doğrulamaktadır.⁵⁴ (Tavîl)

تَكَلَّفَ مَدْحَ الشَّيْبِ عِنْدِي مُعَمَّرٌ وَهَلْ يَمْدَحَنَّ الشَّيْبَ إِلَّا تَكَلَّفَا
فَقُلْتُ أَنْظُرْنِي أَوْلَا مِنْهُ مُؤَلِّمًا لِقَلْبٍ فَتَى أَوْ آخِرًا مِنْهُ مُتَلَفَا
نَصْرَمَ مِنْ عُمْرِي ثَلَاثُونَ حُجَّةً لَيْسَتْ بِهَا تَوْبُ الشَّبَابِ مُطْرَفَا

Yaşlılığı övmek, bende bir uzun yaşamaya sebep oldu. Yaşlılığı sadece numaradan övüyor değil midir?

Ben de dedim ki, ondan önce bir gencin kalbine acı veren bana bak, sonra ondan virane olana bak.

Benim ömrümden otuz hüccet geçti. Aşırı istekli bir halde onlarla (otuz hüccetle) gençlik kıyafetlerini giydim.

Bu bölümde daha önce değinilen Ebû Hilâl’in hayata karşı memnuniyetsizliği, yine onun ömrünün son dönemlerinde yazdığı tahmin edilen bir şiirinde görülmektedir.⁵⁵ Ayrıca yine bu şiirden, onun yaşlılığından kaynaklı bir hastalıktan vefat ettiği yorumunda bulunmak mümkündür. (Meczû’ur-Remel)

قَدْ خَطَاكَ شَبَابٌ وَتَعَشَّكَ مَشِيبٌ
فَأَتَى مَا لَيْسَ بِمَضِيٍّ وَمَضَى مَا لَا يُوُوبُ
فَتَأَهَّبَ لِسِقَامٍ لَيْسَ يَشْفِيهِ طَيْبٌ
لَا تَوَهَّمُهُ بَعِيدًا إِنَّمَا الْآتِي قَرِيبٌ

Gençlik senden geçti, yaşlılık seni bürüdü.

⁵² Hâcî Halife, *Keşfu’z-Zunûn*, 1/801; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Muellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1957), 3/240; Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye* (Kahire: Hindâvî, 2012), 410.

⁵³ el-Fîruzâbâdî, *el-Bulğa fi Terâcîmi Eimmeti’n-Nahv ve’l-Luğa*, 117.

⁵⁴ el-Askerî, *Dîvânu’l-Me‘ânî*, 2/159.

⁵⁵ Tabbâne, *Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Mekâyisuhu’l-Belâğîyye*, 30.

Geçmeyen şey (ölüm) geldi, geri gelmeyen şey (ömür) geçti.

Doktorun iyileştir(e)meyeceği bir hastalık için hazırlan,

Çok uzaklara kapılıp gitme, kuşkusuz gelecek olan yakındır.

Ölümü karşılama konusunda soğukkanlı olduğu için Tabbâne, Ebû Hilâl'in bu halini kuvvetli bir inanca sahip olan mümin bir şahsiyet olarak yorumlamıştır.⁵⁶

Ebû Hilâl sahip olduğu ilimle ve yazdığı kitaplarla adından, daha çok vefatından sonra söz ettirebilmiştir. Hayattayken böyle bir üne kavuşamamasının nedeni birkaç sebebe bağlanabilir. Bu sebeplerden ilki, hiç şüphesiz ki hayatının büyük bir kısmını Askerimükrem'de geçirmiş olmasıdır. Nitekim tarihte şahit olunan büyük isimler -istisnaları mevcut olmakla birlikte- yaptıkları uzun seyahatlerle isimlerini duyurmuş, ilim ve irfanlarını farklı halklardan kimselere duyurabilmişlerdir.

Bunun yanında, Ebû Hilâl'in ailesinin siyasi otoritelerle bir yakınlığından da bahsedilmemiştir. Ailesinin iyi bir eğitime sahip olduğu aktarılsa da bu durum onun ününü duyuracak siyasi bir yetkili kadar etkili olamayacaktır. Ancak yine de kültürlü bir ortamda yetiştiği söylenebilir.

Bir başka etken de bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde ele alınmış olan hocası Ebû Ahmed el-'Askerî ile aynı dönemde yaşamış olmasıdır ki belki de bu en önemli noktadır. Çünkü Ebû Ahmed, kendisine farklı bölgelerden kimselerin ilim talep etmeye geldiği, Kâfî'l-Kufât olarak bilinen Şâhib b. 'Abbâd gibi önemli devlet adamları tarafından sayılıp hürmet edilen, yaşadığı dönemde adı duyulmuş bir ilim adamıydı. Bunun da Ebû Hilâl'in adını gölgede bırakan bir durum olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁷

Son olarak Ebû Hilâl'in geçimini sağlamak için ticaretle uğraşması dolayısıyla vaktinin çoğunu çarşı pazar gibi yerlerde geçirip ilim meclislerine çok katılamamış olması⁵⁸ da yaşadığı dönemde isminin duyulmama sebepleri arasında sayılabilmektedir.

⁵⁶ Tabbâne, *Ebû Hilâl el-'Askerî ve Mekâyîsuhu'l-Belâğîyye*, 30.

⁵⁷ Kâzım Murtezâ el-'Askerî, *Ebû Hilâl el-'Askerî ve Tahkîk ve Nakd-i Kitâbihî "el-Vucûh ve'n-Nezâir"* (Tahran: Tahran Üniversitesi).

⁵⁸ Hamd b. Nâsır ed-Dehîl, "Ebû Hilâl el-'Askerî Â'limu'l-Belâğa ve'n-Nakd Nahve 400 H.," *Dâru'l-Melik 'Abdi'l-'Azîz* 20/1 (1994), 196.

3. Hocaları

Hocalarına dair zikredilen tek ve en önemli isim el-‘Askerî’nin dayısı,⁵⁹ aynı zamanda döneminin meşhur muhaddis, fakih ve edebiyatçısı⁶⁰ Ebû Ahmed el-‘Âskerî’dir.

Tam adı Ebû Ahmed el- Hasen b. Abdillâh b. Sa‘îd b. İsmâîl b. Zeyd b. Hâkîm el-‘Âskerî’dir. Hicri 293 yılının Şevval ayının 16. günü olan Perşembe günü doğmuştur. O da Askerimükrem’de doğduğu için el-‘Askerî nisbesini almıştır.⁶¹ Döneminde önemli bir dil alimi olmakla beraber her türlü ilimle uğraşmış ve özellikle edebiyat, hadis ve filoloji alanlarında derinleşmiştir. Dil konusundaki uzmanlığı sebebiyle Ebû Ahmed el-Luğavî olarak da anılır.⁶²

Ebû Ahmed el-‘Askerî başta Bağdat, Basra ve Isfahan olmak üzere diğer başka şehirlerde Ebu’l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929), Ebû Bekir b. Dureyd (ö. 321/933) ve Niğtaveyh (ö. 323/935) gibilerinden dersler almıştır.⁶³ Bunların yanında İbn Dâvûd es-Sicistânî (ö. 316/929), İbn Cerîr eṭ-Ṭaberî (ö. 310/923) gibi alimlerden de ders almıştır.⁶⁴ Ayrıca Ebû Nu‘aym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ve Ebû Sa‘d el-Mâlînî (ö. 412/1022) gibi meşhur hadisçiler de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû Ahmed Hûzistan bölgesinde, kendisinden hadis ve ilim almaya büyük âlimlerin geldiği, derin dirâyet sahibi bir âlimdir.⁶⁵ Bu şöhreti, onun vefatına kadar devam etmiştir.

el-‘Âmilî, Ebû Ahmed’in önde gelen Şîî bir şahsiyet olan Şadûk’a (ö. 381/991) hocalık ve yine Şîî şahsiyetlerden olan İbn Dureyd’e öğrencilik yapması ile Şîî-Mu‘tezilî çizgi üzerinde olan Şâhib b. ‘Abbâd’ın onunla tanışmak istemesi gibi

⁵⁹ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196; es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu‘ât*, 1/506; el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 2/920.

⁶⁰ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196.

⁶¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğâ fî Terâcîmi Eimmeti’n-Nahv ve’l-Luğâ*, 116.

⁶² el-Kıfî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, 1/345; es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu‘ât*, 1/506; el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 2/911; es-Safedî, *el-Vâfî bi’l-Vefeyât* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâs, 2000), 20/74.

⁶³ es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu‘ât*, 1/506.

⁶⁴ Ahmet Turan Arslan, “ASKERÎ, Hasan b. Abdullah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/491.

⁶⁵ es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu‘ât*, 1/506.

gerekçelerle onun Şîi olduğunu düşünürken,⁶⁶ İbnu'l-Cevzî, kendisinin Mutezile'ye meylettiğini söylemektedir.⁶⁷

Ebû Ahmed el-'Askerî, dönemindeki en büyük alimlerden biriydi. Büveyhi veziri Şâhib b. 'Abbâd'ın Askerimükrem'e kendisini ziyarete geldiği aktarılsa da ne yazık ki bu ziyaret ilk seferinde yüz yüze karşılaşma şeklinde son bulmamıştır. Ancak devamında gerçekleşen olaylar silsilesinde karşı karşıya geldikleri aktarılmaktadır.

Şâhib b. 'Abbâd'ın döneminde Askerimükrem'de karışıklık yaşanmaktaydı. Şâhib b. 'Abbâd bölgeyi bizzat kendi görmeyi istemiş ve bununla birlikte Ebû Ahmed el-'Askerî'yi görmeyi de ummuştu. Ancak oraya gidip el-'Askerî'yi bulamayınca, ona şu beyitleri yazmıştır:⁶⁸ (Tavîl)

وَلَمَّا أَتَيْتُمْ أَنْ تَرَوْوَا وَقُلْتُمْ ضَعُفْنَا فَمَا نَعْوِي عَلَى الْوَحْدَانِ
أَتَيْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ أَرْضٍ نَرُورُكُمْ عَلَى مَنْزِلٍ بِكْرٍ لَنَا وَعَوَانِ
نُسَائِلُكُمْ هَلْ مِنْ قَرَى لِنَزِيلِكُمْ بِلَاءِ جُفُونٍ لَا بِلَاءِ جَفَانِ

Biz zayıfladık ve acele etmekte güçlü değiliz deyip (bizi) ziyaret etmeyi reddettiğinizde,

Biz daha önce ziyaret etmediğimiz yabancı bir evi ziyaret etmek için uzak bir diyardan size geldik.

(Şimdi) Size soruyoruz, bu konuğunuz için sahanlarla değil, gözkaşağıyla (mutlulukla) dolu yemeğiniz var mıdır?

Ebû Ahmed'den İbnu Hıyır'ın (ö. 575/1179) *Fihrist*'inde de bahsedilmesi, onun dönemin Endelüsünde de biliyor olduğunun kanıtıdır.⁶⁹ Nitekim h. IV. yy.'da Ebû Ahmed'in sahip olduğu bu ünün, Ebû Hilâl'i gölgede bıraktığı dahi düşünülmektedir ki o dönem hakkında bilgi topladığımızda haklı bir iddiadır. Yâkût el-Hamevî'nin eserinde Ebû Ahmed için sekiz sayfa ayırırken, Ebu Hilâl için dört

⁶⁶ Muhsin el-Emîn, *A 'yânu's-Şî'a* (Beyrut: Dâru't-Te'âruf, 1983), 5/146.

⁶⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir 'Atâ - Mustafa Abdu'l-Kâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996), 14/387.

⁶⁸ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 12/50.

⁶⁹ Bkz. İbn Hayr, *Fihrist*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009), 254.

küsur sayfa ayırmış olması da buna delil olarak kabul edilebilir.⁷⁰ Ayrıca bazı tabakât ve terâcîm türü eserlerin, Ebû Ahmed'den bahsederken, Ebû Hilâl'den bahsetmiyor oluşu da dikkate değerdir. Müstakil olarak Ebû Hilâl'den bahseden bölümlerin çoğunun yine yukarıda zikredilen Ebû Ahmed ile Şâhib b. 'Abbâd arasında geçen olayı ele almaktadır.

Ebû Ahmed el-Askerî h. 382 yılında Zilhicce ayının 7. günü olan Cuma günü vefat etmiştir.⁷¹

Ebû Ahmed el-'Askerî çok sayıda kitap yazmıştır ve Ebû Hilâl, eserlerinde ondan çoğu kez alıntı yapmıştır.⁷² *Şinâ'atu's-Şu'arâ, et-Taşhîf ve't-Tahrîf, el-Hikem ve'l-Emsâl*⁷³, *Râhatu'l-Ervâh* en bilinen eserlerindedir.⁷⁴ Bunların yanında *et-Taşfihâtu'l-Muḥaddisîn fî Ġarîbi'l-Ḥadîs, el-Maşûn, Risâle fî't-Taḫḫîl beyne belâğateyi'l-'Arab ve'l-'Acem, ez-Zevâcir ve'l-mevâ'iz, Taşhîhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir, el-Muhtelif ve'l-Mu'telif fî Muştebihi Esmâi'r-Ricâl, Mâ Laḫane fîhi'l-Ḥavâş mine'l-'Ulemâ, Rebî'i'l-Ebrâr, es-Şahâbe, el-Bedî', el-Manḫıq, el-Emâlî* gibi eserler de Ebû Ahmed'e nispet edilmektedir.⁷⁵

Ebû Hilâl eserlerinde, “Ebû Ahmed bize haber verdi, Ebû Ahmed bize anlattı, Ebû Ahmed bize şiir söyledi” anlamlarına gelebilecek “أخبرنا أبو أحمد، حدَّثنا أبو أحمد، أنشدنا أبو أحمد، أنشدنا أبو أحمد” gibi ifadelerle sıklıkla Ebû Ahmed'den alıntılar yapmıştır.⁷⁶ Ayrıca bu gibi ifadelerin devamından, Ebû Ahmed'in edebî görüşleriyle ilgili de bilgi sahibi olmak mümkündür.

⁷⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/911-922.

⁷¹ es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, 1/506.

⁷² George J. Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî* (Leiden: Brill Academic Publishers, 1989), XV.

⁷³ Bu eserin Ebû Ahmed el-'Askerî'ye ait olmadığını ileri süren argümanlar vardır. Detaylı bilgi için bkz. Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî*, 6.

⁷⁴ es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, 1/506.

⁷⁵ Arslan, “ASKERÎ, Hasan b. Abdullah,” 3/491.

⁷⁶ Örnekler için bkz. el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/66, 121, 141, 149, 291; 2/197, 202, 205, 215, 216, 217, 235, 236, 237, 252; el-Askerî, *el-Evâil*, 103, 133, 134, 152, 206, 266, 316, 357, 361, 372, 378; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Hassu 'alâ Talabi'l-'Ilm ve'ctihâdi fî Cem'ihî*, thk. Mervân Kannânî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1986), 44, 50, 56, 63, 70; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bencâvî (Beyrut: Dâru'l-'Unsuriyye, 1419), 38, 40, 61, 210; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm - Abdu'l-Mecîd Katâmiş (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1988), 1/20, 77, 207, 453, 486, 505; 2/413 vd.

Hem bu gibi alıntılardan dolayı hem de tabakât kitaplarında Ebû Hilâl ve Ebû Ahmed'in beraber zikredilmesinden dolayı Ebû Ahmed, Ebû Hilâl'in hem rivayet ilimlerinde hem dirayet ilimlerini tahsilindeki en bariz ve en etkili tek hocasıdır. Ebû Hilâl'in hocası olarak, Ebû Ahmed ile kıyaslanabilecek ikinci bir isim görünmemektedir.

Ebû Ahmed'den sonra zikredilecek en önemli iki isim, kitaplarından en çok alıntı yaptığı babası ve babasının amcası el-Hasen b. Sa'îd'dir (ö. [?]).⁷⁷ Bunlardan da el-Hasen b. Sa'îd'in, Ebû Hilâl'in eserlerinde daha büyük bir etkisi olduğu söylenebilir.⁷⁸ Bu çalışmada incelenmiş olan eserinde de "Babamın yazısında şöyle buldum." mealine gelen "وَجَدْتُ بِحِطِّ أَبِي"⁷⁹ şeklinde bir ifadede bulunmuştur ki bu da babasının ilimle meşgul bir şahsiyet olarak üzerinde bir etkiye sahip olabileceğinin delilidir. Babasının sözüyle bir aktarımda bulunmayıp yazısında bulduğunu aktardığı için bir ihtimal daha doğmaktadır ki, o da Ebu Hilâl'in babasının onun ilim tahsili dönemlerine yetişemediği ve belki de vefat ettiği'dir. Ancak hala bir ihtimal mesabesinde. Yine buradan hareketle Ebû Hilâl'in küçüklüğünde dayısı Ebû Ahmed'in yanında yetişmesi sebebiyle, onuns hayatındaki en etkili isim Ebû 'Ahmed olarak değerlendirilmektedir. Ancak yine de her iki isim, Ebu Ahmed'in, Ebû Hilâl'in üzerindeki etkisi kadar büyük bir etkiye sahip değiller. Yine de Ebû Hilâl'in edebî kişiliğinin gelişmesinde etkili olan isimler arasında zikredilebilirler.

Bu bölümü tamamlamadan önce, söylenmeden geçilmemesi gereken bir husus daha vardır ki o da Ebû Ahmed el-'Âskerî'nin, Ebû Hilâl el-'Âskerî'nin dayısı olmadığı yönündeki şüphelerdir. Yukarıda, bu bilgi altında belirtilen kaynakların hepsi onu dayısı olarak kabul eder ancak bu söz konusu şüpheler mantıklı bir gerekçeye dayandırılmaktadır. Ebû Hilâl ne zaman el-Hasen b. Sa'îd'den bahsedecek olsa, "babamın amcası" diye eklemeyi asla ihmal etmezken, Ebû Ahmed gibi böyle büyük bir şahsiyetten bahsederken "dayım" ifadesini kullanmaz. Nitekim Ebû Ahmed onun dayısı olsaydı bununla gurur duyar ve ondan bahsederken muhakkak dayım diye

⁷⁷ Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî*, 5.

⁷⁸ Örnek için bkz. el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/45, 126,128, 132, 133, 153, 243; 2/92, 203, 237.

⁷⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, thk. Mâcid ez-Zehebî (Kuveyt: Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Turâs ve'l-Vesâik, 1993), 66.

eklerdi.⁸⁰ Ancak yine de hocaları arasında zikredilebilecek en önemli isim Ebû Ahmed olduğundan ötürü, belki de Ebû Hilâl hocası olarak onu öyle bir kabul etmiş ki dayısı olduğu artık arka planda kalmıştı.

Ayrıca tüm bu isimlerin yanında, Ebû Hilâl'in eserlerinde alıntı yaptığı Ebû Bekir,⁸¹ Ebû Hâmid⁸² ve Ebû Hâlîfe⁸³ gibi isimlere de rastlanmaktadır.

Ebû Hâlîfe'nin ismi şöyle bir isnadın içerisinde geçmektedir: Ebû Hâlîfe, İbn Sellâm'dan, o da Muhammed b. el-Kâsım'dan. Burada zikredilen isim İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?]) ise o zaman burada zikredilen Ebû Hâlîfe, İbn Sellâm'ın yeğenidir.⁸⁴ Ancak bu şahıs h. 305 yılında vefat ettiği için, Ebû Hilâl'in onunla karşılaşmış olması imkânsız görünmektedir. Bu durumda iki ihtimal ortaya çıkmaktadır ki ya isnadda bir eksiklik vardır ya da burada kastedilen meşhur İbn Sellâm el-Cumahî değildir.⁸⁵

Ebû Hilâl eserlerinde Ebû 'Alî el-Hasen b. Ebû Hafş,⁸⁶ 'Abdu'l-Hamîd Muhammed b. Yahyâ b. Dîrâr,⁸⁷ Ebu'l-Kâsım 'Abdu'l-Vehhâb b. Muhammed el-Kâgîdî,⁸⁸ Ebu'l-Kâsım b. Şîrân el-Fakîh,⁸⁹ Ebû Tâhir Muhammed b. Yûsuf,⁹⁰ Yûsuf el-İmâm⁹¹ gibi isimlerden de alıntılar yapmaktadır. Tabakât türü eserlerde bu isimlerin hiçbirinin izine rastlanmasa da Ebû Hilâl'in sıkça alıntı yaptığı şahsiyetler arasında olduğu için hocaları başlığı altında zikredilmeye değerdir. Kanazi, bu isimlerin atlanmalarının sebebinin, onların Şii veya Mutezile sempatilerinden kaynaklanmış

⁸⁰ Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî*, 8.

⁸¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 40,41.

⁸² el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 27.

⁸³ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 292.

⁸⁴ es-Safedî, *Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-'Umyân* (Beyrut: Dâru'l-Kutub el-'Ilmiyye, 2007), 211.

⁸⁵ Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî*, 8.

⁸⁶ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/78, 189, 192, 250; 2/194, 203; el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, 1/25, 367; Bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, *et-Telhîs fi Ma'ğrifeti Esmâi'l-Eşyâ*, thk. İzzet Hasan (Dimeşk: Dâru Tîlâs, 1996), 1/217.

⁸⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 30.

⁸⁸ Bu isim, aynı isnatla Ebu'l-Kasım, Abdu'l-Vehhâb b. İbrahîm ve Abdu'l-Kâsım el-Kâgîdî olmak üzere üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örnekler için bkz. el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/88, 89, 150, 157, 171, 275, 327, 359; 2/62, 62, 112, 198; el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, 1/13, 141; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Kuremâ*, thk. Mahmûd el-Cemâlî (Kahire: Dâru's-Şûrâ, 1908), 20.

⁸⁹ Kanazi, bu kişinin h. 326 vefatlı İbn Şîrân ile aynı kişi olduğunu düşünmektedir. (Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî*, 9). Ayrıca örnekler için bkz. el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, 1/229, 311; 2/57, 120, 235; el-Askerî, *el-Kuremâ*, 24, 35, 36, 37.

⁹⁰ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 2/184.

⁹¹ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 261.

olabileceğini düşünse de⁹² bunu kanıtlayacak hiçbir veri bulunmamaktadır. Bunun yanında, bu isimlerin henüz yayınlanmamış eserlerde izine rastlanılabileceği görüşünde haklı görünmektedir.

4. Öğrencileri

Her ne kadar hocalarına dair detaylı bilgiler bulunmasa da bu konuda birkaç isim zikredilebilmiştir. Ancak öğrencileri hakkında günümüze ulaşmış eserlerin hiçbirinde bir bilgiye rastlanmamaktadır. Rey'den Ebû Ş'ad es-Semmân el-Hâfız, Ahvaz'dan Ebu'l-Ġanâim b. Hammâd el-Muġri, Askerimükrem'den Ebû Hâkîm Ahmed b. İsmâil b. Fađlân, el-Muzaffer b. Tâhir b. el-Cerrâh el-Esterâbâdî gibilerinin de Ebû Hilâl el-'Askerî'den rivayetlerde bulunduğu bahsedilmektedir.⁹³ Ayrıca el-Bâharzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî'yi⁹⁴ de zikretmektedir.⁹⁵

5. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Ebu Hilal el-'Askerî'nin kitaplarının adları onun bir müfessir, filolog, mantıkçı, tarihçi ve edebiyatçı olduğunu göstermektedir. Nitekim onun bu çok yönlülüğü, sahip olduğu derin kültürel birikimi, kitaplarında ele aldığı konuların farklılığından da anlaşılabilir. Yetiştığı çevre ve dönemin de etkisiyle, oldukça donanımlı ve kültürlü bir şahsiyet olup, Kur'ân'ı da çok iyi anlayıp yorumladığı aktarılmaktadır. Bu çalışmada da görüleceği üzere, sık sık ayetlerden istişhatta bulunmuştur. Tüm bunların yanında onun ahkamlara tümüyle vakıf bir fakih olduğu da aktarılmaktadır.⁹⁶

Kaynaklar onu fakih ve muhaddis olarak zikretse de fıkıh ve hadis ilimleri için müstakil olarak telif edilen tabakât kitaplarında, Ebû Hilâl'in ismine rastlanılmamıştır.

⁹² Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askerî*, 9.

⁹³ Ayrıca ismi geçen bu şahıslarla ilgili tabakât ve terâcim kitaplarında ölüm tarihleri dahil hiçbir bilgi bulunamamıştır. Elde edilen bilgiler Ebû Sa'd es-Semmân el-Hâfız'ın bir Mutezile imamı, Ebû Hâkîm Ahmed b. İsmâil b. Fađlân'ın da bir tarihçi olduğu yönündedir. Bkz. Şemsu'd-Dîn ez-Zehebî, *Siyeru 'Alâmi'l-'Ulema*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1985), 16/415; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 9/77.

⁹⁴ Buhâra'da yetişmiş bir dil ve nahv alimidir. Vefat tarihine dair bir bilgi yoktur. Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-Dehr*, thk. Mufid Muhammed Kamhiyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983), 4/171.

⁹⁵ el-Bâharzî, *Dumyetu'l-Kasr*, 1/506.

⁹⁶ Tabbâne, *Ebû Hilâl el-'Askerî ve Mekâyisuhu'l-Belâğiyye*, 37.

Her ne kadar onun çok yönlü bir âlim olduğu anlatılsa da en meşhur olduğu alan pek tabii ki edebiyattır.⁹⁷ Edebiyata ve şiire olan sevgisi, onun diğer ilimlere karşı olan ilgisine galebe çalmıştır.

Günlerinin nasıl farklı ilimlerin tahsiliyle geçtiği yine onun bir şiirinde şu ifadelerle görülmektedir:⁹⁸ (Hafîf)

وَلِيَالٍ أَطْلَنْ مُدَّةَ دَرْسِي مِثْلَمَا قَدْ مَدَدَنْ فِي عُمْرٍ هُوِي
مَرَّ لِي بِبَعْضِهَا بِفِيهِ وَبِعَضِّ بَيْنَ شِعْرٍ أَخَذْتُ فِيهِ وَنَحْوِ
وَخَدِيثٍ كَأَنَّهُ عَقْدُ رِيًّا بِتُّ أَرْوِيهِ لِلرِّجَالِ وَتَرْوِي

Geceler, eğlenceli bir hayattan geçmişçesine, ders süremi uzattı.

Bu gecelerin kimi fıkıhla, kimi de aldığım şiirler ya da nahivle geçti.

Ve (bunların içinde) başkalarına benim rivayet ettiğim ve senin rivayet hadis, sanki bir güzel koku destesi gibidir.

el-Bâharzî, el-‘Askerî ile ilgili şöyle bir rivayet aktarmaktadır:⁹⁹ “*Bu faziletli kişi yük taşıyarak çarşıya gelir, rızkını sağlar ve bu malların alıp satımında son derece hassastır. Sözlerini nasıl yönlendirdiğine bir bak. Ardından düşün, bu çarşı pazar işleri onun faziletinden bir şey eksiltmiş olabilir mi? Erdemliler topluluğunda onun için bir örnek vardır. Ya da o, bunlardan (erdemli kimselerden) bir elbise ödünç almış gibidir. Bu kimseler şunlardır: Nasr b. el-Ḥubzerzî (ö. 317/939 [?]), Ebu’l-Ferec el-Ve’vâ’ ed-Dimeşkî (ö. 551/1156), es-Serî er-Reffâ el-Mevşilî (ö. 360’lar)”*

el-Bâharzî burada el-‘Askerî’nin tacir kişiliğinin ilmine olumsuz bir etkisi değil, tam tersi olumlu bir etkisi olabileceğini kastetmiştir. Bunların devamında, el-‘Askerî’nin mesleğinin onun şiirlerinin temasına da yansındığını söyleyerek, el-‘Askerî’nin beyitlerinden bazı örnekler vermiştir. Paragrafın sonunda zikrettiği Nasr b. el-Ḥubzerzî Basra’da bir fırında pirinç ekmeği imal etmekle beraber şiirler söylemekte,¹⁰⁰ Ebu’l-Ferec el-Ve’vâ’ ed-Dimeşkî Şam’da karpuz satıcılığı yapmakla

⁹⁷ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196.

⁹⁸ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 2/922.

⁹⁹ el-Bâharzî, *Dumyetu’l-Kasr*, 1/509.

¹⁰⁰ İbn Bessâm eş-Şenterînî, *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli’l-Cezîra*, thk. İhsân Abbâs (Libya: Dârû’l-Arabiyye li’l-Kitâb, 1979), 7/401.

beraber çok güzel şiiirler söylemesiyle bilinmekte;¹⁰¹ ve son olarak es-Serî er-Reffâ el-Mevşilî ise Musul'da bir dükkanda dikiş ve nakışla uğraşmakla beraber Seyfu'd-Devle b. Hamdân'ın (ö. 356/967) bir süre süre onun yanında kalıp Bağdat'a döndük dedikten sonra kendisini övdüğü bir şairdir.¹⁰² İşte bu yüzden el-Bâharzî, el-'Askerî'yi bu tacir şairlere benzetmiştir.

Ebû Hilâl, ilimle uğraşmanın onu zenginlikten uzaklaştırdığını ifade etmek için ilmi, maddi zenginlikle kıyasladığı bir şiirde şöyle söylemektedir:¹⁰³ (Hafîf)

تَاللّٰهِ لَمْ تُخْطِطْكَ اَسْبَابُ الْغِنَى اِلَّا لِاَنَّكَ عَاقِلٌ وَاَدِيبٌ

Allah'a yemin ederim ki, zenginlik sebepleri seni yanıltmamıştır. Çünkü sen, bir akıllı ve bir edipsin.

Ebû Tâhir es-Silefi'nin naklettiğine göre, kendisi bir gün Büyük Selçuklular döneminde yaşamış bir şair ve ahbar alimi olan Ebu'l-Muzaffer el-Ebîverdi'ye (ö. 507/1113), Ebû Hilâl el-'Askerî hakkında sormuştur. el-Ebîverdi de kendisini her türlü açgözlülük, alçaklık ve bayağılıktan uzak olarak tabir ederek ona övgülerde bulunmuştur. Yine devamında özetle el-'Askerî'nin dil hakkında çok faydalı bir kitabı olduğundan bahsetmiştir.¹⁰⁴

Ayrıca Zeki Mübarek, Ebû Hilâl'in nesrine dair: "Ebû Hilâl'in nesri birinci sınıftan sayılmaktadır. Secî sanatını çok kullanır ancak yine de ona bağlı kalmazdı. Parlak ve anlaşılır ifadesi, onun en öne çıkan özelliklerindedir. Okuyucu onun nesrinde belirsiz ya da karışık bir ifadeyle karşılaşmaz. Şerh ve îzâhında, zayıflık ve dolambaçlı ifadelerin bulunmadığı kolay ve anlaşılır bir dille ilerler."¹⁰⁵ demiş ve eklemiştir: "Sadece mükemmel yazarlar, yazarlık dilini bu kadar kolay ve doğru bir şekilde ortaya koyabilir."¹⁰⁶

¹⁰¹ eş-Şenterinî, *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, 8/574.

¹⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru Sâdır, 1900), 2/359.

¹⁰³ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 2/204.

¹⁰⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/919.

¹⁰⁵ Mübârek, *en-Nesru'l-Fennî fî'l-Karnî'r-Râbi'*, 450.

¹⁰⁶ Mübârek, *en-Nesru'l-Fennî fî'l-Karnî'r-Râbi'*, 451.

Mezhebi

Yine Ebu Hilal'in daha önceki biyografilerinde ve şiirlerinde dinî ve itikâdî görüşleri ile ilgili hiçbir bilgi yoktur. Böyle bir bilgiye erişilme ihtimali olan tek olası kaynak, bugün için günümüze ulaşmamış gibi görünen Kuran tefsiridir. Ayrıca kendisinin İslam diyarında doğmuş olması da böyle bir genelleme yapmakta bir engel teşkil etmemektedir. Nitekim aksi bir hal olsaydı, bu bilinirdi. Ayrıca onun Şîi-Mutezilî bir çizgide zikredilmesi de aksinin düşünülmesini engellemektedir.

'*Ayânu 'ş-Şî'a*'nın müellifi el-'Amilî, Ebû Hilâl'in Şîi olarak kabul ettiği Ebû Ahmed el-'Askerî'nin öğrencisi ve yeğeni olması sebebiyle onun da şîi olduğunu söylemeye meyleder.¹⁰⁷ Ayrıca, Ebû Hilâl'in şîi olarak zikredildiği bir başka eseri de kaynak gösterir¹⁰⁸ ki bu kaynakta da hiçbir ispat sunulmamaktadır. Dolayısıyla bunlardan hiçbiri, Ebû Hilâl'in şîi olmasına yeter sebep değildir.

Ayrıca Ebû Hilâl *eş-Şinâ'ateyn* kitabının başında tevhîd, adâlet, va'd ve va'id gibi Mutezilî ilkeleri zikretmesi¹⁰⁹ ve yine Mutezile mezhebine ait olan Kur'an'ın yaratılmışlığı görüşü yönünde bir alıntıda bulunması¹¹⁰ sebebiyle Mutezile mezhebine mensup olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca hocası Ebû Ahmed el-'Askerî ile öğrencisi Ebû Şa'd es-Semmân'ın da Mutezile mezhebine mensup olması sebebiyle, Ebû Hilâl'in Mutezilî bir çevrede yetiştiği tahmin edilmektedir.¹¹¹

Edebî Tenkitçiliği

Tüm bunların yanında el-'Âskerî bir tenkitçidir. Onun şöhreti özellikle nesir ve edebî tenkit alanlarındadır. Nitekim o, lafzın manaya uygun olması gerektiğini ve mananın da lafzı aşmaması gerektiğini düşünmektedir. Şiirin kalitesini de önce teşbih, istiâre, tevriye ve mutâbakat sanatlarının güzelliğine bağlamaktadır. Bunlardan sonra lafız ve şekil güzelliğine bakmaktadır.¹¹² Ayrıca Ebû Hilâl, kelamın güzelini

¹⁰⁷ el-Emîn, '*Ayânu 'ş-Şî'a*', 5/149.

¹⁰⁸ Âyetullâh es-Seyyid Hasan es-Sadr, *eş-Şî'a ve Funûnu'l-İslâm*, thk. el-Mîrsecâdî es-Seyyid Murtezâ, (Kum: Müessesetü's-Sibteyn, 1326), 414.

¹⁰⁹ Bkz. el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 2.

¹¹⁰ Bkz. el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 16.

¹¹¹ Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'ateyn of Abû Hilâl al-'Askerî*, 15.

¹¹² Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 2/589.

çirkininden ayırması bakımından belagat ve tenkidi bir görmektedir.¹¹³ Bu bir görme durumu h. IV. yy.'da genel olarak hakimdir.¹¹⁴

Ayrıca Ebû Hilâl'in tenkit konusunda fikir olarak el-Câhız'dan (ö. 255/869), yöntem olarak da Kudâme b. Ca'fer'den (ö. 337/948 [?]) etkilendiği görülmektedir.¹¹⁵

Şüphesiz ki Ebû Hilâl'in bu yönüne en güzel ışık tutacak kaynaklardan birisi, eserleri başlığında detaylıca ele alınacak olan *Divânu'l-Me'ânî* isimli eseridir. Nitekim Ebû Hilâl bu eserinde, güzel sözü çirkininden ayırt etmeyi hedeflemiştir ki bunu da ancak münekkid vasfına sahip bir kimse yapabilir.

Ebû Hilâl'in edebî tenkitçiliğini ele alan oldukça detaylı bir eser bulunmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda Ebû Hilâl'in edebî tenkit konusunda önemli bir temel olmasa da Arapça tenkit teorisini temellendirmesi bakımından mühim bir şahsiyet olduğu sonucuna varılmıştır.¹¹⁶

Şairliği

Her şeyden öte Ebû Hilâl büyük bir şairdir. Şiirlerinde bahçeler, ağaçlar, çiçekler, meyveler ve kuşları vasfetmeye geniş bir yer ayırdığı görülmektedir. Bunun yanında güneş, ay ve yıldızlar gibi doğa tasvirleri de sıkça görülen olgulardandır.¹¹⁷

Ebû Hilâl'in şiirlerine çalışmanın farklı bölümlerinde yer verilmiştir ancak onun şairlikteki kabiliyetini göz önüne sermek için şiirlerinden örnek vermek yerinde olacaktır.¹¹⁸ (Basît)

فَقَى عَلَى نَفْسِهِ مِنْ نَفْسِهِ رَصَدٌ يَصُدُّهُ إِنْ نَطَقَ الشَّيْنُ وَالذَّامَا
مَا زَالَ يَغْنَمُ مَا لَا تُمْ يَغْرُمُهُ مَا زَالَ لِلْمَالِ غَنَامًا وَغَرَامَا
أَغْرُ أَوْعُ يَخْكِي الْعَيْثَ مَكْرَمُهُ وَالنَّجْمَ مَنْزِلَةً وَالطُّودَ أَخْلَامَا
بُجْلُهُ حِينَ يَبْدُو أَنْ تَقُولَ لَهُ كَأَنَّ فِي سَرْجِهِ بَدْرًا وَضِرْعَامَا

¹¹³ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 2.

¹¹⁴ Emel el-Meşâyih, *Ebû Hilâl el-'Askerî Nâkiden* (Amman: Vizâru's-Sekâfe, 2001), 3.

¹¹⁵ Abdu'l-Kerîm Mahmûdî, "Sünâiyyetu'l-Mebnâ ve'l-Ma'nâ 'inde Ebî Hilâl el-'Askerî," *Mecelletu Luga - Kelâm* 7/2 (2021), 369.

¹¹⁶ Bk. el-Meşâyih, *Ebû Hilâl el-'Askerî Nâkiden*.

¹¹⁷ Verd Muhammedî Mekâvî Azb, "Şi'ru Ebî Hilâl el-'Askerî: Kırâetu Nakdiyye Tahlîliyye," *Mecelletu Kulliyetu't-Terbiyye* 10/2 (2004), 56.

¹¹⁸ el-Askerî, *Divânu'l-Me'ânî*, 1/20.

Bir genç ki kendinden kendine bir gözcüdür (kendini gözetiyor). Ayıp ve kusur söyleyecek olsa, ona engel oluyor.

Hala mala mülke sahip (ancak) sonra onu dağıtıyor, ancak yine de malı hala çoktur ve hala dağıtmaktadır.

En cömert ve en güzeldir ki, (insanlara) ikramı bakımından yağmura benzer, onun konumu yıldızlardır (yıldızlar gibi yüksektir) ve gayesi de dağlardır (dağ gibi yücedir).

Sanki semerinde bir ay ve bir aslan varmış gibi ona söyler görüldüğünde, ona saygı gösterirsin.

Ebû Hilâl'in medih türünde olan bu beyitleri, Arap şairlerinin eşsiz örneklerden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim kendisi edebiyat ve özellikle şiir alanında oldukça yetkindir. Edebî sanatlardan da bolca yararlandığı bu satırlarda, bunu açıkça görmek mümkündür.

İlk beyitteki “ayıp ve kusur söyleyecek olsa” kısmında mecâz-i mürsel sanatından yararlanmışır. Çünkü ayıp ya da kusur hakiki anlamında söylenecek türden şeyler değildir. Ancak söylenen şeyin sonucunda ayıp durumu meydana gelebilir. İkinci beyitteki “يغتم” ve “يغرم” ile yine bunlarda aynı kökten türemiş “غناما” ve “غراما” kelimeleri arasında cinas sanatı bulunmaktadır.

Yine ilk beyitte ayıp ve kusur anlamına gelen “الشين” ile “الذام” kelimeleri arasında murââtü'n-nazîr sanatı uygulanmıştır. Ayrıca üçüncü beyitteki yıldız ve dağ, tepe anlamına gelen “النجم” ile “الطود” kelimeleri arasında da yine aynı sanat uygulanmıştır.

“İkramı bakımından yağmura benzer” dediği beyitte benzer anlamına gelen “يَحْكِي” fiili sayesinde teşbih sanatını kullanmıştır. “Sanki semerinde bir ay ve bir aslan varmış gibi” dediği beytinde de “كأن” edatı ile teşbih sanatından yararlanmışır. Yine aynı beyitte onun güzelliği aya benzetmesi, cesurluğunu ise bir aslana benzetmesi bakımından istiâre sanatını kullanmıştır.

Belâgata Dair Görüşleri

Bu başlığa kadar pek çok kez el-‘Askerî’nin edebî yönüne değinilmişti. Ancak onun belagata dair görüşlerine özel olarak değinmemek, onun bu yönüne haksızlık olacaktır. Nitekim bu alanda zikre değer görüşler serdetmiştir.

“Ve öğrendik ki, eğer bir kimse belâgat ilminden gâfil olursa ve fesâhat bilgisini ihmal ederse, Allah'ın derlemesinin güzelliği, terkinin ustalığı ve bununla beraber bedi mucizeleriyle dolup taşıdığı, hoş özet anlatımı bakımından kendisini ayırdığı hususlarda Kur'an'ın mucizesinin farkında olmayacaktır... (O Kur'ân) Tatlılık içeriyordu; onu ihtişamın görkemiyle, kelimesinin kolaylığı ve akıcılığıyla, tatlılığı ve uyumuyla ve yaratılmışların yapamadığı diğer güzelliklerle yüceltiyor ve akılları bunda şaşkına dönüyordu.”¹¹⁹

“Bu açıdan bakıldığında, bu ilmin iktibas edilmesi, Cenab-ı Hakk'ın tevhidinden, adaletinin bilinmesinden, va'd ve tehdidine imandan sonra diğer bütün ilimlere göre öncelikli olmalıdır. Eğer bilgi, nübüvvetin sıhhatiyle birlikte olursa, o zaman Allah'ın (c.c.) bilgisi takip eder.”¹²⁰

Görüldüğü üzere el-‘Askerî, Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılması için belâgat öğrenmeyi şart koşmakta ve yine Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılmasının da ancak sünnet ışığında idrâk etmeye çalışmakla mümkün olabileceğini düşünmektedir.

5. Eserleri

Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin biyografisiyle ilgili ihtilaflar, onun eserlerinde de var olmaya devam etmiştir. Eserlerin sayısında bir mutabakat olmadığı gibi, pek çok eserinin ismiyle ilgili de karışıklık mevcuttur. Ebû Hilâl’in terceme-i hâlini *Dumyetu'l-Şaşr* isimli eserinde ilk kez ele alan kişi olan Bâharzî, onun eserlerine dair malumat vermemiştir. Detaylı bir şekilde ilk kez ele alan Yâkût el-Şamevî ise, Ebû Hilâl’e on beş eser nispet etmiştir.¹²¹ Suyûtî, Ebû Hilâl’e on iki eser nispet ederken,¹²² ed-Dâvûdî ise Suyûtî’nin zikrettiği *er-Risâle fî'l-‘Uzle ve'l-İsti'nâf bi'l-Vaħde* ile *el-Meħâsin fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli eserlerini dışarıda bırakarak, Ebû Hilâl’e on eser nispet

¹¹⁹ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 1.

¹²⁰ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 2.

¹²¹ el-Şamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/920.

¹²² es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, 1/506.

etmektedir.¹²³ Ömer Rıza Keĥhâle, onun pek çok eseri olduğunu söyleyerek yalnızca beş tanesini söylemekle yetinmiştir.¹²⁴

Bâbânî İsmâil Paşa el-Bağdâdî (1839-1920) ise *el-Vitr* isimli bir eserden bahsetmekteyse de¹²⁵ eser daha önce hiçbir kaynakta zikredilmediği ve bir baskısı olmadığı için bu başlığa dahil edilmemiştir. İsmâil Paşa, el-Hamevî'nin saydığı eserlerinin sayı ve başlıkça aynısını saydığı için, söz konusu *el-Vitr* isimli eser *Meni'htekeme mine'l-Hulefâ ile'l-Kudât* isimli eserinin yerine zikredilmiş olması muhtemeldir. Niçin böyle bir isimlendirme seçtiği şimdilik muammadır. Mevcut bir baskısı bulunmayan eserin içeriğinin de incelenmesine imkân olmadığından buna sebep olabilecek bir âmil bulunamamıştır.

Ebû Hilâl'in eserlerini basılmış olanlar, el yazması olarak kütüphanelerde kalmış olanlar ve yalnızca ismi zikredilip hakkında başka bir bilgi verilmeyenler olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Bu başlık altında, Ebû Hilâl'e ait olduğu tespit edilen eserler, kaynaklarda geçen diğer isimleriyle beraber ele alınmıştır.

Dîvân

Dîvânu'l-Meânî adıyla da bilinen eser, şiirlerin konularına göre düzenlenmiş ve bu şiirlerde anlamları ön planda tutulmuş bir divandır. Esasen divânu'l-me'ânî yahut da me'ânî'-ş-ş'ir kavramı, Cahiliyye döneminden itibaren Muhadramun ve sonrasındaki İslâmi dönem şairlerine ait büyüklü küçüklü eserlerine verilen, umûmî kullanıma sahip bir kavramlardır. Bu tür eserlerde şiirlerin anlamlarına daha çok ihtimam gösterilmiş olup, üsluba dair bazı konularla da ilgili olunmuştur. Her ne kadar bu türdeki eserlerin cahiliye döneminden başladığı söylene de bunların pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Bunların arasında el-Mufađdal eđ-Đabbî lakaplı Ebu'l-Abbâs Mufađdal b. Muhammed b. Ya'lâ eđ-Đabbî el-Kûfi'ye (ö. 178/794) ait *Me'ânî'-ş-Ş'ir* isimli eser tarih olarak en eskilerindendir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) de *Me'ânî'-ş-Şi'ri'l-Kebîr* isimli eseriyle bu türde ürün veren müelliflerden sayılmaktadır.

¹²³ ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 1/138.

¹²⁴ Keĥhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, 3/240.

¹²⁵ el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-Ârifîn*, 1/273.

Ancak Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin bu eseri, söz konusu türün önemli bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir.¹²⁶

el-‘Askerî bu eserin, 12 babın 500 sayfa tuttuğunu görünce hacminin oldukça büyük olacağını düşündüğünü ve bu yüzden her bir babı bir kitap haline getirdiğini söylemektedir.¹²⁷ Birinci bâbda medih, kutlama, iftihar; ikinci bâbda, beğenilen insanların özellikleri; üçüncü bâbda azarlama, hiciv, özür; dördüncü bâbda aşk şiirleri; beşinci bâbda ateş, yemek çeşitleri, içki tasviri; altıncı bâbda gökyüzü, yıldızlar, gece, gündüz; yedinci bâbda bulutlar, yağmur, şimşek, gök gürültüsü, su, yağmur, bitki örtüsü, esinti tasviri; sekizinci bâbda silah ve savaş; dokuzuncu bâbda divit, belagat, yazı, kalem; onuncu bâbda at, deve, tay, vahşi hayvanlar ve kuşların sıfatları; on birinci bâbda renkler, hastalıklar, ölüm ve züht ve on ikinci bâbda da gibi muhtelif konuların ele alındığı şiirler derlenmiştir.¹²⁸

Bir nüshası British Museum'da ve bir nüshası da Hidiv Kütüphanesi'ndeki eş-Şinkîfî'nin kitaplarında bulunan, bu isimle yazılmış, 171 yapraktan (342 sayfa) oluşan el yazması bir kitaptır.¹²⁹ Bir diğer nüshası da İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesinde (nr. 2108) bulunmaktadır.

Ebû Hilâl bu eseri için “*Bu kitapta, her sanatta söylenenlerinin en beliğ olanlarını ve her manada rivayet edilenlerin en yaratıcı olanlarını topladım.*” demiştir.¹³⁰

el-‘Askerî bu eserinde şiirin kısımlarına dair görüşlerini de serdetmiştir. Ona göre Câhilliyye döneminde şiir; medih, hicâ’, vâsf, teşebbub ve merâsî kısımlarından oluşmaktadır.¹³¹

Corci Zeydan, şiirsel anlamla ilgilenenler için bu kitabın son derece faydalı olacağını salık vermektedir.¹³² Nitekim bu eser, İslamiyetten önce ve İslamiyetin gelişini takiben ilk birkaç asırda yazılmış şiirlerde işlenen konuların temalarına göre

¹²⁶ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973), 41.

¹²⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 710.

¹²⁸ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*.

¹²⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 710.

¹³⁰ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/7.

¹³¹ el-Askerî, *Dîvânu'l-Me'ânî*, 1/91.

¹³² Bkz. Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 710.

ele alındığı önemli bir eserdir. Ayrıca bu eserde, Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Fars diline olan yetkinliği de göze çarpmaktadır. Çünkü burada Arap ve Fars atasözleri arasında karşılaştırma yapmaktadır.¹³³

Eser, h. 1352 yılında Hüsâmeddin el-Ḳudsî’nin tahkikiyle Mektebetu’l-Ḳudsî tarafından Kahire’de basılmıştır.¹³⁴ Bu baskının giriş kısmına “Muhammed ‘Abduh (1849-1905) ve Muhammed Mahmûd et-Turkuzî eş-Şinḳîṭî’nin (1829-1904) nüshalarındandır” yazmaktadır.¹³⁵ 1984 yılında ise Ahmed Süleyman Ma’rûf’un tahkikiyle *min Kitâbi Dîvâni’l-Me’ânî* adı ile Dîmeşk’te basılmıştır.¹³⁶ Ebû Hilâl’in bu eseri kaynaklarda *Me’ânî’l-Edeb*,¹³⁷ *A’lâmu’l-Me’ânî fî Me’ânî’ş-Şi’r*,¹³⁸ *el-Farḳ beyne’l-Me’ânî*¹³⁹ adlarıyla da geçmektedir.

eş-Şinâ‘ateyn

Ebû Hilâl’in en önemli eserlerinden biri olan bu eseri hem geçmişte hem de günümüzde pek çok kimse tarafından tanınmaktadır. Ṭabbâne, bazı çevrelerde Ebû Hilâl denildiğinde “صاحب الصناعتين” yani “Şinâ‘ateyn’in sahibi” denildiğini aktarmaktadır.¹⁴⁰ Bu olgu Suyûtî’nin *Buḡyetu’l-Vu‘ât*’ında da bu şekilde cereyan etmektedir ki Ebû Hilâl el-‘Askerî başlığının altında yine aynı ibare yazmaktadır.¹⁴¹

Ebû Hilâl bu eseri ömrünün son dönemlerinde telif etmiş olmalıdır. Zira müstensihleri, eserin 395 (1004) yılında tamamlandığı aktarmaktadır.¹⁴² Eserin isminde kastedilen iki sanat, nazım ve nesir sanatlarıdır ki eserin adının eş-Şinâ‘ateyn’in-Nazm ve’n-Nesr şeklinde anıldığı da olmuştur.

Elli üç bölümden meydana gelen, on bâbtan oluşan eserin bölümleri sırasıyla: Belagat ve sınırlarının belirlenmesi, güzel konuşmayı kötüsünden ayırt etmek, kelâm

¹³³ Kanazi, *Studies in the Kitâb aş-Şinâ‘ateyn of Abû Hilâl al-‘Askerî*, 1.

¹³⁴ Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 2/591.

¹³⁵ Ṭabbâne, *Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Mekâyîsuhu’l-Belâḡiyye*, 42.

¹³⁶ Arslan, “ASKERÎ, Hasan b. Abdullah,” 3/489.

¹³⁷ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Muellifîn*, 3/240; el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 2/920.

¹³⁸ İbnu’s-Sâ’î, *ed-Durru’s-Semîn fî Esmâi’l-Musannifîn*, thk. Ahmed Şevkî Binbîn - Muhammed Sa’îd Haneşî (Tunus: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 2009), 337.

¹³⁹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/196.

¹⁴⁰ Ṭabbâne, *Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Mekâyîsuhu’l-Belâḡiyye*, 40.

¹⁴¹ es-Suyûtî, *Buḡyetu’l-Vu‘ât*, 1/506.

¹⁴² Hüseyin Varol, “Ebû Hilâl el-‘Askerî, Dört Eseri Arap Edebiyatında Darb-ı Meseller ve Önemi,” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (1986), 390.

sanatının ve lafızların tertibinin bilinmesi, sözdeki dizim ve düzenin güzelliği, sözde îcâz ve itnâb, şiirin tahlili ve iyi anlaşılması, teşbih, kafiye, bedî' sanatları, güzel konuşmanın ilkeleri ile fasl ve vasl konularıyla ilgilidir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere nazım ve nesir sanatı hakkında yazılmış olup, el-Câhız başta olmak üzere farklı ediplerin belagat ve tenkide dair görüşlerinin derlendiği ilk belagat kitaplarından kabul edilmektedir.¹⁴³ Eserde belagatın ve fesahatın tanımları yapılmış, beyan ve fesahat kısımlara ayrılmıştır. Ebû Hilâl bu bakımında bir ilk olarak görülmektedir.¹⁴⁴

ed-Dâvûdî, Ebu Hilâl'in bedî' sanatını ele aldığı bu eserinden bahsederken, çok faydalı bir kitap olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵ el-'Askerî eserin mukaddimesinde bu eseriyle ilgili şunları söylemektedir:

*Bu emarelerin kelimeleri seçmeyi isterlerken bir karışıklık oluşturduğunu gördüğümde, bu erdemli ilmin konumunun onur ve asalet olduğunu gördüm ve ayrıca da bu ilme acil bir ihtiyaç gördüm. Çünkü bu konuda tasnif edilmiş eserlerin sayısı azdır.*¹⁴⁶

*Bu yüzden, konuşma sanatında nesri, nazmında gerekli olan her şey ile ihmal ve ihlal, laf kalabalığı ve gevezelik etmeksizin konuşmanın düğümünde ve çözümünde kullanılacak her şey dahil olmak üzere bu kitabımı hazırlamam gerektiğini düşündüm.*¹⁴⁷

*Bu kitabın yazılmasının amacı, kelamcılarının doktrin tutumları değildir.*¹⁴⁸ *Ben bu kitapta ancak, şair ve yazarlardan olan söz sanatçılarının maksadına yöneldim.*¹⁴⁹

Ebû Hilâl'in bu eserinde, el-Câhız'ın *el-Beyân ve 't-Teybîn*'i, Muhammed İbn Sellam'ın (ö. 231/846 [?]) *Tabakâtu Fuḥûli's-Şu'arâ*'sı, İbn Kuteybe'nin, *el-Me'âni'l-*

¹⁴³ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 165.

¹⁴⁴ el-Meşâyih, *Ebû Hilâl el-'Askerî Nâkiden*, 3.

¹⁴⁵ es-Suyûti, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, 1/138.

¹⁴⁶ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 4.

¹⁴⁷ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 5.

¹⁴⁸ Burada kastedilenin cedel ilmi olması muhtemeldir. Nitekim Beyrutlu âlim Ömer Ferrûh (1904-1987) da bu yönde fikir belirtmiştir. Bkz. Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 2/590.

¹⁴⁹ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 9.

Kebîr'i ve el-*Ḳudâme*'nin *Naḳdu's-Şi'r*'i gibi eserlerinde faydalandığı ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

Eserin Paris'te¹⁵¹ ve İstanbul'da Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (nr. 1333-35), Fatih Kütüphanesi'nde (nr. 3891) ile Beyazıt Kütüphanesi'nde (nr. 5463) nüshaları bulunmaktadır. Eser, h. 1320 yılında Maḥmûd Emîn el-Ḥancî tarafından İstanbul'da,¹⁵² belirsiz bir tarihte Mektebetu Saḥîḥ tarafından Kâhire'de, m. 1952 yılında Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm'in tahkikleriyle Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye tarafından yine Kâhire'de basılmıştır.¹⁵³ Ayrıca Müfid Ḳumeyḥa tarafından da 1981 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.¹⁵⁴

Ebû Hilâl'in en önemli eserlerinden birisi olması hasebiyle hakkında farklı bölge ve dönemlerde çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Ahmed Bedevî Ṭabbâne tarafından bir yüksek lisans tezi olarak telif edilen *Ebû Hilâl el-'Askerî ve Maḳâyîsuhu'l-Belâğîyye ve 'n-Naḳdiyye* isimli eserdir ki bu eser ilk defa 1952 yılında Kahire'de basılmıştır. Bir diğeri de Ḥâmid Ḥifnî Dâvud tarafından telif edilen *Dirâsât Fenniyye fî Kitâbi's-Şinâ'ateyn* isimli 1955 yılında yine Kâhire'de basılan eserdir. Bunlar arasında belki en detaylı ve kapsamlı olan *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî* isimli, George J. Kanazi tarafından kaleme alınan eserdir. Bu eser de 1989 yılında Leiden'de basılmıştır. Ayrıca Emel Meşâyiḥ tarafından *Ebû Hilâl el-'Askerî Nâkiden* isimli bir eserde yine *eş-Şinâ'ateyn* mihver kabul edilmiş ve bu eser de 2001 yılında Vizâru's-Şekâfe tarafından Amman'da neşredilmiştir.

Yâḳût el-Ḥamevî, Ebû Hilâl'in bu eserini söz konusu etmemiştir.

el-Furûḳ

Akıl ile lübb, şükür ile ḥamd; nebe' ile ḥaber; ilim ile marifet; tefsîr ile te'vîl; mizaḥ ile istihzâ, mizaḥ ile helz; suâl ile istifhâm; 'izz ile şeref, melik ve sultan, Rabb sıfatı ile Seyyid ve Mâlik sıfatları, afv ile ğufrân, ci'tuhû ile ci'tu ileyhi fiilleri, min mâlî ile fî mâlî, kaḳâ ileyhi ile kaḳâ bihî, siyâset ile tedbîr, kırâat ile te'vîl, iştiyâk ile

¹⁵⁰ Varol, "Ebû Hilâl el-'Askerî, Dört Eseri Arap Edebiyatında Darb-ı Meseller ve Önemi," 391.

¹⁵¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, 710.

¹⁵² Varol, "Ebû Hilâl el-'Askerî, Dört Eseri Arap Edebiyatında Darb-ı Meseller ve Önemi," 390.

¹⁵³ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, 710.

¹⁵⁴ Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/489.

hanîn, hıfz ile riâyet gibi eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam farklılıklarını inceleyen, 30 bölüme sahip bir eserdir. el-Furûk, Türkiye’de bir yüksek lisans tezinde detaylı olarak incelenmiş¹⁵⁵ ve 2017 yılında *Arab Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü* ismiyle Veysel Akdoğan tarafından Türkçe’ye kazandırılmıştır.

İstanbul Râğıb Paşa Kütüphanesi’nde (nr. 1429, 1430), Hindistan Âsaf’ta (nr. II, 1440, 172) ve Mısır’da Ahmed Teymur (Raad, III, 340) ile İskenderiyye Kütüphanesi’nde (16, Lugat) nüshaları bulunmaktadır.¹⁵⁶

H. 1353 yılında ise Mektebetü’l-Ḳudsî tarafından Kahire’de basılan bu eser h. 1393, m. 1973 yıllarında Prof. ‘Âdil Nuveyhid’in tahkikiyle Kum’da basılmıştır.¹⁵⁷ Ayrıca Ḥuşâmeddin el-Ḳudsî’nin tahkikiyle Dâru’l-Kutubi’l-‘Ilmiyyi tarafından h.1401, m. 1981 yılında Beyrut’ta (ts.) neşredilmiştir. Ayrıca h. 1418, m. 1997 yılında Muhammed İbrahim Selîm tarafından Kâhire’de, adı bilinmeyen bir müellif tarafından da *Muhtasarı Kitâbi’l-Furûk* adıyla h. 1323 yılında Bulak’ta, 1926 yılında da Kâhire’de neşredilmiştir.¹⁵⁸

Türkçe karşılığı *Furûk’tan Bir Pırıltı* olabilecek *el-Lum’a mine’l-Furûk* isimli bir eserin h. 1329 yılında Matba’atu’t-Teraḳḳî tarafından Mekke’de basıldığı aktarılsa da¹⁵⁹ eserin izine rastlanmamıştır. Adından mülhem olarak eserin, el-‘Askerî’ye ait *el-Furûk’tan* bir muhtasar olması muhtemeldir.

el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşyâ

Sözlük türündeki bu eserin, çalışmanın ana konusu oluşturması hasebiyle bu noktaya çalışmanın ikinci bölümde detaylı olarak değinilecektir.

el-Evâil

Bir risale olarak kabul edilen bu eser,¹⁶⁰ evâil türünde yazılmış eserlerin ilklerinden ve en önemlilerinden kabul edilmektedir. Kâbe’yi ilk örten, ilk kez divan yazan, ilk kez attan zekat alan, i‘râbı ilk belirleyen, Araplarda ilk kez tabuta konulan

¹⁵⁵ Bkz. Hacer Tutar Demir, *Ebû Hilal el-Askerî’nin el-Furûku’l-Lügaviyye Adlı Eserinde Delâlet Anlayışının Yansımaları* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹⁵⁶ Varol, “Ebû Hilal el-‘Askerî, Dört Eseri Arap Edebiyatında Darb-ı Meseller ve Önemi,” 391.

¹⁵⁷ el-Askerî, *Ebû Hilal el-‘Askerî ve Tahkîk ve Nakd-i Kitâbihi “el-Vucûh ve’n-Nezâir.”*

¹⁵⁸ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 294.

¹⁵⁹ Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 2/591.

¹⁶⁰ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196.

kadın gibi belli bazı olayları ele aldığı bir eser olduğu için tarih kitapları sınıfında değerlendirilmektedir.¹⁶¹

Eseri ilk kez elen alan kişi olan Suyûfî (ö. 911/1505) tarafından *Kitâbu'l-Vesâil* isimli eserde ihtisar edilmiştir ve bu muhtasar h. 1401, m. 1980 yılında Kâhire'de yayımlanmıştır.¹⁶² Eser önce Muhammed es-Seyyid el-Vekîl'in tahkikiyle tarafından 1966 yılında Medine, sonra ise Muhammed el-Mısırî ve Velîd Kaşşâb'ın tahkikleriyle iki cilt halinde neşretmişlerdir 1975-1976 yılında Dımaşk'ta, h. 1401 m. 1981 yılında ise Riyad'da yayımlanmıştır. Muhammed el-Mısırî ise bu eseri *min Kitâbi'l-Evâ'il* adıyla 1984 yılında Dımaşk'ta neşretmiştir. Aynı eser tam adıyla *el-Vesâ'il ilâ Ma'rifeti'l-Evâ'il* ve *el-Vesâ'il fî Musâmereti'l-Evâ'il* adlarıyla da anılmakta olup meçhul bir müellif tarafından eserde tesbit edilen hatalar, *Tezkiretü'l-Evâ'il fî Işlâhi Kitâbi'l-Vesâ'il ilâ Ma'rifeti'l-Evâ'il* adlı kitabında neşredilmiştir.¹⁶³

Hayatı başlığı altında vefat tarihiyle ilgili aktarılan bilgiden de anlaşılacağı üzere el-'Askerî bu eserini hayatının son dönemlerinde yazmıştır. Ve muhtemeldir ki son yazdığı eseridir.

Cemheretu'l-Emsâl

Ebu Hilâl bu eserinde, Araplar tarafından kullanılagelmiş darbimeselleri harf sırasına göre düzenlemiş ve her birini açıklamıştır. Nitekim bu eseri, meseller hakkında telif edilmiş eserlerin en kapsamlılarından sayılmaktadır. Ebû Hilâl eserin mukaddimesinde mesellerin öneminden bahsedip diğer edebî sanatlar içerisindeki yerine değinmiştir.

Her bir harf için bir bölüm ayırmış ve “y” harfine de bir bölüm ayırdığı için eseri 29 bölümden oluşmuştur. Her bölümdeki meselleri alfabetik olarak sıralamış, daha sonra “أَفْعَالٌ مِنْ” veznindeki meselleri zikretmiştir. Eserde yaklaşık olarak üç bin mesel sayılmakla beraber bunların yalnızca 1972 tanesini açıklanmıştır. Ebû Hilâl geriye kalan bu bin küsur tane meseli açıklamaya gerek duymamıştır. Ayrıca Ebû Hilâl'in bu eseri telif ederken kullanmış olduğu üslup, onu benzerleri arasında önemli

¹⁶¹ er-Reîs, “Ebû Hilal el-'Askerî.”

¹⁶² Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, 711.

¹⁶³ Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl,” 3/490.

yere koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim meselleri ele alırken Kur’ân, hadis ve şiirlerden şevâhid getirmiş, diğer dildilerin görüş ve yorumlarına önem vermiş, rivayetler arasında karşılaştırmada bulunmuş, mesellerin eski, muvelled ya da avamca oluşuna değinmiş ve onları lafız-mana açısından tenkit etmiştir.¹⁶⁴

1306 yılında Bombay’da¹⁶⁵ 1310’da el-Matba‘a el-Ḥayriyye tarafından el-Meydânî’ye ait olmakla beraber Arap atasözlerine dair en kapsamlı çalışmalardan biri kabul edilen *Mecma‘u’l-Emşâl*’in hâmişinde Kahire’de basılmıştır. Daha sonra da Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrâhîm ve Abdülmecid Kaṭâmîş’in tahkikleriyle iki cilt halinde 1964 yılında Kâhire’de basılmıştır.¹⁶⁶

Meni’ḥtekeme mine’l-Ḥulefâ ile’l-Ḳudât

Kaynaklarda *fî Aḥbâri’l-Ḳudât ve mâ Cerâ lehum me‘a’l-Umera ve’l-Ḥulefâ* ve *fî Aḥbâri’l-Ḳudât* adlarıyla da anılan bu eser,¹⁶⁷ risale boyutunda olmakla beraber Süleymaniye Kütüphanesi’nde Âşir Efendi, nr. 433/2’de bir el yazması bulunmaktadır. Mevcut bir baskısı bulunmamaktadır.

et-Tebşirâ

Ebû Hilâl’in kayıp olarak nitelendirilen eserlerindedir. Kaynaklarda için faydalı bir kitaptır diye bahsedildikten sonra hakkında başka bir şey denilmemiştir.¹⁶⁸

Şerḥu’l-Ḥamâse

Ebû Temmâm’ın (ö. 231/846) *el-Ḥamâse* adlı eserine yapılan bir şerhtir.¹⁶⁹ *er-Risâletü’l-Mâsse fîmâ lem Yuḍbaṭ mine’l-Ḥamâse* adıyla da bilinmektedir. el-‘Askerî bu eserde, *el-Ḥamâse*’ye ait nüshalardan birindeki 70 kadar hatalı beyti incelemiş ve şerh etmiştir. Ayrıca eser, bazı kaynaklarda *Risâle fî Taḥkîki ba‘zî Ebyâti’l-Ḥamâse* ve *Risâle fî Dabṭı ve Taḥrîri Mevâdı‘a min Dîvâni’l-Ḥamâse li-Ebî Temmâm* isimleriyle de zikredilmektedir.¹⁷⁰ Risâle hacmindeki bu eser, G. J.

¹⁶⁴ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 206.

¹⁶⁵ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, 710.

¹⁶⁶ Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl,” 3/489.

¹⁶⁷ Fuat Sezgin, *Târîhu’t-Turâsi’l-Arabî - el-Luğa*, thk. Arefe Mustafa (Riyad: Câmi’atu Muhammed b. Suudi el-İslâmîyye, 1988), 2/617; el-Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, 4/189.

¹⁶⁸ es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 12/51; el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 2/920.

¹⁶⁹ Hâcî Halîfe, *Keşfu’z-Zunûn*, 1/591.

¹⁷⁰ Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl,” 3/490.

Kanazi'nin tahkikiyle *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* adlı dergide yayımlanmıştır.¹⁷¹

ed-Dirhem ve'd-Dînâr

Kaynaklarda *Müfâharetü'd-Dirhem ve'd-Dînâr* ismiyle de anılan bu eserin, günümüze ulaşmış bir nüshası yoktur. Ancak Ebû Hilâl *el-Kuremâ* isimli eserinde “*ed-Dînâr ve'd-Dirhem*’de bunu zikrettik.” mealinde “ذكرناه في كتاب الدينار والدرهم” demiştir.¹⁷² Hal böyle olunca, her ne kadar günümüze ulaşan bir nüshası yoksa da Ebû Hilâl bu isimde bir eseri olduğu konusunda şüphe yoktur.

el-Mehâsin fî Tefsîri'l-Kur'ân

Adından da anlaşılacağı üzere, Ebû Hilâl'in Kur'ân tefsiri olan bu eseri, onun müfessirler arasında zikredilmesine sebep olmuş ve tabakâtu'l-müfessirîn türü eserlerde adını anılır kılmıştır.

Mevcut bilgilere göre bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Eserle ilgili üç ayrı el yazması zikredilmektedir: İran'ın Meşhed şehrindeki Âsitân-ı Kuds-i Rađavî Külliyesi Kütüphanesi'nde *Tefsîrü'l-Askerî* isimli yazma eser (III, 17, nr. 47/8), İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindeki yazma eser (Hacı Beşir Ağa, nr. 26), İran'ın Tahran şehrindeki yazma eser. İncelemeleri sonucu Kanazi, bunlardan ilk ikisinin İsnâaşeriyye'nin on birinci imamı Hâsen el-Askerî'ye (ö. 260/874) ait olduğu sonucuna varırken,¹⁷³ sözü geçen Tahran el yazmasına ulaşamadığını belirtmiştir.¹⁷⁴ Nitekim bu el yazmasıyla ilgili Tahran'da olması dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Her ne kadar bu eserin Ebû Hilâl'e ait olması konusunda ciddi şüpheler bulunsa da beş ciltlik bir eser olarak pek çok kaynaktan ona nispet edilen bir eser sebebiyle,¹⁷⁵

¹⁷¹ George J. Kanazi, “al-Risâlatu'l-Mâssa by Abû Hilâl al-'Askarî,” *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 2/ (1980), 97–164.

¹⁷² el-Askerî, *el-Kuremâ*, 40.

¹⁷³ Nitekim bu bilgi de çok tutarlı ve yerinde görülmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl,” 3/490.

¹⁷⁴ George J. Kanazi, “The Works of Abû Hilâl al-'Askarî,” *Arabica* 22/1 (1975), 67.

¹⁷⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/920; es-Suyûti, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, 44; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, 3/240.

Ebû Hilâl'in hayatını ve çalışmalarını kapsamlı bir şekilde ele almayı hedefleyen böyle bir çalışmada, söz konusu bu esere değinmek kaçınılmazdır.

el-'Umde

Ebû Hilal'in eseri arasında hakkında zerre miktar bir bilgi bulunmayan bir eseri varsa o da bu eserdir. İsminden de içeriğine dair bir fikir yürütmek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen, kaynaklarda zikredilmekten geri kalmamış bir eserdir.¹⁷⁶

el-Kuremâ

İslamiyetten önce ve sonra yaşamış cömertliğiyle tanınmış kimseleri ele alan ve bir risâle hacmindeki bu eser, 1326 yılında Maḥmûd el-Cemâlî'nin tahkikiyle Matba'âtu's-Şûrâ tarafından 44 sayfa halinde Kahire'de basılmışsa da tabakât, terâcim türü eserlerde bu kitaba farklı isimlerde rastlanmıştır. Dolayısıyla Ebû Hilâl el-'Askerî'ye aidiyetinde şüphe yoktur. Eserin muhakkiki Maḥmûd el-Cemâlî mukaddime kısmında, bu eseri Muhammed Maḥmud eş-Şinkîfî'den (1829-1904) bulduğunu söylemektedir.¹⁷⁷

Eser, *Fadlu'l-İ'tâi 'ale'l-'Usr*¹⁷⁸ ya da *Risâle fî Fadli'l-i'tâ' 'ale'l-'Usr* ve *Fadlû'l-Ġinâ' 'ale'l-'Usr* isimleriyle de anılmaktadır. Son zikredilen ismiyle Maḥmûd Muhammed Şâkir'in tahkikiyle 1934 yılında Kahire'de yayımlamıştır.¹⁷⁹

Mâ Telḥanu fihî'l-Ḥâssa

Yine günümüze bir nüshası ulaşmayan bu eserle ilgili detaylı bilgiye rastlanmamıştır.¹⁸⁰ Ancak isminden, içerisinde dilde yapılan hataların tespit edildiği anlaşılmaktadır. *Keşfu'z-Zunûn*'da bu eser *Lahnu'l-Ḥâssa* adıyla yine el-'Askerî'ye nispet edilmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 12/51; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/920; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/196; İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*, 337.

¹⁷⁷ el-Askerî, *el-Kuremâ*, 3.

¹⁷⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/196.

¹⁷⁹ Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," 3/490.

¹⁸⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 12/51; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/920; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî - el-Luġa*, 2/670.

¹⁸¹ Bkz. Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/548.

Nevâdiru'l-Vâhid ve'l-Cem'

Ebû Hilâl'in bu eseri, edebiyat ve dil konularındaki pek çok meseleye verilen cevaplardan oluşmaktadır. Aynı zamanda eserin, İspanya'daki El Escorial Kraliyet Kütüphanesinde bir el yazması olduğu da aktarılmaktadır.¹⁸²

Dîvânu'l-'Askerî

Eserlerde, Ebû Hilâl'e bir divân nispet edilse de¹⁸³ eserin nüshası günümüze ulaşmış değildir. Ayrıca dîvânın hacmine dair de bir bilgi verilmemiştir. Ebû Hilâl'in *Divânu'l-Me'ânî* isminde de bir eseri bulunması sebebiyle, yazarın hayatını elen pek çok tabakât kitabında bu iki eserinin karıştırıldığı görülmektedir. Kimi kaynaklarda iki eserden ayrı ayrı bahsedilirken, kimi kaynaklarda da ya yalnızca *Divânu'l-Me'ânî* den ya da yalnızca *Dîvân*'dan bahsedilmiştir.

Ancak bu durum, araştırmacıların Ebû Hilâl'in şiirleri toplayıp, onun divanı adı altında yayımlamalarına engel olmamıştır. Biri Muhsin Ğabbağ, diğeri de George Kanazi'dir ki ikisinin neşrinde bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Muhsin Ğabbağ, *Şi'ru Ebî Hilâl el-'Askerî* adında derlediği bu eseri 1578 beyitten oluşmaktadır. Bu eser 1975 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

George Kanazi, Ebû Hilâl'e nispet edilen şiirleri, kafiyelerine göre 25 ayrı bâbta *Dîvânu'l-'Askerî* ismiyle, bir eserde toplamıştır. Bunu yaparken, başka el-'Askerî'nin eserleri başta olmak üzere 'Abdulkâhir el-Curcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Esrâru'l-Belâğa'sı*, Ebû Mansûr eş-Şe'âlibî'nin (ö. 429/1038) *el-İ'câz ve'l-İcâz*'ı, Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî*'si gibi 46 ayrı kaynaktan yararlanmışır. Ayrıca kafiyelerine göre ayırdığı bu babların içerisinde; cimrilik, vatana özlem, zamanın zulmü, meltem rüzgârı gibi konularına göre de başlıklandırmalarda bulunmuştur. Eser 1589 beyitten oluşmaktadır. Söz konusu bu eser, 1979 yılında el-Matbaatu't-Te'âvuniyye tarafında Dimeşk'te neşredilmiştir.¹⁸⁴

¹⁸² el-Meşâyih, *Ebû Hilâl el-'Askerî Nâkiden*, 28.

¹⁸³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2/902; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, 1/506.

¹⁸⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, *Dîvânu'l-'Askerî*, thk. George J. Kanazi (Dimeşk: el-Matbaatu't-Te'âvuniyye, 1979).

Hâtim Sâlih ed-Dâmin de Ebû Hilâl'in şiirlerine dair neşredilen bu iki eserden sonra 96 beyitlik bir müstedrek yazmıştır.¹⁸⁵ Ancak Ğabbağ'ın eserini ile ed-Dâmin'in müstedrekini gören Kanazi, aradaki farklılardan dolayı şiirleri tekrar gözden geçirmek istemiş ve bulduğu farklıları bir makalesinde ele almıştır.¹⁸⁶

en-Nezâir

Her ne kadar Ebû Hilâl bu eserine, onun biyografisini ele alan kaynaklarda çok değinilmese de Fuat Sezgin tespitine göre bu eser, Ebû Hilâl'e aittir.¹⁸⁷ Zirâ Ebû Hilâl "Bu konuya daha önce *el-Vucûh ve'n-Nezâir*'de değindik." mealinde iki yerde bu eserine atıfta bulunmuştur.¹⁸⁸

Eser Arap harflerinin her biri ayrı bir başlık altında değerlendirilip, *Cemheratu'l-Emsâl* isimli eserinde de uyguladığı gibi lâm elif için de ayrı bir başlık açıldığından dolayı yirmi dokuz bâbdan oluşmaktadır. Bâbların içerisinde alfabetik sıra gözetilmemiştir. Eserde Kur'ân'da geçen 211 isim ve harften oluşan vucûh kelimeler ele alınmış ve ilk etapta bunların sözlük anlamları verilmiştir. Daha sonra Kur'ân'da geçtiği şekliyle vecihlerine yer verilmiştir.¹⁸⁹

Kayseri'deki Râşid Efendi Yazma Eserler Kütüphanesinde nr. 1066'da bir el yazması bulunmaktadır.¹⁹⁰

Eser, h. 1428, m. 2007 yılında Muhammed Osman'ın tahkikiyle Mektebetu's-Şekâfetu'd-Dînîyye tarafından Kâhire'de, 2010 yılında Ahmed es-Seyyid'in tahkikiyle Beyrut'ta yayımlanmıştır.¹⁹¹

et-Telhîş fi'l-Luğa

Ebû Hilâl'in *Kitâbu't-Telhîş fi Ma'rifeti Esmâ'i'l-Eşyâ* adıyla da bilinen bu eseri, 40 bölümden oluşmaktadır. Eserde ilk olarak insanın yaratılması konusundan

¹⁸⁵ Hâtim Sâlih ed-Dâmin, "el-Müstedrek 'alâ Şi'ri Ebû Hilâl el-'Askerî," *Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye* 67/1 (1992), 37-47.

¹⁸⁶ George J. Kanazi, "Ziyâdâtu Divâni'l-'Askerî," *Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye* 70/3 (1995), 570.

¹⁸⁷ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî - el-Luğa*, 1/332.

¹⁸⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İle ve's-Sekâfe, 1997), 136, 305.

¹⁸⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetu's-Sekâfe ed-Dînîyye, 2007).

¹⁹⁰ ed-Dehîl, "Ebû Hilâl el-'Askerî Âlimu'l-Belâga ve'n-Nakd Nahve 400 H.," 201.

¹⁹¹ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 431.

başlayarak organların hepsinden ayrı ayrı bahseder ve ardından adalet, yalan, açlık, susuzluk, gülmek ve uyku gibi insanın niteliklerine dair konuları ele alır. Daha sonra gökyüzü, yıldızlar ve zaman konusuna geçer. Devamında ise ağaçların, bitkilerin ve meyvelerin isimlerinden bahseder ve en sonunda da cansız nesnelere ele alır.¹⁹²

Eser, İbn Fâris'in *Mütehayyiru'l-Elfâz*'ı, eṣ-Şe'âlibî'nin *Fıkhü'l-Luğa*'sı ve İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) *el-Muḥaṣṣaṣ*'ı ile aynı sınıfta değerlendirilmektedir.¹⁹³

Süleymaniye kütüphanesinde (Lâleli, nr. 3551, 149 varak) bir el yazması bulunmaktadır. Ayrıca eser, İzzet Hasan'ın tahkikiyle h. 1389, m. 1969 yılında iki cilt halinde Dımeşk'te, h. 1413, m. 1993 yılında da Beyrut'ta neşredilmiştir.¹⁹⁴

Dîvânu Ebî Mihcen

Ebû Hilâl el-Âskerî, muhadramundan sayılan Ebû Mihcen es-Sekafi'ye (ö. 30/650) ait bu küçük hacimli divanı derlemiş ve şerhetmiştir. İlk kez Hollanda'nın Leiden şehrinde Arap dili bilimcisi Carlo de Landberg tarafından 1886 yılında, daha sonra da yine Leiden'de L. Abel tarafından 1887 yılında tahkik edilmiştir.¹⁹⁵ Carlo de Landberg bu divanı *Primeurs Arabes* isimli bir eserinin ilk bölümünde, Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Burhâneddîn el-Bıḳâ'î (ö. 885/1480), Muhammed Murtaḏâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ve Ebû Mihcen'e ait bu divanı ele almıştır.¹⁹⁶ Eserin nüshası Ayasofya'dadır.¹⁹⁷ Ayrıca Selâhaddin el-Munecid'in tahkikiyle 1970 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.¹⁹⁸

Ebû Hilâl, bu şiirlerin önemli bir kısmından eṣ-Şinâ'ateyn, *Dîvânu'l-Me'ânî* ve *Cemheretu'l-Emşâl* gibi eserlerinde alıntılarda bulunmuştur.¹⁹⁹

¹⁹² el-Askerî, *et-Telhîs fî M'ağrifeti Esmâi'l-Eşyâ*.

¹⁹³ ed-Dehîl, "Ebû Hilâl el-'Askerî Âlimu'l-Belâga ve'n-Nakd Nahve 400 H.," 207.

¹⁹⁴ Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," 3/490.

¹⁹⁵ Mehmet Talu, "Ebû Mihcen es-Sekafi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/188.

¹⁹⁶ Mustafa Çiçekler, "LANDBERG, Carlo De," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/99.

¹⁹⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 711.

¹⁹⁸ Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," 3/490.

¹⁹⁹ Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," 3/490.

el-Ḥaṣṣu ‘alâ Ṭalebi’l-‘İlm

Farklı dönemden âlimlerin, ilim tahsili uğruna katlandıkları zorluklarla ilim öğrenme metotlarından bahseden bu eser bir risale mesabesindedir.²⁰⁰ Eser, Mervân Ḳabbânî’nin tahkikiyle h. 1406/m. 1986 yılında Beyrut’ta neşredilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi’nde biri Hamidiye, nr. 1464/3’te; diğeri Âşir Efendi, nr. 433/3’te olmak üzere iki ayrı yazması bulunmaktadır.²⁰¹ Eser, *İlim Yolcusuna* ismiyle 2017 yılında Serkan Ünal tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

er-Risâle fî’l-‘Uzle ve’l-İsti’nâf bi’l-Vaḥde

Türkçe karşılığı *İnzivâ ve Yalnızlığa Alışma* şeklinde olabilecek bu risâleyi es-Suyûtî, el-‘Âskerî’nin eserleri arasında zikretse de sadece adını söylemekle yetinmiştir. Başka bir yerde bu risâleye rastlanılmamıştır.²⁰²

Şerḥu’l-Faṣîḥ

Cemheratu’l-Emsâl isimli eserinde “Bunu *Şerḥu’l-Faṣîḥ*’te detaylıca inceledik” mealinde “استقصينا ذلك في شرح الفصح” şeklinde bir ifadede bulunmuştur.²⁰³ Bu eserin, yine bir dilci ve edebiyatçı olan Şa’leb’in (ö. 291/904) *el-Faṣîḥ*’i olduğu düşünülmektedir.²⁰⁴

Şan‘atu’l-Kelâm

Divânu’l-Me‘ânî ve *Cemheratu’l-Emsâl* isimli eserlerinde, bu isimde bir eserine gönderme yapsa da²⁰⁵ Ebû Hilâl bu eseri günümüze ulaşmamıştır.

el-Mu‘rib ‘ani’l-Mağrib

Süleymaniye Kütüphanesinde (Âşir Efendi, nr. 3) bir el yazması bulunmaktadır.²⁰⁶

²⁰⁰ ez-Zirikî, *el-A‘lâm*, 2/196.

²⁰¹ Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl,” 3/490.

²⁰² es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu‘ât*, 1/506.

²⁰³ el-Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, 2/304.

²⁰⁴ Kanazi, “The Works of Abû Hilâl al-‘Askarî,” 65.

²⁰⁵ el-Askerî, *Divânu’l-Me‘ânî*, 2/89; el-Askerî, *Cemheratu’l-Emsâl*, 1/14.

²⁰⁶ ed-Dehîl, “Ebû Hilâl el-‘Askerî Âlimu’l-Belâga ve’n-Nakd Nahve 400 H.,” 203.

Ebû Hilâl el-‘Askerî’ye Nispet Edilmesi Zayıf Olan Eserler

5.1.1. el-Meşûn fi’l-Edeb

Eserin nüshası İspanya’daki El Escorial Kraliyet Kütüphanesinde bulunan bu eser her ne kadar bazı kaynaklarda Ebû Hilâl nispet edilse de²⁰⁷ aslında hocası Ebû Ahmed’e ait bir eserdir.²⁰⁸

5.1.2. et-Tafđil beyne Belâgateyi’l-‘Arab ve’l-‘Acem

Bazı kaynaklarda İstanbul’da basıldığı söylenen bu eser Ebû Hilâl el-‘Askerî’ye nispet edilse de²⁰⁹ aslında Ebû Ahmed el-Askerî’nindir.²¹⁰ İsim benzerliğinden karıştırılmış olması muhtemeldir. Nitekim Ebû Ahmed el-‘Askerî’ye nispetle h. 1327, m. 2006 yılında Hâvliyyâtu’l-Âdâb ve’l-‘Ulumi’l-‘İctimâiyye tarafında ‘Abbâs İrñile’nin tahkikiyle Kuveyt’te neşredilmiştir.

Ayrıca belirsiz bir editör tarafından *et-Tuñfetu’l-Behiyye ve’l-‘Turfetu’ş-Şehiyye* isimli içinde yirmi yedi adet risalenin derlendiği bir eserde bu risâleye de “16. Risâle” başlığı altında yer verilmiştir. İlginçtir ki bu eserin içindekiler kısmında söz konusu risâle Ebû Hilâl el-‘Askerî’ye nispet edilirken, risâlenin bulunduğu 213. sayfada aynı risale bu sefer hocası Ebû Ahmed el-Âskerî’ye nispet edilmiştir. Nitekim içindekiler kısmından iki yüz küsürüncü sayfaya kadar bir kopukluk olabileceği ihtimali akla gelse de daha ilginç, risalenin başladığı yerden bir önceki sayfada -yani 15. risalenin son sayfasında- “15. risale bitti ve bunu 16. risale takip ediyor. Ebû Hilâl el-Askerî’nin *et-Tefđil beyne Belâgateyi’l-‘Arab ve’l-‘Acem*’i” yazmaktadır.²¹¹

Dolayısıyla bu konudaki karışık günümüzden bir asır önce neşredilen bu esere kadar devam etmektedir. Ancak risalenin içeriği incelendiğinde “Ebû Bekir b. Dureyd bana haber verdi.” mealine gelen “أخبرني أبو بكر دريد” şeklinde bir ifade bulunmaktadır²¹² ki bu da eserin Ebû Ahmed’e nispeti ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim daha önce değinildiği üzere Ebû Bekir b. Dureyd, Ebû Ahmed’in hocaları arasındadır.

²⁰⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, 711.

²⁰⁸ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Muellifin*, 2/190.

²⁰⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, 711; Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 2/591.

²¹⁰ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196.

²¹¹ Ebû Ahmed el-Askerî, “*et-Tefđil Beyne Belâgateyi’l-Arab ve’l-Acem*,” *et-Tuñfatu’l-Behiyye* (İstanbul: Matbaatu’l-Cevâib, 1302), 213–221.

²¹² el-Askerî, “*et-Tefđil Beyne Belâgateyi’l-Arab ve’l-Acem*,” 218.

Ayrıca Ebû Ahmed, Ebû Bekir b. Dureyd'den aktarımda bulunduğu ifadeler, eserlerinin farklı yerlerinde geçmektedir.²¹³

Tabbâne, başta onun Ebû Hilâl'e ait olduğunu düşünse de içeriğinin Ebû Hilâl'in görüşleriyle çeliştiğini görünce vazgeçmiştir.²¹⁴

Eseri Ebû Hilâl'e nisbedenler biri olan Corci Zeydan'ın, eserin yalnızca fihrist kısmına bakmakla yetinmesi ve bu sebepten de hata etmiş olması muhtemeldir.

5.1.3. Risâle mine'l-Edebiyyât ve'l-Ahlâk

Her ne kadar Süleymâniye Kütüphanesi'nde (Hamidiye, nr. 1464/5) bulunup Ebu Hilâl'e nispet edilen²¹⁵ bir eser olsa da tabakât kitaplarında bu eserin izine rastlanmamıştır. Dolayısıyla Ebû Hilâl ait olduğu iddiası zayıftır.

²¹³ Ebû Ahmed el-Askerî, *Tasfihâtu'l-Muhaddisîn*, thk. Mahmûd Ahmed Mira (Kahire: el-Matbaatu'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, 1402), 1/31, 180, 205, 286;2/405, 406, 533; Ebû Ahmed el-Askerî, *el-Masûn fi'l-Edeb*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Muveyt, 1984), 62, 73, 82, 98, 139, 146, 147, 148, 150, 165 vd.

²¹⁴ Tabbâne, *Ebû Hilâl el-'Askerî ve Mekâyisuhu'l-Belâğiyye*, 45.

²¹⁵ Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," 3/490.

İKİNCİ BÖLÜM
EBÛ HİLÂL EL-‘ASKERÎ’NİN ESMÂU BAKÂYE’L-EŞYÂ İSİMLİ ESERİ

1. Arap Edebiyatında Sözlükler

Esmâu Bakâye'l-Eşyâ isimli eserin, özelde sözlükler arasında genelde ise Arap-İslam Edebiyatındaki yerini daha iyi kavramak için, Arap Dili mirasındaki sözlüklerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Herhangi bir dile dair yazılmış ve yazılacak kitaplar arasında belki de en önemli yere sahip olan sözlüklerin, Arapça karşılığı mu'cem ya da kâmûstur. Batlamyus'a göre kâmûs kelimesi, Grekçe'deki *okeanus* kelimesinden gelmiştir. Bu yüzden bazı Arapça sözlük müellifleri kelimeyi ûkîyânûs ya da bir diğer Arapça karşılığı olan el-muhît biçiminde almışlar ve eserlerine bu isimlendirmeyi vermişlerdir.²¹⁶

Arapça lügatler mevzûî lügatler ve alfabetik lügatler olmak üzere temelde iki kısma ayrılmaktadır. İlk olarak mevzûî lügatlere değinilecek olursa, bunlar yalnızca ele aldıkları konuların temasındaki kelimelere hasredilmiş olup, belli bir konuyu ele alan ya da birden fazla konuyu ele alan lügatler şeklindeki yine ikiye ayrılmaktadırlar. Bir tek konu üzerine telif edilen eserler de beş gruba ayrılıyor olup bunlar sırasıyla; belli konulardaki kitapçıklar, Kur'ân'daki garip lafızları izah eden eserler, hadislerdeki garip lafızları izah eden eserler, Kur'ân ve hadislerdeki garip lafızları bir arada ele alan eserler, fıkıhla ilgili terimler izah eden eserler ile ıstılah sözlükleridir. Bunların aksine, birden fazla konuyu ele alan eserler de mevcut olup bu tür için bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bu türün en önemli örnekleri arasında el-Heravî'nin (ö. 224/838) *el-Ġarîbu'l-Muşannef*'ini, el-Hunâî'nin (ö. 310/922) *el-Mücenned*'ini, Kudâme b. Ca'fer'in *Cevâhiru'l-Elfâz*'ını, el-Hemezânî'nin (ö. 384/994) *el-Elfâzu'l-Kitâbiyye*'sini, İbn Sîde'nin *el-Muḥaṣṣaṣ*'ını ya da el-Ḥaṭîb et-Tebrîzî'nin (ö. 502/1109) *Kenzu'l-Huffâz*'ını zikretmek mümkündür.²¹⁷

²¹⁶ İsmail Durmuş, "Sözlük," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/398.

²¹⁷ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 226–234.

İkinci ana başlık olan alfabetik lügatler ise dilin bütün müfredatını ele amayı amaçlıyor olup beş ayrı sınıfta değerlendirilecektir. Bunların başında harflerin mahreçlerini esas alarak telif edilmiş sözlükler gelmekte olup en önemli örnekleri arasında el-Ḥalîl b. ‘Ahmed’in (ö. 206/821) *Kitâbu’l-‘Ayn*’ını, Ebû ‘Alî el-Ḳâlî’nin *el-Bâri*’sını ve el-Ezherî’nin *Tehzîbu’l-Luġa*’sını zikretmek mümkündür.²¹⁸

İkinci sırada ilk harf göz önüne alınmakla birlikte kalp sistemi uygulanan sözlükler gelmektedir. Bu gruptan da İbn Dureyd’in (ö. 321/933) *el-Cemhera*’sı ile İbn Fâris’in (ö. 395/1004) *el-Mucmel* ve *Mu‘cemu Maġâyisi’l-Luġa*’sı en meşhur örneklerindendir.²¹⁹

Üçüncü olarak son harf sistemine göre tasnif edilen sözlükler gelmektedir. el-Fârâbî’nin (ö. 350/961) *Dîvânu’l-Me‘ânî*’si, el-Cevherî’nin (ö. 393/1003) *Tâcu’l-Luġa* ve *Şihâhu’l-‘Arabiyye*’si, İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânu’l-‘Arab*’ı, e-Fîruzâbâdî’nin (ö. 816/1413) *el-Ķâmûsu’l-Muĥîṭ*’i ve ez-Zebîdî’nin (ö. 1205/1790) *Tâcu’l-‘Ârûs*’u bu gruba örnek teşkil eden eserlerdendir.²²⁰

Dördüncü zikredilecek grup, ilk harf sistemine göre tasnif edilen sözlüklerdir. Her ne kadar bu gruptaki eserlerin hepsini zikretmeye imkân elverişli olmasa da eş-Şeybânî’nin (ö. 213/838) *Kitâbu’l-Cîm*’i, ez-Zemaḥşerî’nin (ö. 583/1143) *Esâsu’l-Belâġa*’sı, er-Râzî’nin (ö. 666/1267) *Muĥtâru’s-Şihâh*’ı, el-Feyyûmî’nin (ö. 770/1368) *el-Mişbâhu’l-Munîr*’i ve Butrus el-Bustânî’nin (ö. 1883) *Muĥîṭu’l-Muĥîṭ*’i bu alanın en önemlileridir.²²¹

Alfabetik lügatler başlığı altında beşinci ve son olarak ele alınacak olan sınıf, kelimelerin okunduğu gibi tertip edildiği sözlüklerdir ki bu sözlükler kök harf sistemine göre işlemeyen alfabetik sözlüklerdir. Örnek verilecek olursa “مَعْلَمٌ” kelimesi için “ع”, “ل” ve “م” harfleri değil, okunduğu şekliyle “م”, “ع”, “ل” ve “م” harflerine gidilecektir. Muḥlişuddîn Muşafa’nın (968/1561) Arapça-Türkçe sözlük şeklinde telif

²¹⁸ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 237.

²¹⁹ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 241.

²²⁰ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 242.

²²¹ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 246.

ettiği *Ahterî* ile Abdullah el-‘Alaylı’nın (ö. 1996) *el-Merca*‘ bu türe öncülük eden eserlerdendir.²²²

2. Eserle İlgili Genel Bilgiler

Bu başlık altında *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ* isimli eserin adı, nüshaları ve bölümleri gibi şekilsel özelliklerinden bahsedilecektir.

2.1.Eserin Adı ve Nüshaları

Kaynaklarda *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*²²³ ile *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşya*²²⁴ olmak üzere iki farklı şekilde geçmektedir. Birincisinin Türkçe karşılığı “Kalan Nesnelere İsimleri” olabileceken ikincisinin karşılığı “Nesnelerin Kalanları Sözlüğü” şeklindedir.

Her ne kadar, Yâkût el-Ḥamevî ya da el-Bâḥarzî gibi Ebû Hilâl’in hayatına dair müraccat edilen aslî türden biyografi müellifleri onun bu eserinden söz etmese de bulunan dört ayrı nüsha nedeniyle eserin Ebû Hilâl’e aidiyetinde şüphe yoktur. Sözü edilen nüshalardan, üç tanesi Mısır’daki Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye’de bulunmaktadır. Ana nüsha kabul edilen temel el yazması olup (nr. 866 el-Luğa) 43 sayfadır ve *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşya* isimyledir. İkinci nüshası Ahmed Teymur Paşa’nın istiktâb ettiği nüshadır (nr. H6188) ve 61 sayfadır. Son olarak Mısır’daki üçüncü nüshası (nr. 170) ise 50 sayfadan oluşmaktadır. Esere hem bir zeyl yazan hem de onu tahkik eden Ahmed Abdu’t-Tevvâb Avd, bu nüshaların üçünde de büyük bir ihtilaf söz konusu olmasa da ufak farklılıklar var olduğunu söylemiştir.²²⁵

Eserin dördüncü ve son nüshası Şam’daki el-Mektebetü’z-Zâhiriyye’de (nr. 5929 Luğa) bulunmaktadır.²²⁶

Eser ilk kez 1915 yılında Berlin’de ve ikinci kez de h. 1353, m. 1934 yılında Dâru’l-Kutubi’l-Mısrıyye tarafından İbrâhîm el-Enbârî ile ‘Abdu’l-Ḥafîz Şiblî’nin ta’likleriyle Kâhire’de olmak üzere iki kez basılmıştır.²²⁷ Eserin üçüncü baskısı bu

²²² Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 251.

²²³ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/196.

²²⁴ Sezgin, *Târîhu’t-Turâsi’l-Arabî - el-Luğa*, 2/580.

²²⁵ Ahmed Abdu’t-Tevvâb Avz, *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşyâ mea Zeyli Esmâi Bekıyyeti’l-Eşyâ li Ebû Hilâl el-‘Askerî* (Kahire: Dâru’l-Fazîle, 1997), 17.

²²⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 19.

²²⁷ el-Meşâyih, *Ebû Hilâl el-‘Askerî Nâkiden*, 28.

çalışmada da takip edilecek olan Mâcid ez-Zehebî tarafından tahkik edilen ve 1993 yılında Merkezi'l-Mahtûât ve't-Turâs ve'l-Veşâik tarafından *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ* adıyla yayımlanan eserdir.

2.2.Eserin Bölümleri

Eserde ilk harf sistemi takip edilmiş olup, alfabedeki “ظ” ve “ي” harfleri hariç her harf için 26 bâb halinde kelimeler tasnif edilmiştir. Bu 26 bâbda toplam 82 kelime ele alınmıştır.

3. Eserin Metodu

Ebû Hilâl'in bu sözlüğü, Arap Edebiyatındaki sözlüklerde tek bir konu üzerine telif edilen mevzûî sözlükler kapsamında değerlendirilmektedir.

Eserin genelinde gereksiz uzatmalardan kaçınılmış ve açıklamalar olabildiğince öz tutulmuştur. Ancak bir taraftan çoğu kelimenin açıklaması bir satır dahi sürmezken bir taraftan da er-Ravdatu ve el-'Uqbetu gibi kelimelerin iki sayfayı aşan açıklamaları olmuştur.²²⁸ Bu bakımdan eserin, uzatılması gereken yerde uzatılırken, sözün kısa kesilmesi gereken yerlerinde de oldukça yalın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim her kelimenin aynı miktarda izâhı gerektirmeyeceği açıktır.

Eserde, ele alınan kelime eğer tekilse çoğulları ya da tam tersi olarak eğer kelime çoğulsa tekileri verilmiştir. Ancak bu her maddede böyle olmamıştır, çoğulu ya da tekilinin hiç zikredilmediği de olmuştur. Tekil ve çoğul dışında, kelimenin masdarı, ism-i fâil'i, ism-i mef'ûl'ü gibi farklı siğalardan örneklerinin de verildiği olmuştur. Bazen de açıklanan kelime için, farklı kökten olmasına rağmen aynı vezinden gelen daha bilinen örnekleriyle genişletilmiştir. Örneğin:

"قَوْلُهُ غُلْفُهُ جَمْعُ عَرَاْفٍ كَكُتْبٍ وَكِتَابٍ"²²⁹

“Kütüb kelimesinin tekili kîtab'da olduğu gibi, gulufuhû sözünün çoğulu gîlâf şeklindedir.”

²²⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 46.

²²⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 32.

Ebû Hilâl, kelimelerin anlamlarıyla ilgili el-Ḥalîl b. ‘Ahmed (ö. 175/791),²³⁰ el-Ferrâ (ö. 207/822),²³¹ el-‘Aşmâ‘î (ö. 216/831),²³² İbnu’s-Sikkât (ö. 244/858)²³³ ve Şa‘leb (ö. 291/904)²³⁴ gibi önemli Arap dili alimlerinden istifâde etmiştir.

Kelimenin yalnızca kalanlar bağlamındaki anlamıyla ilgilenmemiş, eğer varsa başka anlamlarını da zikretmiştir. Ayrıca varsa, söz konusu kelimeyle ilgili kalıp ifade ya da meselleri de eklemeyi ihmal etmemiştir. Örneğin, el-Hiđcu kelimesinin devenin içtiği yalaktan kalan bulanık su anlamı yanında, zayıf karakterli kişiler için kullanılan bir sıfat olduğunu da zikretmiştir.²³⁵

Ele alınan kelimeler ile ilgili Kur’ân’dan, hadisten, âlimlerin sözlerinden, mesellerden ve özellikle de şiiirlerden istişhad edilmiştir. Bu şiiirlerden bazen bir şatr, bazen bir beyit ve bazen de iki beyit nakledilmiştir. Bunun yanında yedi beyitlik bir şiiir alıntıladiğı da olmuştur. Ebû Hilâl kullandığı şiiirleri yalnızca zikredip bırakmamış, çoğu zaman bu beyitleri ya manen açıklamış ya da şiiirdeki ğarib kelimeleri müstakil olarak açıklamıştır.

3.1.Kelimelerin Sunum Üslubu

Her ne kadar eserin ele aldığı kelimeler sınırlı olsa da ilk harf sistemine göre düzenlenen her sözlükte olduğu gibi Ebû Hilâl’in bu eserinde de kelimeler harflerine göre alfabetik olarak bâblarına ayrılmıştır. Ancak her harfin bâbında bulunan kelimeler için herhangi bir sıralama gözetilmemiş, karışık surette verilmiştir.

Ebû Hilâl çoğu maddede, kelimenin anlamını verdikten sonra gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Ancak “الْحَمْرَةُ”²³⁶ ya da “الْفَرْ”²³⁷ kelimelerinde olduğu gibi nadiren de olsa, önce farklı açıklamalarda bulunup daha sonrasında kelimenin anlamını vermiştir.

²³⁰ Bk. el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 72.

²³¹ Bk. el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 31, 39.

²³² Bk. el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 31, 46.

²³³ Bk. el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 35, 63, 70.

²³⁴ Bk. el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 32, 63.

²³⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 41.

²³⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 43.

²³⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ‘l-Eşyâ*, 64.

3.2.İstişhad

Bir kanıtlama metodu olarak şahit getirme yani istişhâd, sözlüklerin hemen hepsinde yaygın olarak kullanılan bir metottur. Ebû Hilâl de eserindeki 82 ayrı kelimenin 54 tanesini açıklarken ayetlerden, hadislerden, şiiirlerden ve mesellerden farklı oranlarda istişhadda bulunmuştur. Bazen bir maddede örneğin yalnızca şiiirden yararlanırken, bazen de hem şiiirden hem ayetten aynı anda yararlandığı olmuştur. Kelimelerde ne oranda istişhaddan yararlandığını gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

İstişhâd Türü	Sayısı
Kur'ân-ı Kerîm	10
Hadîs-i Nebevî	1
Şiiir	47
Mesel	6
TOPLAM	64

3.2.1. Ayet ve Hadislerden Yapılan İstişhadlar

Bu konuda istifade edilen ayetlerin hepsini burada zikretmek mümkün olmadığı için birkaç örnekle iktifa edilecektir.

Eserde ilk ele alınan “الْأَثَرُ” kelimesinin anlamı, kalıntı demektir.²³⁸ Kelime aynı anlamında bir ayette şu şekilde geçmektedir:

ابْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَرَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ²³⁹

*Eğer iddianız gerçek ise bana, bundan önce inmiş bir kitap veya bir bilgi kalıntısı getirin.*²⁴⁰

Ebû Hilâl, su birikintisinde kalan su anlamına gelen “حَبْطٌ” kelimesi için Kur'ân'dan bir ayet getirmiştir. Kelimenin aynı kökünde bir fiil olarak “حَبَطَ” ya da “اِخْتَبَطَ” birini vasıtasız ve aracısız tanımak istemek ya da vurarak ağaçtan yaprağını

²³⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 31.

²³⁹ el-Ahkâf 46/4.

²⁴⁰ *Kur'ân Yolu* (Erişim 20 Mayıs 2022), el-Ahkâf 46/4.

düşürmek anlamlarına gelmektedir.²⁴¹ Bu fiil -kalan anlamı olmaksızın- zikredilen ikinci anlamıyla Kur’ân’da şu şekilde geçmektedir:

الَّذِي يَخَبِّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ

“Şeytanın çarparak sersemlettiği kimse”²⁴²

Bu konuya dair bir başka örnek ise “شِرْذِمَةٌ” kelimesi içindir. Kelime, genel anlamda bir şeyden kalan anlamındadır.²⁴³ Kur’ân-ı Kerîm’de ise Firavun’un öldürdüğü az bir insan grubu için kullanılmıştır.

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ

“Bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluktur.”

Tabloda da belirtildiği üzere, eserde yalnızca bir hadisten istifade edilmiştir. “صِبَابَةٌ” kelimesi, içildikten sonra kaptaki su anlamına gelmekte olup²⁴⁴ bir hadiste de aynı anlamda geçmektedir.

فَإِنَّ الدُّنْيَا قَدْ أَذْنَتْ بِصَرْمٍ وَّوَلَّتْ حَذَاءً. وَمَ بَقِيَ مِنْهَا إِلَّا صِبَابَةٌ كَصِبَابَةِ الْإِنَاءِ²⁴⁵

“Şüphesiz dünya gelip geçici olduğunu bildirmiştir ve arkasını dönüp gitmiştir. Bu dünyadan kalan ise, içildikten sonra kabın dibinde kalan su kadar bir miktardır.”

Ebû Hilâl eserinde hadisi “مَا بَقِيَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا صِبَابَةٌ كَصِبَابَةِ الْإِنَاءِ”²⁴⁶ lafızlarıyla aktarmıştır.

Hadis kitaplarında geçen rivayete göre farklılık bulunmaktadır.

3.2.2. Şiirlerden Yapılan İstişahlar

Ebû Hilâl, kalıntı anlamına gelen “الأتاؤة” kelimesi için Râ’î en-Numeyrî’ye ait olan (ö. 97/716 [?]) bir beyitten istifade etmiştir:²⁴⁷ (Tavîl)

²⁴¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 43.

²⁴² el-Bakara 2/275.

²⁴³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 51.

²⁴⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 55–56.

²⁴⁵ Ebu’l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beirut: Dâru İhyâu’t-Turâs el-‘Arabî, 1433) ez-Zühud ve’r-Rekâik”, 2967.

²⁴⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 56.

²⁴⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 31.

وَذَاتِ أَثَارَةٍ أَكَلْتُ عَلَيْهَا نَبَاتًا فِي أَكْمَتِهِ قِفَارٍ

Bir kalıntı ve onun üzerine de kabuğunun içindeki kurumuş bir ot yedi.

Hurma kabının tabanında kalan hurma anlamındaki “الأُبْلَةُ” kelimesi için de Sa‘îd b. Zeyd’e ait olan (ö. 51/671 [?]) şu beyitten istifâde etmiştir:²⁴⁸ (Tavîl)

فَيَأْكُلُ مَا رُضُّ مِنْ تَمْرِهَا وَيَأْتِي الأُبْلَةَ لَمْ تَرْضَضِي

Çürük hurmaların hepsini yiyor da henüz çürümemiş olan, hurma tabağında kalmış artık hurmayı kabul etmiyor.

Bu başlık altında zikredilecek son örnek ise kalan borç ya da karasinek anlamına gelen “الدَّابَّةُ” kelimesi için Evs b. Hacer’den (ö. 620) aktardığı şiiirdir.²⁴⁹ Bu şiiirde söz konusu anlamların her ikisi de mümkün olduğu halde, daha az bilinen anlamıyla borçtan kalan anlamı kastedildiği için tevriye sanatı göze çarpmaktadır. (Vâfir)

وَلَيْسَ بِطَارِقِ الحَيْرَانِ مِثِّي دُبَابٌ لَا يُنِيمُ وَلَا يَنَامُ

Bende uyumayan ve uyutmayan bir sinek (borç), komşuları(mı)n kapısını çalmıyor.

3.2.3. Mesellerden Yapılan İstişadlar

Tabloya bakıldığında 82 kelime için altı mesel kullanıldığı görülmektedir ki bu, kalanlar gibi dar bağlamlı bir tema için hatırı sayılır bir miktardır. Bununla birlikte Ebû Hilâl’in mesellere de hâkim olduğu görmezden gelinmemelidir. Nitekim kendisinin yalnızca meselleri ele aldığı bir eseri de mevcuttur.

İlk örnek, yenilen yemekten hiçbir şeyin kalmadığını belirten “الحَذَافَةُ” kelimesi içindir. İsmi-i faili olan “الحاذِفُ” kelimesi sopayla atan anlamına gelirken, “القاذِفُ” kelimesi taş ile atan anlamına gelmektedir. Ebû Hilâl burada kötülükten ayrılmayan ya

²⁴⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 32.

²⁴⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 44.

da ayrılrsa da yine bir başka kötülüğe ilişen insanlar için kullanılan bir mesel aktarmıştır:²⁵⁰

هم بين حاذف وقاذف

Onlar, sopa atan ile taş atan arasındadır.

İkinci örnek yavaş ölüm anlamına da gelebilecek olan, ruhtan kalan anlamındaki “الدماء” kelimesi içindir. Ebu Hilâl, bu bağlamda son nefesini geç veren kişiler için söylenen şu meselden istifâde etmiştir.²⁵¹

هو أطولُ ذمَاءٍ من الضنْبِ، أقصرُ ذكاءٍ من الجُرْدِ

O, son nefesinde uzun dayanması bakımından kertenkeleden daha iyi, zekâ bakımından sıçandan daha noksandır.

4. Eserin Muhtevası

Bu başlık altında, eserde ele alınan kelimelere değinilecektir. Devamında ise bu kelimelerin çoğunluğunun yiyecek ya da içeceklerle ilgili kelimelerden olduğundan hareketlerle, kendi aralarında gruplandırılacaktır.

4.1. Eserde Ele Alınan Kelimeler

Eserde 82 ayrı maddeye yer verilmiş olup bu başlık altında söz konusu kelimeler ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

4.1.1. el-Eşâratu / الأثرَةُ

Kelime, umumi anlamda kalan ya da bilgiden kalan anlamındadır. Kur’ân-ı Kerim’de de bu haliyle zikredildiği için, bilgi kalıntısı anlamında “أثرَة من علم” ifadesi kalıplaşmış ve âlimler tarafından da kullanılır olmuştur. Kelime “أثرَة، أثرَة” gibi şekillerde de gelebilmekte olup, zikredilen ilk hali olan “أثرَة” kelimesi, kelimenin masdar haline

²⁵⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 42.

²⁵¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 45.

delalet etmektedir. el-‘Askerî, Râ‘î en-Numeyrî’den (ö. 97/716 [?]) bu kelimenin geçmiş olduğu bir beyit nakletmiştir.²⁵²

4.1.2. el-Usunu / الأُسُنُ

Kelimenin anlamı, devenin yağından kalan artık anlamındadır. “العُسُنُ” kelimesi de aynı anlamı karşılamaktadır. Başlıktaki halinin çoğulu “آسَانُ”, ikinci zikredilen kelimenin çoğulu ise “أَعْسَانُ” şeklindedir. el-‘Askerî bu kelimeyle ilgili Ebû Ubeyde’den (ö. 224/838) Sa‘îd b. Zeyd’e ait olan (ö. 51/671 [?]) bir beyit nakletmiştir.²⁵³

4.1.3. el-Ubulletu / الأُبُلَّةُ

Hurma kabının tabanında kalan hurma anlamındadır. Kelimenin aslı, bir deve suya doyduğunda söylenen “أَبِلَ” kökündendir. Suya doymuş deveye de “أَبِلَةٌ” denilmektedir. “أَبِلَ الرَّجُلُ” denildiğinde kastedilen ise “Adam deve sürüsüne çobanlık etti.” anlaşılmaktadır. Ebû Hilâl, bu anlamının bazı şiirlerde geçtiğini söylemekle yetinip, şiiri zikretmeye gerek duymamıştır.²⁵⁴

4.1.4. el-Âsu / الأَسُ

Ebû Hilâl’e göre kelime, kovanda kalan bal anlamına gelmektedir. Ebû Hatim’den (ö. [?]) yaptığı bir aktarmaya göre ise külden kalan anlamındadır. Bu konuda Ahfeş el-Ekber’in de görüşünü aktarmıştır ki kendisi kelimenin arının pisliği anlamına geldiğini düşünmektedir. Aktardığı bir başka görüşe göre de kelime, bir bitki türü olan sumak ya da mercanköşke karşılık gelmektedir. Kelimeye istişhadda bulunmak üzere *Divânu’l-Huzeliyyîn*’den Mâlik b. Hâlid el-Hunâ‘î’nin (ö. [?]) bir şiirini aktarmıştır.²⁵⁵

²⁵² el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 31.

²⁵³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 32.

²⁵⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 32.

²⁵⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 33.

4.1.5. el-Âşiyetu / الأَصِيَّةُ

Müfred müennes ism-i fâil sîğasından olan bu kelime, sofrada kalan yemek anlamına gelmektedir. Hocaları kısmında bahsedilen ve kimliğinden net olarak bahsedilmeyen Ebû Bekir isimli kişiden alıntılanarak, kelimenin hamur ve sütle yoğrulmuş un anlamına da gelebildiğini söylemiştir.²⁵⁶

4.1.6. el-Esyu / الأَسْيُ

Etten kalan anlamındadır. Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili başka bir izâhta bulunmamıştır.²⁵⁷

4.1.7. el-Besîlu / البَسِيلُ

Bir kapta şaraptan kalan anlamındadır. Ebû Hilâl, kelimenin çirkin anlamına da geliyor olan haliyle aynı isimlendirmeye sahip olmasını, nefsin bu artık şarabı içmek istememe durumuna bağlamaktadır. Nitekim yine cesur “الباسل” kelimesinin de aynı kökten geliyor oluşunu, kişinin cesur kimseyle karşı karşıya gelmek istememesine bağlamaktadır.²⁵⁸ Bu maddeden görülmektedir ki Ebû Hilâl’in kelimelere ve anlamlarına dair derin bir anlama ve yorum gücü vardır. Bu kelime için biri Bel‘â b. Kıys’tan (ö. [?]) diğeri de ‘Avf b. el-Ahvaş’tan (ö. [?]) olmak üzere iki ayrı beyti şahid olarak zikretmiştir.

4.1.8. et-Teliyyetu / التَّلِيَّةُ

Borçtan kalan anlamındadır. Aynı kökten gelen “التلاوة” kelimesi de aynı anlama gelmektedir. Borcumdan biraz kaldı anlamında “تَلَيْتُهَا” şeklinde fiilin de kullanılabilir olduğunu aktarmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 34.

²⁵⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 34.

²⁵⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 34.

²⁵⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 35.

4.1.9. et-Tâmûru / التَّامُورُ

Ebû Hilâl, kelimenin cümle içerisindeki farklı kullanımlarına değinmiş ancak anlamı şudur diyerek net bir ibare serdetmemiştir. Cümle içerisindeki kullanımları ise şu şekildedir:

"أَكَلْنَا جَزْرَةً فَمَا أَبْقَيْنَا مِنْهَا تَامُورًا، وَأَكَلْنَا الذُّبَابَ الشَّاةَ فَمَا أَبْقَى مِنْهَا تَامُورًا"

Havuç yedik, ancak ondan bir tâmûr bırakmadık. Kurt kuzuyu yedi, ancak ondan bir tâmûr bırakmadı.

Yine de buradaki kullanımından kelimenin doğrudan artık ya da kalan anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Başka sözlükler incelendiğinde kelimenin kalp, kilise, ibrik, su, kan, aslan ini gibi anlamlara gelebildiği görülmektedir.²⁶⁰

Ebû Hilâl, bu kelimeyle ilgili Evs b. Hacer'den (ö. 620) ve 'Amer b. Qan'âs el-Murâdî'den (ö. [?]) iki ayrı beyit nakletmiştir.

4.1.10. et-Terîketu / التَّرِيكَةُ

Kelimenin çoğulu "التَّرَائِكُ" olup, çobanın ulaşamadığı yerde kalan otlar için kullanılan bir kelimedir. Hocası Ebû Ahmed'in hocası olan İbn Dureyd'den bir aktarımda bulunup, kelimenin insanların kilitleyip içerisinde hayvanlarını otlatmadıkları bahçe anlamına geldiğini söylemiştir. Ondaki naklettiği ikinci bir görüşe göre kelime, kuşun yavrusu yumurtadan çıktıktan sonra kalan yumurta kabuğu için de kullanılmaktadır. Ayrıca müennes bir sığaya sahip olan bu kelime, çirkinliği ya da fakirliği sebebiyle evlenememiş kadınlar için de kullanılmaktadır.

Ebû Hilâl bu maddede, söz konusu kelimenin geçtiği ve Kuşeyyir 'Azze'ye (ö. 105/723) ait olan bir beyti alıntılamıştır.²⁶¹

²⁶⁰ Seleme b. Müslim es-Sahârî, *el-İbâne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Maskat: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999), 2/334.

²⁶¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 37.

4.1.11. eṣ-Şurtumu / الشُّرْتُمُ

Tabakta, tirit yemeğinden kalandır. Ebû Hilâl, bu kelime için söyleyenini zikretmediği üç ayrı beyit aktarmaktadır. Araştırma sonucunda şiirlerin sahibine ulaşılamamıştır.²⁶²

4.1.12. eṣ-Şemîletu / التَّمِيلَةُ

Karındaki saman ya da yemek kalıntısıdır. Zürrumme'den (ö. 117/735) bu kelimenin geçtiği bir beyit aktarmıştır. Hocası Ebû Ahmed'in hocası Ebû Bekir ise fethalı haliyle “تَمِيلَةٌ” kelimesinin her türlü kalana delalet ettiğini söylerken, dammeli halinin “تَمَالَةٌ” sütün köpüğünü ya da bir kabın içerisinde fermente edilerek sarhoş edici hale getirilmiş sütü gösterdiğini söylemektedir.²⁶³

4.1.13. el-Curâmetu / الجُرَامَةُ

Toplandıktan sonra hurma ağacında yaş hurmadan kalandır. Ebû Hilâl bu maddede kelimenin gelmiş olduğu “جرم” kökünü açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Kelimenin anlamında zikredilmiş olan toplandıktan sonra kısmıyla ilişkili olarak “جرم” fiili de toplamak anlamına gelmektedir. Nitekim suç anlamın gelen “جرمئة” kelimesi de o suçu toplayan yani elde eden anlamındadır. Ebû Bekir'den yaptığı alıntıya göre birisine “حسنُ الجرم” denildiğinde kastedilen sesinin güzel çıktığıdır.

Bu madde altında aktardığı beyitte, asıl açıklanan kelime için değil, kökünden türeyen fiile bir örnek gösterilmiştir.²⁶⁴

4.1.14. el-Cizmetu / الجِذْمَةُ

Ebû Hilâl, çoğulu “جذم” şeklinde olan bu kelimenin anlamı için “بَقِيَّةُ السُّوْطِ” yani kırbaçtan kalan anlamında bir tabir kullanmıştır. Ancak eserin muhakkiki, bunun nâsihin hatası olup, “السوط” kelimesinin yerine ses anlamına gelen “الصوت” kelimesinin

²⁶² el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 38.

²⁶³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 39.

²⁶⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 39.

kastediliyor olabileceğini düşünmüştür. Maddenin devamında, hangi kelimenin daha uygun olduğuna karar verilebilecek bir ipucu yoktur. Ancak başka sözlükler incelendiğinde “السَّوْطُ” şeklinde olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁶⁵

Ayrıca “الجذم” denildiğinde kastedilen kesmek, “الجذم” denildiğinde kastedilen ise kesilmiş bir şeyin aslıdır.²⁶⁶

Ebû Hilâl bu kelimenin geçtiği bir beyit aktarmış ancak beytin şairinin adını zikretmemiştir. Aynı beyitten başka bir eserinde daha istifade etmiş ve bu sefer ismini zikretmiştir. Bu şair Hâris b. Va‘le’dir (ö. [?]).²⁶⁷

4.1.15. el-Ciz‘atu / الجِرْعَةُ

Hayvanın iç yağından kalan anlamındadır. Araplar “Etten bir lokma, süttten de bir yudum içtik.” demek için “نَأْكُلُ لُحْمًا جِرْعًا، وَنَشْرِبُ أَلْبَانًا مُرْعًا” demişlerdir. Buradaki “مُرْعٌ” kelimesi de süttten kalan anlamındadır ki Ebû Hilâl bu kelime için ayrı bir başlık açmayıp, tek maddede söylemekle yetinmiştir.²⁶⁸

4.1.16. el-Ĥuşâsetu / الحِشَّاشَةُ

Ruhtan kalan için kullanılmaktadır ki canını tam olarak teslim etmemiş kişinin son nefesi anlamındadır. Ayrıca bu kelime devenin ayak tabanındaki damga anlamına da gelebilmektedir.²⁶⁹

4.1.17. el-Hiḍcu / الحِضْحُ

Devenin içtiği yalaktan kalan, bulanık su anlamındadır ve çoğulu “أحضاجٌ” kelimesidir. Ayrıca bu kelime zayıf karakterli kişiler için de kullanılan bir sıfattır. Bu kelimeyle aynı kökten gelip ism-i âlet sîğasından olan “مُحَضَّجَةٌ” kelimesi de kıyafetleri

²⁶⁵ Ebû Mansûr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luġa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu'l-Ġafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/1883.

²⁶⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 40.

²⁶⁷ el-Askerî, *es-Sînâ'ateyn*, 229.

²⁶⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 40.

²⁶⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 40.

yıkarken vurmak için kullanılan sopa anlamına gelmektedir. “مُخَضَّاجٌ”, “مُعَفَّاجٌ” ve “مِرْحَاضٌ” kelimelerinin de bununla eş anlamlı olabileceğini söylemiştir.²⁷⁰

4.1.18. Ḥamḥâmi / حَمْحَامٍ

Hiçbir şeyin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Birisine “Sende falan şeyden bir şey kaldı mı?” diye sorulduğunda cevap olarak bu kelimeyi kullandığında, kendisinde hiçbir şey kalmadığı anlaşılmaktadır. Tamamı kesralı biten “مُخَضَّاجٌ”, “مُعَفَّاجٌ” ve “مِرْحَاضٌ” kelimelerinin de aynı anlama geldiğini söylemiştir. Daha sonra hocası Ebû Bekir’den, söz konusu kelimenin geçtiği iki beyitlik bir şiir aktarmıştır.²⁷¹

4.1.19. el-Ḥuvâfetu / الحَوَافَةُ

Biçilmesinden sonra, yerde kalan ot anlamına gelmektedir. “الحَوَافُ” kelimesi ise parçalanıp, çocukların giymesi için peştamal şekline getirilen deri parçasıdır. Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili beyti aktarırken şairinin kim olduğunu zikretmemiştir.²⁷² Ancak başka kaynaklardan şiirin sahibinin Ebû Abdullâh İbnu’l-‘Arabî (ö. 231/846) olduğu tespit edilmiştir.²⁷³

4.1.20. el-Ḥuzâfetu / الحِذَافَةُ

Yenilen yemekten, hiçbir şeyin kalmadığını belirtmek için kullanılır. Yani esasında bu kelime kalan bir şeye değil, kalmayan bir şeye delalet etmektedir. Aslı “حَذَفُ” fiilinden gelmekte olup, anlamı atmaktır. “الحِذَافُ” denildiğinde kastedilen küçük bir ördek ya da bir koyun çeşididir. Bir erkek ismi olan “حَذَيْفَةُ” kelimesi de bu kelimenin ism-i taşğîridir. İsmi-i faili olan “الحِذَافُ” kelimesi sopayla atan anlamına gelirken “القاذِفُ” kelimesi taş ile atan anlamına gelmektedir.²⁷⁴

²⁷⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 41.

²⁷¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 41.

²⁷² el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 41.

²⁷³ Muhammed Murtaẓâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâi fi'l-Kuveyt, 2001), 23/174.

²⁷⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 42.

Bu kelimelerin geçtiği “هم بين حاذف وقاذف” şeklinde bir Arap meseli bulunmaktadır ki Ebû Hilâl bu meselden *Cemheratu'l-Emsâl* isimli eserinde bahsetmiştir. Mesel, kötülükten ayrılmayan ya da ayrılrsa da yine bir başka kötülüğe ilişen insanlar için kullanılmaktadır.²⁷⁵

4.1.21. el-Ḥulletu / الحُلَّةُ

Kış mevsimi geldiğinde kalan ağaç anlamındadır. Bu kelime aynı zamanda bir bölgede bitkinin bulunmaması anlamına da gelmektedir. “الحَمَضُ” denildiğinde ise kastedilen develerin sevdiği tuzlu bir bitkidir. Araplarda bu iki kelimenin geçtiği “الحُلَّةُ” şeklinde bir tabir vardır. Türkçe karşılığı “Otun bulunmadığı yer devenin ekmeği, hamdu bitkisi ise devenin meyvesidir.” şeklindedir. Burada ekmek ve meyve ile mecaz kullanılmaktadır. Deve, otun olmadığı yere oturmayı sevdiği için önce böyle bir yer bulur ki bu onun ekmeği gibidir. Sonrasında da sevdiği bu otu yediğinde üzerine meyve yemiş gibidir.

Ebû Hilâl, bu maddede doğrudan kelimenin geçtiği bir beyti değil, başka vezinden olan “المِخْتَلُ” kelimesinin geçtiği Ru’be b. ‘Accâc’tan (ö. 145/762) bir beyti örnek göstermiştir.²⁷⁶

4.1.22. el-Ḥibṭu / الحِبْطُ

Su birikintisinde kalan sudur. Aynı zaman kapta yemeğin suyu dışında bir şey kalmadı demek için de “ما بقي في الوعاء إلا حِبْطَةٌ من طعامٍ” denilebilmektedir. Fiil olarak “حَبَطَ” ya da “اِحْتَبَطَ” denildiğinden ise, birini vasıtasız ve aracısız tanımak istemek anlamına gelmektedir. Aynı zamanda “حَبَطَ” fiili, vurarak ağaçtan yaprağını düşürerek bununla devenin otlanması anlamına da gelmektedir. Aynı fiilin farklı bâbından “تَحَبَّطَ” fiili bir şeye elle vurmaktır ki bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de de geçmektedir. Ebû

²⁷⁵ el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, 1/212.

²⁷⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 42.

Hilâl bu maddede “حَبِطًا” fiilinin geçtiği ayet ile söyleyenin zikretmediği bir beyit ile istişhatta bulunmuştur. Aynı zamanda Ebû ‘Ubeyde’den de bir alıntı yapmıştır.

4.1.23. el-Ḥameratu / الحَمْرَةُ

Güzel bir kokudan kalan anlamına gelmektedir. Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili başka bir açıklamadan bulunmamış ve doğrudan Ğaylân b. Ḥarîş’e (ö. [?]) ait iki beyitlik bir şiir aktarmıştır. Daha sonra “الْبَيْتَةُ” kelimesinin de güzel konudan kalan anlamına geldiğini söyleyip bu kelimeyle ilgili de sahibinin zikredilmediği yine iki beyitlik bir şiir aktarmıştır.²⁷⁷ İkinci şiirin şairi tespit edilememiştir.

4.1.24. Dâ‘i’l-lebeni / دَاعِي اللَّبَنِ

Süt sağan kişinin, sütün yeniden inmesi için hayvanın memesinde bıraktığı süt anlamındadır. Deveyi sağan kişi, hayvanda hiç süt bırakmadı anlamında ise “أَفْرُ” fiili kullanılmaktadır. Bu deveye ise sütsüz bırakılan anlamında, ism-i mef’ûl sîğasından “مَأْفُونٌ” denilmektedir. Aynı kelime, aklının tamamı gitmiş anlamında, akılsız görülen kimse için de kullanılabilir. Ebû Hilâl’in bu maddede de kullandığı şiir, açıklanan asıl kelimeye değil, ikinci kelime olan devede sütün bırakılmaması fiiline örnektir.²⁷⁸

4.1.25. ez-Zubâbetu / الذُّبَابَةُ

Kalan borç anlamına gelmektedir. Kalan borçta insana rahatsızlık verdiği için borcun bu türüne, karasinek ile aynı anlama gelen bu kelime verilmiştir. Ebû Zeyd’den yaptığı alıntıya göre daha önce ele alınan “الذَّابِيَّةُ” kelimesi ile söz konusu “الذُّبَابَةُ” kelimesi aynı anlama gelmektedir. Çoğulu “الذَّبَابِ” şeklindedir. Ebû Hilâl aynı zamanda tek bir sinek demek için “الذُّبَابَةُ” denilmesinin yaygın bir hata olduğunu ve doğru kullanımının “الذَّبَابُ” şeklinde olduğunu düşünmektedir.

²⁷⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 43.

²⁷⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 44.

Kelimenin geldiği “دَبَّ” kökü ise kovmak, defetmek anlamına gelmektedir. İsm-i mef'ûl sîğasından olan “مَدْبُوبٌ” kelimesi de sineklenmiş anlamında üzerinde çok sinek bulunan demektir.

Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili Evs b. Hacer'den bir beyit alıntılamıştır.²⁷⁹

4.1.26. ez-Zîbyân / الذَّبْيَانُ

Ebû Hilâl “الذَّبْيَانُ” kelimesiyle ilgili tafsilatlı bir açıklamada bulunmayıp Ebû ‘Ubeyde ve ismini zikretmediği bir kişinin görüşünü aktarmıştır. Ebû ‘Ubeyde’ye göre kelime, kalan tüy anlamındadır. Diğer kişinin görüşüne göre ise devenin boynunda ya dudağının kenarında kalan tüydür.²⁸⁰

4.1.27. ez-Zemâu / الذَّمَاءُ

Ruhtan kalandır. Yavaş ölüm bağlamında da düşünülebilir ki kertenkele için “أطولُ شيء ذمَاءٌ” yani son nefesinde en uzun dayanan denilmektedir. Birisi hastalanıp bu hastalığı normalden uzun sürdüğünde, teşbih mesabesinde son günleri anlamında “إِنَّ” hastalığı normalden uzun sürdüğünde, teşbih mesabesinde son günleri anlamında “إِنَّ” denilmektedir. Kökü olan “ذَمَى” fiili de yine ölmek üzere olanlar için kullanılmaktadır.

Ebû Hilâl bu kelime için Ebû Züeyb el-Huzelî'den (ö. 28/648-49) bir beyit nakletmiştir. Daha sonra uzunca bir paragrafta bu şiiri açıklamıştır.²⁸¹

4.1.28. er-Rukhatu / الرُّكْحَةُ

Çanakta kalan tirit yemeği için kullanılan bir kelimedir. Kelimeyle aynı kökten olan “ارتكح” fiili de tabağın tiritlerle dolu olması anlamındadır. Ebû Hilâl asıl anlamında geniş olmaktan geldiğini söylemektedir. “رُكْحُ الجَبَلِ” denildiğinde dağın etiğinin üstü olan

²⁷⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 44.

²⁸⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 45.

²⁸¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 45.

yüksek ve geniş kısımları kastedilmektedir. Bu kelimeyle ilgili de el-Ḳutâmî'den (ö. 101/719-20 [?]) bir beyit aktarmıştır.²⁸²

4.1.29. er-Ravḍatu / الرَّوْضَةُ

Diğer kelimelerle karşılaştırıldığında, Ebû Hilâl bu kelime için daha büyük bir alan açmıştır. Gölette kalan su anlamındadır ve çoğulu “رياض” şeklindedir. İsmi vermediği bir kişiden yaptığı alıntılıya göre kelime, yeşil otların bulunduğu yer demektir. el-Aşma'î'den (ö. 216/831) yaptığı alıntıya göre de içerisinde su bulunan bahçedir. Bazıları dediği bir gruptan yaptığı alıntıya göre ise kırmızı ve sarı çiçeklerin olduğu bahçe demektir. Sonrasında bu kelimeyle ilgili olarak, Ebu'n-Necm'den (ö. 125/743'ten önce) bir beyit, Kuşeyyir 'Izze'den iki beyit ve A'sâ'dan (ö. 7/629 [?]) ise üç beyit alıntılanmıştır.

Bir yer bahçeye dönüştüğünde “ارتاض” fiili kullanılmaktadır. Ayrıca Araplar, bir yerin güzelliği için “أحسن من رياض الحزن” demektir ki ifadedeki “الحزن” kelimesi yayla gibi yüksek yerlere söylenmektedir. Şu hâlde bu ifade “yay bahçelerinden daha güzel” mealinde bir anlam kazanmıştır. Ebû Hilâl'in yorumuna göre, Araplar yüksek yerleri alçak yerlere göre daha çok sevmektedirler. Ayrıca Ebu Hilâl, Allah'ın da bu yüzden cennet tasviri için “جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ”²⁸³ yani “bir tepede kurulmuş güzel bir bahçe” şeklinde buyurduğunu düşünmüştür.²⁸⁴

4.1.30. er-Rameku / الرَّامِقُ

Ruhtan kalan anlamındadır ve çoğulu “أرامق” şeklindedir. “رَمَقَ” fiili ise yudumlamak anlamına gelmektedir. Eğer bir kişi için “مَرَمَقُ العيش” deniliyorsa, kişinin darlık ve zorluk çekmesi anlamındadır. “أرامق” fiili ise bir şeyin zayıflaması, gücünü yitirmesi anlamında kullanılmaktadır. “الرامق” denildiğinde kastedilen, kuş avlama esnasında avcının diğer kuşların çekmek için koyduğu kuştur. “رَمَعْتُ الشَّيْءَ” ifadesi ise

²⁸² el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 45.

²⁸³ el-Bakara 2/265.

²⁸⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 46.

“Bir şeye gizlice baktım.” anlamını karşılamaktadır. Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili bir beyit nakletmemiştir.²⁸⁵

4.1.31. er-Rasîsu / الرَّسِيسُ

Kalpde kalan arzu ya da vücuttaki hastalık anlamındadır. Kelimenin anlamı için Ebû Bekir ve Ebû Zeyd'den yaptığı alıntılarda da yine aynı bağlamda kalınmıştır. “الرَّسِيسُ” kelimesi ise katı ve beyaz toprak anlamına gelmektedir. Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de “أصحاب الرَّسِيسِ” şeklinde bir topluluk adı olarak geçmektedir. Ebû Hilâl bunun Ebû ‘Ubeyde’nin tefsirinde geçtiğini söylemekle yetinmiş, söz konusu ayeti zikretmemiştir.

Ebû Hilâl bu maddede Nâbiğa el-Ca’dî’den (ö. 65/685 [?]) tek şatr halinde alıntıda bulunmuştur.²⁸⁶

4.1.32. er-Raṭrâṭu ve’r-Ricricu / الرَّطْرَاطُ وَالرِّجْرِجُ

Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili kendi fikrini belirtmemiş ve ashâbımız da bu kelimeyi bilmiyor demiştir. Her iki kelime için de doğrudan Ebû Bekir ve Ebû Mâlik’in görüşlerini aktarmıştır. Onlara göre bu iki kelime de devenin su kabında yarım bıraktığı su anlamına gelmektedir. “الرِّجْرِجُ” kelimesinin çoğulu “رَجْرَجَةٌ” şeklindeyken, “الرَّطْرَاطُ” kelimesinin çoğuluyla ilgili bir malumatta bulunmamıştır. “رَجْرَجَةٌ” ifadesiyle kastedilen ise insanları geneli anlamındadır.

Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili bir beyit nakletmemiştir.²⁸⁷

4.1.33. er-Raymu / الرَّيْمُ

Devenin kuyruk kemiği ve bu kemiğe bitişik şeylerdir. Kelime aynı zamanda fazlalık ve erdem, fazilet, lütuf gibi anlamlara da gelebilmektedir. “لَفْلَانٍ عَلَى فُلَانٍ رَيْمٌ” denildiğinde “Falan kişinin, falan kişi üzerinde lütfu vardır.” anlaşılmaktadır. Ebû

²⁸⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 48.

²⁸⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 48.

²⁸⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 49.

Hilâl, kelimenin her iki anlamı için de biri Evs b. Hacer'e, diğeri el-Muḥabbel'e (ö. 12/633) ithafla iki ayrı beyit zikretmiştir.²⁸⁸

4.1.34. er-Rafeḍu / الرَّفْعُ

Kırbada kalan az miktardaki su ya da süt için kullanılan bir kelimedir. “رَفَعْتُ” denildiğinde “Suyu tamamen bitirmedim, bir miktar bıraktım.” anlamına gelmektedir. Ebû Hilâl, bunun gibi “الضَّهْلُ”, “السَّمَلُ”, “التَّمِيلَةُ” ve “الضَّخْضَاخُ” kelimelerinin de sudan kalan anlamında kullanıldığını aktarmaktadır ki bu kelimelerden yalnızca “التَّمِيلَةُ” kelimesine bu eserinde yer vermiştir.

Ebû Hilâl “الرَّفْرَافُ”, “الْبَلَلُ”, “الْوَشَلُ”, “الصَّبْبَةُ” ve “الشَّوْلُ” kelimelerinin de su damlası anlamına geldiği söylemiştir.²⁸⁹

4.1.35. ez-Zehemu / الزَّهْمُ

Hayvanın içyağından kalandır. Ebû Hilâl, harekeleri farklı haliyle “الزَّهْمُ” kelimesinin, devekuşu yağı anlamına geldiğini söylemekle birlikte bu konudaki şüpheyi belirtmiştir. Yine kelimenin harekeleri farklı bir başka haliyle “الزَّهْمُ” kelimesi de yağlı anlamına gelmektedir. Ehlu'l-luğa dediği bir gruptan yaptığı alıntıya göre son zikredilen kelime yalnızca at ya da devekuşu için kullanılmaktadır.²⁹⁰

4.1.36. es-Semeletu / السَّمَلَةُ

Su birikintisinde kalan sudur. Ebû Hilâl'e göre, harekeleri farklı haliyle “السَّمَلَةُ” kelimesi de aynı anlama gelmektedir. “السَّمَلُ” kelimesi, kızgın demirle yakılmasından sonra sürmelenmesi işlemine verilen isimdir. Ebû Hilâl'in aktardığına göre bu işlem, gözün iyileştirilmesi için yapılmaktadır.

²⁸⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 39.

²⁸⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 50.

²⁹⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 50.

Şahr b. ‘Umeyr’den (ö. [?]) kelimenin geçtiği bir beyit alıntılamıştır. Devamında ise yalnızca bu beyti açıklamıştır.²⁹¹

4.1.37. es-Sey’u / السَّيِّءُ

Ebû Hilâl bu kelimenin izâhını oldukça kısa tutmuştur. Anlamı, buzağının ağzında kalan süttür. Bu kelime için Züheyr isimli bir kişiden bir beyit aktarmıştır. Bu kişinin kim olduğu meçhuldür.²⁹²

4.1.38. es-Su’ru / السُّورُ

İçildikten sonra kapta şaraptan kalan anlamındadır. “أسَّارَ” fiili de bu anlama gelmektedir. İsm-i fâil-i “مُسَّارٌ”, mübalağalı ism-i fâili ise “سَّارٌ” şeklindedir. “سَّارٌ” kelimesi de “وَتَّابٌ” kelimesine karşılık gelmektedir ki anlamı çokça zıplayan demektir.

Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili el-Aḥṭal’a ait olan (ö. 92/710-11) bir beyit nakletmiştir.²⁹³

4.1.39. eş-Şirzimetu / الشِّرْزِمَةُ

Genel anlamda bir şeyden kalan anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Firavun öldürdüğü az bir insan grubu için kullanılmıştır. Ebu Hilâl, kelimeyle ilgili isimlerini vermediği iki kişiden iktibasta bulunmuştur.²⁹⁴ Ancak incelendiğinde alıntılanan beytin sahibinin Ebu’l-Ferec el-‘Uḫaylî’ye (ö. 120)²⁹⁵ alıntılanan şatırın ise Ebû ‘Ubeyde²⁹⁶ olduğu sonucuna varılmıştır.

4.1.40. eş-Şeliyyetu / الشَّلِيَّةُ

Bu kelime de genel anlamda herhangi bir şeyden kalan anlamında kullanılmaktadır. Çoğulu “شَلَايَا” şeklindedir. Ebû Hilâl’in aktardığına göre, Ebû Bekir

²⁹¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 50.

²⁹² *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ* eserinin muhakkiki Mâcid ez-Zehebî de bu şâirin kimliğini tespit edememiştir.

²⁹³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 51.

²⁹⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 51.

²⁹⁵ es-Sealibî, *el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîru’l-Kur’ân* (Cidde: Dâru’t-Tefsîr, 2015), 13/228.

²⁹⁶ es-Semin el-Halebî, *ed-Durru’l-Mesûn fî ‘Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1406), 8/522.

“نِشْلُو” kelimesi için leş anlamında, çürümesinden sonra insan cesedinden kalan anlamına geldiğini söylemiştir. Bu kelimenin çoğulu “أَشْلَاءُ” şeklindedir. İsim vermeden yaptığı bir alıntıya göre “نِشْلُو الشَاةِ” yani koyunun leşi denildiğinde kastedilen koyun leşinin kafasız ve ayaksız olmasıdır. “أَشْلَى الكَلْبِ عَلَى الصَّيْدِ” denildiğinde “Av için köpeği kışkırttı.” anlaşılmaktadır.

Ebû Hilâl, kelimenin bu son zikredilen anlamı için biri Ziyâd el-‘Âcem’e²⁹⁷ diğeri ise meçhul bir şâire ait iki beyit aktarmıştır.²⁹⁸

4.1.41. eş-Şevlu / الشَّوْلُ

Kırbanın içerisinde kalan su için kullanılan bir kelimedir. Çoğulu “أَشْوَالُ” şeklindedir ki Ebû Bekir’den alıntı yaptığı beyitte de kelimenin çoğulu geçmektedir. Ebû Hilâl daha sonra beyitteki kelimelerin açıklaması için bir paragraf ayırmıştır. Kelimenin türediği fiil olan “شَالَ” kelimesi, bir şeyi yükseltmek, kaldırmak demektir. Bu bağlamda sütü çoğalan deve için de “الشَّوْلُ” denilmektedir. Aynı kelime, bir şey taşıyıp kuyruğunu kaldıran deve için de kullanılmaktadır. “شَوْلَةُ العَرَبِ” kelimesi, akrep diye bilinen burca karşılık gelmektedir. “الشَّوْلُ” kelimesi ise bir şey alırken hızlı ve kıvrak olan kişiye söylenmektedir. Bir fiil olarak “تَشَاوَلَ” karşılıklı vuruşmak anlamındadır.

Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili olarak Ebû Bekir’e ait bir beyit, İmruu’l-Ğays (ö. 540 dolayları) ait bir şatr²⁹⁹ ile el-A‘şâ‘ya³⁰⁰ ait bir beyit aktarmıştır.³⁰¹

²⁹⁷ Bu şahsiyet ile ilgili net bir bilgiye sahip olunmasa da Emevî halifesi Hişam b. Abdilmelik (ö. 125/743) zamanında yaşayıp, halifenin vefatına şahit olduğu aktarılmaktadır. Bk. İbnu’l-Adîm, *Buğyetu’t-Taleb fî Târîhi Halep*, thk. Süheyl Zekkâr (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1983), 9/919.

²⁹⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 52.

²⁹⁹ Eserde ne müellif ne de muhakkik tarafından şiirin sahibi zikredilmemiştir. Ancak söz konusu şatrın İmruu’l-Ğays’a ait olduğu tespit edilmiştir. Bk. eş-Şâtibi, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik li’ş-Şâtibi* (Mekke: Ma’hedu’l-Buhûsu’l-İlmiyye ve İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmiyye bi Câmî‘ati Ümmü’l-Kurâ, 2007), 3/504.

³⁰⁰ Arap Edebiyatındaki yirmi kadar kişinin lakabı olan el-A‘şâ ile hangi el-A‘şâ’nın kastedildiği bilinmemektedir.

³⁰¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 52.

4.1.42. eş-Şefâ / الشَّفَا

Görme yetisinden kalan ya da batışı esnasında güneşten kalan anlamında kullanılmaktadır ki bunlardan iki de görme durumuyla alakalıdır. Az görülen bir şey için bu kelime kullanılabilir. Ayrıca bu kelime, vadinin uç kısmı ya da ona benzer olan şeyler için de kullanılabilir. Nitekim bu anlamıyla bir ayette³⁰² de geçmektedir.

Ebû Hilâl, meçhul bir şâirden bu kelimenin geçtiği bir beyit aktarmıştır.³⁰³

4.1.43. eş-Şevâyâ / الشَّوَايَا

Helâk olan bir kavimden geriye kalan anlamında çoğul bir kelimedir. Tekili “شَوِيَّةٌ” şeklindedir. Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili meçhul bir şairden bir beyitlik bir alıntıda bulunmuştur. Başka kaynaklar incelendiğinde bu şiirin Ebû Ali isminde bir şâire nispet edildiği görülmektedir.³⁰⁴

“الشَّاءُ” kelimesi de keçi ya da koyun sürüsü anlamına gelmekte olup tekili “الشَّاءُ” şeklindedir. Ebû Hilâl, kelimenin bu anlamıyla ilgili söyleyeni meçhul olan, çölün betimlendiği bir beyit aktarmıştır. Birkaç satırda da bu beytin açıklamasına yer ayırdıktan sonra maddedenin kelimesini açıklamaya devam etmiştir. “الشَّوَايَا” kelimesi ise genel olarak bir şeyden parça, bir şeyden bir bölüm anlamına gelmektedir. “أشواه” şeklinde bir cümle kurulduğunda kastedilen “Zaman onu terk etti.” anlamıdır. Buna benzer şekilde “ما أشوى لنا الدهرُ” denildiğinde de aynı anlam kastedilmektedir.³⁰⁵

4.1.44. eş-Şemeletu / الشَّمَلَةُ

Hurma ağacında yaş hurmadan kalan anlamındadır. Hurma ağacında az bir hurma kaldığında “ما بقي إلا شَمَلَةٌ” denilmektedir. Çoğulu olan “شَمَالِيلٌ” kelimesi de bu

³⁰² Âl-i ‘İmrân 2/103.

³⁰³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 53.

³⁰⁴ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Sımtu 'l-Leâlî fî Şerhi Emâli 'l-Kâlî*, thk. Abdu'l-Azîz el-Meymenî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1935), 1/828.

³⁰⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 54.

bağlam için kullanılabilir. Bir deve için “نَاقَةٌ شَمْلَالٌ” ya da “نَاقَةٌ شَمْلِيلٌ” denildiğinde, o devenin hızlı olduğu kastedilmektedir.

Fiil olarak “شَمَّلَ” kelimesi de koştu, acele etti, hızlandı gibi anlamlara gelmektedir. Bir kişi “شَمَّلْتُ النخلة” diyorsa kastettiği, meyvesi çok olan hurma ağacının altına, koyunun sol tarafından alınarak elde edilmiş deri parçalarını, ağacın altına serdiğidir. Yine bir kişi “شَمَّلْتُهَا” diyorsa, bir şeyi sol tarafa koyduğunu kastetmektedir. Sol tarafa koyma anlamı dışında “شَمَّلَ” fiilinin; kapsamak, içermek anlamı da vardır. Alkol de kişinin aklını kapsayıp, ona mâni olduğu için “الشَّمُولُ” kelimesiyle içki de kastedilebilmektedir. “الشَّمْلَةُ” kelimesi ise üzere giyilen küçük parça örtü anlamındadır. Son olarak “المِشْمَلُ” kelimesi ise bir adamın kuşandığı kılıç anlamındadır.³⁰⁶

4.1.45. eş-Şufâfetu / الشُّفَافَةُ

İçildikten sonra kapta kalan su anlamındadır. Uykusuzluk durumu için, gözde kalan uyku anlamında da aynı kelime kullanılmaktadır. Devamında Ebû Hilâl, Zürrümme’den bu kelimenin geçtiği bir beyit alıntılamıştır.

Fiil haliyle “شَفَّ الماءَ” denildiğinde, su aramak kastedilmektedir ki “ارْتَشَفَ” fiili de aynı anlamı karşılayabilmektedir. “اشْتَفَّ” fiili de suyun tamamını tüketmek anlamındadır ve “ليس الريُّ عن التَّشَافِ” denildiğinde sulama esnasında suyun tamamının tüketilmediği kastedilmektedir. Devamında ise bu kelimeyle aynı anlama sahip olan, eserde ve dolayısıyla bu çalışmada daha önce bahsedilen “السُّؤُرُ” kelimesi tekraren açıklanmıştır.³⁰⁷ Daha sonra yine “السُّؤُرُ” kelimesiyle ilgili söyleyeni meçhul olan bir şatr alıntılamıştır.³⁰⁸

³⁰⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 54.

³⁰⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 55.

³⁰⁸ Bu şatırın sahibine erişilemese de eserdeki bu alıntıda bir hata tespit edilmiştir. Bu şatırda “يسور” kelimenin geçtiği yerde, kaynaklarda “كأس” kelimesine rastlanmıştır. Dolayısıyla sırf “يسور” kelimesi için verdiği bu örnek, bu noktada geçersiz kalmıştır. Bk. Ebû Mansûr es-Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, thk. Abdu'l-Fettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: ed-Dâru'l-'Arabiyye, 1981), 203.

4.1.46. eş-Şubâbetu / الصُّبَابَةُ

Bir önceki kelime gibi bu kelime de içildikten sonra kapta kalan su anlamındadır. Aynı zamanda, bir önceki kelime gibi yine bu kelime de uykusuzluk durumu için kullanılabilir. Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili Lebîd b. Rebîa'dan (ö. 40 veya 41/660 veya 661) iki beyit ile bir hadis-i nebevîden alıntıda bulunmuştur.

4.1.47. eş-Şulşulu / الصُّلُّصُلُّ

Matarada kalan su anlamındadır. Aynı zamanda güvercingillerden üveyik kuşunun bir türü için ve kısa kadehler için de bu kelime kullanılmaktadır.

Ebû Hilâl bu kelimenin açıklamasını oldukça kısa tutmuş ve son olarak 'Abde b. eṭ-Ṭabîb'den bir beyit alıntılanmıştır.³⁰⁹

4.1.48. eḍ-Ḍamedu / الضَّمْدُ

Ebû Hilâl bu kelimenin açıklamasını kısa tutmuş ve kendi görüşünü belirtmeden yalnızca Ya'ḳûb isimli kimseden alıntı yapmıştır. Kelime, birine geçen hak anlamında kullanılmaktadır ki bu anlamda borç ya da diyet de buna dahil olabilir.³¹⁰

4.1.49. eṭ-Ṭahârîru / الطَّحَارِيرُ

Gökyüzünde kalan bulutlar için kullanılan çoğul bir kelimedir. Tekili “طَحْرُورٌ” şeklindedir. Ebû Hilâl, Ebû Zeyd isimli bir kimsenin de görüşünü aktarır ki onun görüşü de aynı yöndedir. Bu kelime de eserde izâhı kısa tutulan kelimeler arasındadır.³¹¹

³⁰⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 56.

³¹⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 56.

³¹¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 56.

4.1.50. eṭ-Ṭahâ / الطَّهَّا

Ebû Hilâl, burada yalnızca “طَهَّاءُ” şeklinde kelimenin tekili vermiş ve hiçbir açıklamada bulunmamıştır.³¹² Başka sözlüklere bakıldığında da kalanlar bağlamında bir anlamıyla karşılaşılmamıştır.

4.1.51. ‘Aḳibu / عَقِبُ

Bir aydan geriye kalan günler anlamındadır. Ebû Zeyd’in görüşüne göre “عَقِبُ” denildiğinde kastedilen Ramazan ayının son on günü itibariyle kalan günleridir. Harekeleri farklı haliyle “عُقْبُ رَمَضَانَ” denildiğinde ise bu sefer kastedilen, Ramazan’ın devamı anlamında Şevval ayıdır. Son olarak “عُقْبَةُ رَمَضَانَ” denildiğinde ise Şevval ayının ilk gecesi anlaşılmaktadır ki bu da Ramazan Bayramı’dır. “عَقِبُ” kelimesi ise mabat anlamındadır.³¹³

4.1.52. el-‘Uḳbetu / العُقْبَةُ

Ödünç alınmış bir tencerenin sahibine verilmek istendiği zaman dibinde kalanlardır. Ebû Hilâl, kelimenin bu anlamıyla el-Kumeyt’ten (ö. 126/744) bir şatr nakletmiştir. Daha sonra “العاقبة” kelimesine değinilmiştir ki anlamı, bir şeyin başına bir hâl gelmesi, değişmesi şeklindedir. Bu anlamıyla ilgili de Ḳâsım b. el-Kuzeyl’den (ö. [?]) bir beyit nakletmiştir. Daha önce çok kez yaptığı üzere buranın devamında da bu beyit açıklamıştır. Hatta açıklamakla kalmamış, beyitte geçen “تَرَوُّحٌ” kelimesi için yeni bir beyit daha zikretmiştir.

Buradan sonra asıl kelimeye tekrar dönülmüş ve Su‘ayye b. Ğarîd’den (ö. [?]) iki beyit ile söz konusu kelimeyi içermese de bu beyitlerle aynı anlama gelen, Aḥṭal’a ait bir beyit alıntılanmıştır.

³¹² el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 56.

³¹³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 57.

Bunlardan başka “العُقْبَةُ” kelimesi iz sürücülerin yürüdüğü bilinen bir yürüyüş miktarı anlamındadır. “عَقَبَ” fiili ise cezalandırmak anlamının yanında dönüşümlü olmak anlamına da gelebilmektedir. Ebû Hilâl, fiilin buradaki dönüşümlü olmak anlamıyla, meçhul bir şâirden yıldızların kaybolup tekrar çıkışını anlatan iki beyit aktarmıştır. Devamında da yine kelimeyi içermemesine rağmen, bu beyitlerle yakın anlama sahip bir başka iki beyit daha aktarmıştır. Bu beyitlerin de sahibi bilinmemektedir.

“المُعْتَبِ” kelimesi, kendisini takip edilen yıldız anlamındadır. Bu anlamıyla ilgili de meçhul bir şairden bir beyit nakletmiştir ve yine devamında beyitteki diğer kelimeleri açıklamıştır.

Fiil olarak “عَقَبَ” takip etmek, peşinden gelmek; “أَعْقَبَ” sonrasında gelmek, sonlandırmak, sonuna gelmek anlamındadır. Devamında, dönüşümlü olmak anlamındaki “عَقَبَ” fiile yukarıda yıldızlar için verilen örneğine mukabil burada gece ve gündüz için tek beyitlik ikinci bir örnek daha verilmiş.³¹⁴ Bu bağlamda Ebû Hilâl’in bu maddeyi gereğinden fazla uzattığını söylemek mümkündür.

4.1.53. el-‘Unşuvetu / العُنْصُوتُ

Başta az miktarda saç kaldığında, o saç için kullanılan bir kelimedir. Çoğulu “عَنَاصٍ” şeklindedir ve kelimeyle ilgili başka bir açıklamada bulunulmamıştır.³¹⁵

4.1.54. el-‘Ağâbîlu / العَقَابِيلُ

Ebû Hilâl bu kelimeyle ilgili yalnızca “Hastalıktan kalandır.” demekle yetinmiştir.³¹⁶

³¹⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 57.

³¹⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 59.

³¹⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 59.

4.1.55. el-‘Uşmu / العُصْمُ

Kırmızı boya ya da safrandan kalanlar için kullanılmaktadır. Nitekim bir kadın, bir kadından kalan kınalarını istemek için “أَعْطِنِي عُصْمَ حَنَّاتِكَ” demektedir. Ebû Bekir’den aktardığına göre “عَصِيمُ الحِنَاءِ” ise kınanın elde bıraktığı iz anlamındadır. Bu bağlamda “عَصِيمُ القَطْرَانِ” da katranın elde bıraktığı izdir.

“الْوَعْلُ الأَعْصَمُ” ifadesi, elinin birinde beyazlık bulunan kişi için kullanılmaktadır. Aynı şekilde “العَرَابُ الأَعْصَمُ” denildiğinde kastedilen ise, kanatlarının birinde beyaz tür bulunan kargadır. “عَصَمْتُ الرجلَ” denildiğinde korumak anlamında “Adamın haksızlığa uğramasına engel oldum.” anlaşılmaktadır. “أَعْصَمَ” fiili bir kişinin herhangi bir şeyi tutmasını kastederken, “اعْتَصَمَ” fiili ise bir kişinin sığınma amacıyla birine gelmesi anlamındadır.

4.1.56. ‘Āfi / عَائِي

Bu kelime tıpkı “العُقْبَةُ” kelimesi gibi ödünç alınmış bir tencerenin dibinde kalanlar anlamındadır. “عَفَاَ” fiili, birine soru sormak için gelmek anlamındadır. “عَائِي الطَيْرِ” ifadesi, ölen bir kuşa gelip, onu yiyen anlamındadır. “عَفَاَ” fiili çoğaldı anlamına gelirken, bir şeyi terk etmek anlamına da gelebilmektedir. Terk etmek anlamıyla ilişkili olarak affetmek, bağışlamak anlamına gelmektedir. Nitekim affetmek de o söz konusu şeyi cezalandırmayı bırakmaktır. “أَغْفَى بِالمَالِ” ifadesi birine çok miktarda para getirmek anlamındadır.

Bu kelimeyle ilgili meçhul bir şairden bir şatr ile yine meçhul bir şairden bir beyit alıntılanmıştır.³¹⁷

³¹⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 60.

4.1.57. el-‘Ufâfetu / العُفَافَةُ

Hayvanın memesinde kalan süt anlamına gelmektedir. Ebû Hilâl burada bir kadının kızına söylediği “بِحَمَلِي وَتَعَفِّي” cümlesini aktarmıştır. Bu cümlenin karşılığı “Eritilmiş içyağı ye ve hayvanın memesinde kalan sütü iç.” şeklindedir. “الجَمِيلُ” kelimesi, hayvanın eritilmiş içyağına anlamına da gelebilmektedir.³¹⁸

4.1.58. el-‘Ulâletu / العُلَالَةُ

Bir önceki kelime gibi bu kelime de hayvanın memesinde kalan süt ve çok kuvvetli olmayan bir atın son koşuşu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda kelime, koştuktan sonra tekrar koşmak yani ikinci kez koşmak anlamındadır. Bu anlamı “العَلَاءُ” kelimesinden türemiştir ki bu kelime de ikinci kez içmek anlamındadır. “عُلَالَةُ الْقَرَسِ” kelimesi ise bahsedilen ikinci anlamı kastediyor olup, çok kuvvetli olmayan bir atın son koşuşu için kullanılan bir kelimedir. Bu at ki gücünü yitirmiştir ve yalnızca kırbaç ile koşar. “الْمُدَّخَرَةُ” denildiğinde, kastedilen at için aynı anlamdır ve kelimenin müennes oluşu atın dişi olduğu anlamına gelmez. Dişisinin de erkeğinin de kastediliyor olması mümkündür. “مِنَ الْمُدَّخَرَةِ الْمِسْوَاطِ” ifadesi de yine yalnızca kırbaç ile koşan atı kastetmektedir.

Bu maddede biri meçhul bir şaire nispetle bir şatr ile, İmruu’l-Ğays’a nispetle bir beyit nakledilmiştir.³¹⁹

4.1.59. el-‘Arîketu / العَرِيكَةُ

Deve hörgücündeki yağdan kalan anlamında kullanılan bir kelimedir. el-Ğaţţân’dan ve el-Aşma‘î’den yaptığı alıntılara göre, kelime yine aynı mefhumu karşılamaktadır.

Ebû Hilâl, bu kelimeyle ilgili söyleyenin meçhul olduğu iki beyit nakletmiştir.³²⁰

³¹⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 61.

³¹⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 62.

³²⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 62.

4.1.60. el-'Ulqatu / العُلُقَةُ

Bir kavmin kış mevsimi geldiğinde onunla hayvanlarını besledikleri, ağaçtan kalan şey anlamındadır. “عَلِقْتُ الشَّيْءَ” denildiğinde “Onu yedim.” anlaşılmaktadır.³²¹

4.1.61. el-Ġubru / العُبْرُ

Bu kelime de hayvanın memesinde kalan süt anlamına gelmektedir. Ebû Hilâl burada el-Ĥâriş b. Ĥıllize'de (ö. 570 [?]) yedi beyitlik bir şiir alıntılamıştır ki bu eserinde, bu kadar uzun bir beyit zikretmesi bakımından ilk ve tek örnektir. Devamında uzunca bir paragraf halinde bu şiirdeki kelimeleri açıklamıştır.

“عُبْرُ الحَيْضَةِ” kelimesi, hayızdan kalan anlamındadır. Burada da Ebû Kebîr el-Huzelî'den (ö. [?]) bir beyit nakledilmiştir. Fiil halinde “عَبَّرَ الجَرْحَ” denildiğinde, yara iyileşiyor anlamındadır. “بَنُو العَبْرَاءِ” ifadesi ise fakirler anlamına gelmektedir ki bu bağlamda Tarafe'den (ö. 564 [?]) bir beyit nakledilmiştir. “العَبْرَاءُ” kelimesi yeryüzü anlamına gelmektedir ve bu noktada fakir kimselere “yeryüzünün oğulları” denmesinin sebebi, kendilerine ait bir arazi olmadığından yeryüzüne mensup olarak görülmeleridir.³²²

4.1.62. el-Ġabeşu / العَبْشُ

Ebû 'Amr'ın Şa'leb'ten aktardığı görüşe göre, gecenin son kısımları için, gecenin kalanı bağlamında kullanılan bir kelimedir. Çoğulu “أَعْبَاشٌ” şeklindedir. Aktarılan bir başka görüşe göre kelimenin anlamı karanlıktır. “عُبْشَانٌ” kelimesi de aynı şekilde karanlık anlamını karşılamaktadır. Kelimenin bu anlamıyla ilgili olarak, Zürrumme'den bir beyit aktarılmıştır.

³²¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 62.

³²² el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 63.

“جَمَهَةٌ”, “صَبْنَةٌ” ve “طَاعٌ”, “جَوْشٌ”, “هَرِيْعٌ”, “سَدَفٌ”, “بُلْجَةٌ” ile burada ele alınan “عَبَشٌ” kelimeleri gecenin seher vaktine yakın olan çok kısmı için kullanılmaktadır.

Ebû Hilâl bu maddede söz konusu “العَبَشُ” kelimesinden ve kalanlar bağlamındaki anlamları dışında, geceyle ilgili diğer kelimeleri ele almıştır.³²³

4.1.63. el-Ğiryenu / العِرْيَنُ

Ebû Hilâl bu kelimenin, çamur ya da kir gibi bir havuzun dibinde kalan su anlamında olduğunu söyledikten sonra başka bir açıklamada bulunmamıştır.³²⁴

4.1.64. el-Ferru / الفَرُّ

Ebû Hilâl, bu madde için daha önce kullanmadığı bir yöntem olarak, kelimeyle ilgili önce Ebû Züeyb el-Huzelî'den aktardığı bir beyitle başlamıştır. Daha sonra kelimenin her türlü kalan anlamında olduğu söylemiş ve devamında Ebû Züeyb'e ait olan bu beyti açıklamaya başlamıştır. En sonunda da bir başkasından aktardığı görüşe göre kelimenin tekilinin “فَارٌّ” şeklinde olduğunu söylemiştir.³²⁵

4.1.65. el-Ğurâratu / القُرَارَةُ

Tencerenin dibinde kurumuş et suyundan kalandır. Ebû 'Ubeyde'den aktardığı görüşe göre kelimeyle aynı kökten gelen “قَرَّ” fiili, tencerenin içindeki yemeği boşaltıp, tencere yanmasın diye içerisine su dökmek anlamındadır ki “القُرَارَةُ” kelimesinin karşılığı da işte bu dökülen sudur. Bu bağlamda “قَرَّ عَلَيْهِ دَلْوًا مِنْ مَاءٍ” ifadesi de üzerine su dökmek anlamındadır. Ebû Hilâl aynı zaman bu fiilin fonetiğinin, suyun sesini taklit olduğunu da düşünmektedir.³²⁶

³²³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 64.

³²⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 64.

³²⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 64.

³²⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 65.

4.1.66. el-*Ḳuṣâmu* / القُشَامُ

Sofrada kalan ekmek kırıntısı gibi şeylere verilen bir isimdir. “القُشَامَةُ” kelimesi ise, sofradan düşün şey anlamındadır. Bu madde de Ebû Hilâl’in, açıklamasını kısa tuttuğu maddelerden birisidir.³²⁷

4.1.67. el-*Ḳurâmetu* / القُرَامَةُ

Tandıra yapışan ekmekten kalana verilen bir isimdir. “القُرْمُ” kelimesi, bir şeyi ağzın bir tarafıyla yemek demektir. “قُرْمْتُ الشَّيْءَ بِأَسْنَانِي” ifadesi “O şeyi dişlerimle kestim.” anlamındadır. Buna bağlı olarak “القرمة” kelimesi, dişlerle koparılıp atılan her şeye karşılık gelmektedir. “قُرْمْتُ البَعِيرِ” cümlesi, devenin ağız kısmına kadar çakmak taşıyla tıraş edilip, sonra bu kısmın kuruyana kadar eğilme işleminde söylenir. Ayrıca bu işlemin adı “القُرْمَةُ” şeklindedir. Bir devenin erkeğine ya da bir kavmin efendisine “القُرْمُ” denilmektedir.³²⁸

4.1.68. el-*Ḳuṣâratu* / القُصَارَةُ

Öğütüldükten sonra başak tanesinden kalana verilen bir isimdir. Ebû Hilâl, bunun Şam’da “القِصْرِيُّ” diye isimlendirildiğini söylemektedir. Ayrıca evlerdeki saksının da buradan ilhamla “القِصْرِيَّةُ” şeklinde isimlendirildiğini aktarmaktadır.

Lâm ile “القُصَالَةُ” ise, değirmencilerin kullanmadığı, uzun kamışın kökleridir. Bu kelimenin aslı da “القِصْلُ” kelimesidir ve anlamı kesmektir. Bu anlamda arpa kesildiğinde, yaş kısmına da bu isimlendirme kullanılmaktadır. Ebû Hilâl, halkın buna sîn harfiyle “القِصِيلُ” dediğini ve bunun yanlış olduğunu söylemektedir.³²⁹

³²⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 65.

³²⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 65.

³²⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye ’l-Eşyâ*, 65.

4.1.69. el-Ḳudâḥatu / القُدَّاحَةُ

Bu kelime, tencere et suyundan kalan ya da şarap tulumunda bir kepçelik kalan şarap için kullanılmaktadır. Birinci bölümde de bahsedildiği üzere Ebû Hilâl, bu notu babasının yazısında bulduğunu söylemiştir. “القُدَّاحَةُ” kelimesi tek içim için, “القُدَّاحَةُ” kelimesi ise servis edilerek kadehlenen şey için kullanılmaktadır. Kadeh kelimesinin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, servis edilen şarap testisinin başının delinmesi sebebiyledir. Çünkü “قَدَّحَ” fiili delmek, delik açmak, ateş tutuşturmak anlamlarına da gelebilmektedir. Bu yüzden de kendisiyle ateşin tutuşturulduğu demir parçasına “القُدَّاحَةُ” denilmektedir.

Ebû Hilâl kelimeyle ilgili olarak eserde zikredilmese de et-Tûzî’ye ait olduğu tespit edilen³³⁰ iki beyit nakletmiştir. Devamında kimlikleri meçhul dört farklı şairden dört ayrı beyit nakletse de bunlar doğrudan söz konusu “القُدَّاحَةُ” kelimesi ile ilgili değil, ilk zikredilen beytin anlamı bağlamındaki başka beyitlerdir. Ebû Hilâl, gerek gördüğünde bu beyitlere de kısa açıklamalar getirmiştir.³³¹

4.1.70. el-Kurâbetu / الكُرَابَةُ

Toplanmasından sonra, hurma ağacında kalan yaş hurma için kullanılmaktadır. Bir kişinin bu hurmayı alıp yemesi fiiline “تَكْرَبُ” denilmektedir. “الكْرَبُ” ise geniş hurma yaprağının kökü anlamındadır ve “الكْرَابَةُ” kelimesi de bu anlamdadır.

Kelimenin aslı ise katılık, sertlik, ağırlık manasındadır. Bu yüzden kalpteki sıkıntının ağırlığına “الكْرَبُ” denilmektedir.³³²

4.1.71. el-Ka‘betu / الكَعْبَةُ

Yağ tulumunda, yağ tortusundan kalan az miktara verilen isimdir. Her küp şeklindeki eve de “كَعْبَةُ” denilmektedir ki el-Beytu’l-Harâm’da bu isim verilmiştir.

³³⁰ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Basâir ve 'z-Zehâir*, thk. Veddâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1988), 9/45.

³³¹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 66.

³³² el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 67.

“التعكيب” kelimesi, küp haline getirmek demektir. Bu yüzden “كَبَعْتُ التُّوبَ” denildiğinde “Elbiseyi dörtgen şekilde katladım.” anlaşılmaktadır. “كَعِبَ” fiili ise göğsü büyümek anlamındadır.³³³

4.1.72. el-Kumnetu / الكُمَّنَةُ

Göz iltihabından kalan anlamındadır. Ebû Bekir’in görüşüne göre ise gözü örten karanlıktır. Bu illete sahip olan kişiye de “رَجُلٌ مَكْمُونٌ” denilmektedir. Bu madde de Ebû Hilâl’in izahını detaylandırmadığı maddelerden biridir.³³⁴

4.1.73. el-Lumâzatu / اللَّمَّازَةُ

Ağızda kalan yemek artığıdır. Aynı kökten “اللَّمْظُ” kelimesi ise, ağızdaki kalan şeyi dil ile yoklamak anlamındadır. Bir kişiyi çekiştirip, hakkında gıybet yapan kişiye “لَقَدْ نَلَّمَطْتُ بِمَضْعَةٍ” yani böyle yaparak kardeşinin ölü etini yemiş oldun anlamında “Ağızdaki eti dilinle yokladın.” denilmektedir. “لَمَّظَةُ” kelimesi, nokta anlamındadır ve bu anlamından yola çıkarak “فَرَسٌ أَلْمَطُ” ifadesi de toynağında beyazlık bulunan at anlamına gelmektedir.³³⁵

4.1.74. el-Meñîțatu / المِطِيطَةُ

Havuzda kalan bulanık su anlamındadır. Kesilen ya da top top olan bir şey için “مَطَّطُ” fiili kullanılmaktadır. “مَطَّ” fiili ise uzadı anlamındadır. “التَّمَطِّي” kelimesinin aslı da “التَّمَطُّ” kelimesidir. “مَطَّ الرَّجُلُ حَاجِبِيَهُ وَخَدَّهُ” ibaresi “Adam büyüklendi, kibirlendi.” anlamındadır. Kişi parmaklarını kullanarak hitap ettiğinde “مَطَّ أَصَابِعَهُ” denilmektedir.³³⁶

³³³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 67.

³³⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 68.

³³⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 68.

³³⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*, 68.

4.1.75. el-Mesiřatu ve'l-Meliřatu / المِسِيطَةُ والمِلِيطَةُ

Çamur ya da kir gibi bir havuzun dibinde kalan su anlamındadır. Ebû Hilâl, kelimenin başında mîm harfinin fazla olduğunu söyler ve yine mîm harfinin zâid olduğu “مُرَائِلٌ” bir kelimededen örnek verir. Bununla da yetinmez ve söz konusu maddeyle ilgisi olmayan bu kelime için Cerîr’den iki ayrı beyit nakledip bu beyitleri açıklar.

Buranın devamında da yine asıl kelimededen uzaklaşıp “المِصِنَّةُ” kelimesini izah etmiş ve hakkında Şezzâz b. eđ-Đabî’den bir beyit nakletmiştir³³⁷ ki Ebû Hilâl’in burada yine bağlamın dışına çıktığı söylemek mümkündür.

4.1.76. en-Nufâsetu / النُّفَاةُ

Ağızda kalan misvak kıymıklarının tükürülmesine verilen bir isimlendirmedir. “ذَمَّ نَفَيْتٌ” fiili tükürmek anlamına gelmektedir. Yaralının tükürdüğü kana “ذَمَّ نَفَيْتٌ” denilmektedir. “رَفَيْتٌ” tükürük anlamındadır ve aynı anlamdaki “تَفَلَّ” ise daha çok miktarlı olanı için kullanılmaktadır. Yılanın tükürdüğü şey ise “سُمٌّ” yani zehirdir.

Ebû Bekir’den aktardığı görüşe göre “فَمِصَّةٌ”, “فُضَامَةٌ”, “ضَوَارٌ” ve burada ele alınan “نُفَاةٌ” kelimelerinin hepsi aynı anlam dairesi içerisindedir.³³⁸

4.1.77. en-Nefesu / النَّفْسُ

Kapta kalan şey anlamında kullanılmaktadır. Ebû Hilâl devamında Cerîr’den, bu kelimenin soğuk sudan kalan anlamında kullanıldığı bir beyit nakletmiştir.

Kelimenin kalan olmaksızın yalnızca su anlamına geldiğini düşünenler de vardır ve Ebû Hilâl buna da uygun olacak şekilde el-Aşma‘î’den bir beyit alıntılamıştır. Çok uzun olmayacak şekilde bu beyti açıkladıktan sonra “النَّفْسُ” kelimesinin ruh anlamına da geldiğini söyleyerek sonlandırmıştır.³³⁹

³³⁷ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 69.

³³⁸ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 69.

³³⁹ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 70.

4.1.78. en-Neđiyyetu / النَّضِيَّةُ

Bu kelime de genel anlamda herhangi bir şeyden kalan anlamında kullanılmaktadır. Sonundaki yuvarlak tâ'sız haliyle “نَضِيٌّ” kelimesi, boyun kemiği anlamına gelmektedir. Bu bakımdan bir kavim için “طَوَالَ الْأَنْضِيَّةِ” denildiğinde, boyunlarının uzun olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hilâl burada eş-Şeremdel b. Şerîk el-Yerbû'î'den (ö. [?]) bir şatr nakletmiştir.

“نَضِيٌّ” kelimesi aynı zamanda, okun ucu ile tüyü arasında kalan ahşap kısmı için de kullanılmaktadır.³⁴⁰

4.1.79. el-Vezîmu / الْوَزِيمُ

Tencerenin dibinde kalan et suyu anlamındadır. Bu anlamda Hâlid b. eş-Şak'ab'dan (ö. 20'den sonra/640'tan sonra) bir beyit³⁴¹ nakletmiştir. Kelime aynı zamanda yeşillik demeti anlamına gelmektedir. Ayrıca yeşilliğin başladığı hurma yaprağı anlamına geldiği de söylenmektedir. Bir diğer anlamı ise kartalların yuvalarında topladıkları ettir. Bu son anlamıyla ilgili el-Muşakkağ el-'Abdî'ye ait bir beyit³⁴² nakletmiştir.

Bir kısım ise bu kelimeyi “herşeyin içinde bulunan” şeklinde tanımlamıştır. Son olarak, “وَزِمَ” fiili ağızda hafifçe çiğnemek anlamına gelmektedir.³⁴³

4.1.80. el-Huşâmetu / الْحُشَامَةُ

Büyük kısmının taşınmasından sonra geriye kalan odunlar için kullanılan bir isimlendirmedir. Eğer bunlar kamış ise o zaman “الْحَبْرِيَّةُ” ya da “الْإِبْرِيَّةُ” şeklinde isimlendirilmektedir.

³⁴⁰ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 70.

³⁴¹ Eserin müellifi ya muhakkiki tarafından şâir zikredilmese de Hâlid b. eş-Şak'ab'a ait olduğu tespit edilmiştir. Bk. İbn Kuteybe, *el-Me'âni 'l-Kebîr fî Ebyâti 'l-Me'âni*, thk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Deynuri (Haydarâbâd: Matba'atu Dâireti'l-Ma'arifi'l-'Usmâniyye, 1949), 1/65.

³⁴² Eserin müellifi ya muhakkiki tarafından şâir zikredilmese de el-Muşakkağ el-'Abdî'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu 'l-Mufasssal fî Şevâhidi 'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996), 2/460.

³⁴³ el-Askerî, *Esmâu Bakâye 'l-Eşyâ*, 71.

Kelimenin aslı olan “الهشم” ise kuru ya da içi boş bir şeyin kırılması anlamındadır. “هَشَمْتُ أَنْفَهُ” denildiğinde “O şeyin sapını kırdım.” anlaşılmaktadır. “الهشيمة” kelimesi cam kemik olarak bilinen, kemikleri kıran bir rahatsızlık anlamındadır. “صارت الأرض هشيمًا” ifadesi yeryüzündeki ot ve bitkilerin kurduğu anlamını kastetmektedir. “هشمم التريد” ifadesiyle, et suyuna ekmek doğramak anlamındadır. Son olarak “هش” kelimesi, bir işte eli hızlı olmak anlamını karşılamaktadır.³⁴⁴

4.1.81. el-Hevâdetu / الهوادة

el-Hâlîl b. ‘Ahmed’den (ö. 175/791) aktardığı görüşe göre, bir kavim islah olması için kalan anlamındadır ki etik bir terim olarak ahlak ya da bir umut ışığı olarak düşünülebilir. Ebû Hilâl devamında kelimeyle ilgili olarak Hâris b. Va‘le’den bir beyit nakletmiştir. Beyitteki kelimeleri kısaca îzah ettikten sonra asıl konuya dönmüştür.

“هؤد” fiili gönlü yumuşamış bir halde tevbe etmek anlamındadır. “هؤد” kelimesine Kur’ân’dan Yahudilere hitap edilen bir ayetle örnek verilmiştir. Yahudiler de tevbe edip tekrar günahlarına döndükleri için bir yergi olarak “يهود” ismini almışlardır.

“التّهويد” kelimesi yürüme konusunda yavaş yürümek anlamına gelirken, mantık sanatında konuşmanın sakinliği anlamındadır. Son olarak “الهودة” kelimesi hörgüç anlamında olup çoğulu “الهؤد” şeklindedir.³⁴⁵

4.1.82. el-Hilâlu / الهلال

Müellifin hocası Ebû Bekir’den aktardığına göre kelime ya havuzda kalan bulanık su ya da değirmeninde kalan parça anlamındadır. Ebû Hilâl, bu ikinci anlamı bağlamında meçhul bir şairden bir beyit nakletmiştir.

³⁴⁴ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 71.

³⁴⁵ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 72.

Bilindiği üzere “الهلال” kelimesi ayın bir evresi olan şekle de verilen bir isimdir. “هلال الصيّد” ibaresi vahşi eşeklerin dizlerinin kesilerek sakatlanması işlemine de verilen bir adlandırmadır. Bu anlamı bağlamında Ebû Hilâl, ismini vermediği bir şairden iki beyit nakletmiştir.

Kelime aynı zamanda çok çiftleşen erkek deve ve derisini değiştirmiş yılan için de kullanılmaktadır. Bu ikinci anlamıyla ilgili de yine ismini vermediği bir şairden bir beyit nakletmiştir. “هلال العغل” denildiğinde kastedilen perçem, kahkül, zulûf ya da bukle anlaşılmaktadır. Son olarak bu kelime zaferle sonuçlana kuşatma ve toz parçası anlamına gelmektedir.³⁴⁶

4.2.Kelimelerin Gruplandırılması

Esere genel olarak bakıldığında, ağırlığın yiyecek ya da içeceklerle ilgili kelimelerden oluştuğu göze çarpmaktadır. Bunların hangi oranda bulunuyor olduğunu gösterir tablo şu şekildedir:³⁴⁷

Tema	Geçtiği Madde Sayısı	Eserde Bulunduğu Yüzdellik
Yiyecek-İçecek	44	%54,3
Herhangi bir şeyden kalan	31	%38,2
Diğer	6	%7.4

Bunların arasında da sudan kalanların büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Nitekim 82 kadar kelimedenden 17 tanesinin sudan kalan anlamında olduğu düşünülürse bu kelimeler, toplamın %20’lik bir oranını oluşturmaktadır. Kendi teması içerisinde değerlendirildiğinde ise bu oran %31’e kadar çıkabilmektedir.

³⁴⁶ el-Askerî, *Esmâu Bakâye’l-Eşyâ*, 72.

³⁴⁷ Eserde 82 kelime ele alınsa da tablonun değerlendirilmesine 81 kelime dahil edilmiştir. Çünkü eserde “الطَّهْمَا” kelimesiyle ilgili kalanlar bağlamında bir anlam açıklanmamıştır.

5. Zeyli Olan *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ me‘a Zeyli Esmâi Bekıyyeti'l-Eşyâi li Ebî Hilâl el-‘Askerî* İsimli Eser

Zeyil kelimesi sözlükte *kuyruk* anlamına geliyor olup, terim olarak bir eserde içerik olarak eksikler görüldüğünde o eseri tamamlamak için yazılan ek anlamındadır. Başka dillerde “supplement, appendice, excursus” gibi karşılıkları vardır.³⁴⁸

Mısır’daki ‘Aynü’ş-Şems Üniversitesinden Dr. Ahmed Abdu't-Tevvâb Avd, Ebû Hilâl’in bu eserine *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ me‘a Zeyli Esmâi Bekıyyeti'l-Eşyâi li Ebî Hilâl el-‘Askerî* isiminde bir zeyil telif etmiştir.

Zeyil olan bu eserde Ebû Hilâl’in tespit edemediği 127 farklı kelime ele alınmıştır. Eserin adından da anlaşılacağı üzere³⁴⁹ eserde yalnızca bu 127 kelime değil, Ebû Hilâl’in tespit ettiği kelimelere de yer verilmiştir.

Eser, ilk kez 1997 yılında Dâru'l-Fađîle’de neşredilmiş olup toplam 192 sayfadan oluşmaktadır.

5.1.Zeylinin Muhtevası

el-Âsıyyetu / الأسيئة: Eşyaları bağlamında bir evden kalanıdır.³⁵⁰

el-Eşeru / الأثر: Herhangi bir şeyden kalandır ve çoğulu “آثار” ya da “أثور” şeklindedir.³⁵¹

el-Ussu / الأُس: Külden kalan anlamındadır.³⁵²

el-Umdete / الأمدّة: Herhangi bir şeyden kalan anlamının yanında, kırbada kalan bir yudumluk su anlamına da gelebilmektedir.³⁵³

el-Ehze‘u / الأهزعة: Okun, sadakta kalan kısmı anlamına gelmektedir.³⁵⁴

³⁴⁸ İsmail Durmuş, “Zeyil,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/339.

³⁴⁹ Zeyli olan eserin Türkçe karşılığı “Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Nesnelere Kalanları Kitabına Zeyil ile Nesnelere Kalanları Sözlüğü” şeklindedir.

³⁵⁰ Avz, *el-Mu‘cem*, 141.

³⁵¹ Avz, *el-Mu‘cem*, 141.

³⁵² Avz, *el-Mu‘cem*, 141.

³⁵³ Avz, *el-Mu‘cem*, 142.

³⁵⁴ Avz, *el-Mu‘cem*, 142.

el-Bezîmu / البزيمُ: Tencerenin dibinde kalan, içerisinde etin bulunmadığı et suyudur.³⁵⁵

el-Başbâşu / البصباصُ: Dalda kalan yeşil yaprak anlamındadır.³⁵⁶

el-Bulletu / البللةُ: Bir önceki kelime gibi, bu kelime de dalda kalan yeşil yaprak anlamındadır.³⁵⁷

el-Bulâletu / البلالةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.³⁵⁸

et-Tefşîlu / التفشيلُ: Hayvanın memesinde kalan süt anlamına gelmektedir.³⁵⁹

eş-Şe'vetu / الشأوةُ: Çok şeyden kalan az şey anlamındadır ki bir kısıtlama getirilmemiştir.³⁶⁰

eş-Şeblu / الشبلُ: Kabin dibinde kalan anlamındadır ve kap bağlamında ya da içindeki kalan bağlamında bu kelimeye de herhangi sınırlama getirilmemiştir.³⁶¹

eş-Şurmuletu / الشرملةُ: Mutlak anlamda bir kabin dibinde kalan şey anlamındadır.³⁶²

el-Ceħufetu / الجحفةُ: Su toplama havuzunda kalan sudur.³⁶³

el-Ceħûfu / الجحوفُ: Tabağın ortasında kalan tirit yemeği anlamındadır.³⁶⁴

el-Cuzâmetu / الجذامةُ: Hasat edilmesinden sonra ekinden kalan anlamındadır.³⁶⁵

el-Cuzmûru / الجذمورُ: Kesilmiş ya da dilimlenmiş herhangi bir şeyden kalandır.³⁶⁶

³⁵⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 143.

³⁵⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 143.

³⁵⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 143.

³⁵⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁵⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶¹ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶² Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶³ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

el-Cerdu / الجِرْدُ: Mal, mülkten ya da paradan kalan anlamındadır.³⁶⁷

el-Cerîdetu / الجِرِيدَةُ: Bu kelime de paradan kalan anlamındadır.³⁶⁸

el-Cezletu / الجَزَلَةُ: Somun ekmek ya da gübreden kalan anlamına gelmektedir.³⁶⁹

el-Celsu / الجَلْسُ: Baldan kalan anlamına gelmektedir.³⁷⁰

el-Hâşilu / الحَاصِلُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.³⁷¹

el-Hutâmetu / الحَتَامَةُ: Sofra üzerinde kalan yemek anlamındadır.³⁷²

el-Huţfulu / الحِثْفَلُ: Tencerenin dibinde kalan et suyuyla beraber, ufak et parçalarıdır.³⁷³

el-Huşfuratu / الحِشْفَرَةُ: Testinin dibinde kalan anlamındadır.³⁷⁴

el-Hıslimu / الحِثْلِمُ: Şişenin dibinde kalan yağ anlamına gelmektedir.³⁷⁵

el-Husâfu / الحِصَافُ: Yenilebilir türden olan herhangi bir şeyden kalan anlamında kullanılan bir kelimedir.³⁷⁶

el-Haşefetu / الحِشْفَةُ: Hasat edilmesinden sonra ekinlerden kalan kökler anlamına gelmektedir.³⁷⁷

el-Haşalu / الحِصَالُ: Arpadan kalan anlamındadır.³⁷⁸

el-Haţîmu / الحِطِيمُ: Kuruyup parçalanması için ilk yılın bitkisinden kalandır.³⁷⁹

³⁶⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 144.

³⁶⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 145.

³⁷⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 145.

³⁷¹ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷² Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷³ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 146.

³⁷⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 147.

el-Hufâfu / الحَفَافُ: Kel bir kimsede kalan saçlar anlamındadır.³⁸⁰

el-Hufâfetu / الحَفَافَةُ: Samandan ya da “فَتٌّ” ismi verilen bir ottan kalandır. Çoğulu “أَجْفَةٌ” şeklindedir.³⁸¹

el-Hufâletu / الحَفَالَةُ: Tohum ya da hurmadan kalan kabuk nevinden şeylerdir.³⁸²

el-Hıķletu / الحِķَلَةُ: Su havuzunun dibinde kalan saf su³⁸³ anlamındadır.³⁸⁴

el-Haķîletu / الحِķِيلَةُ: Hurmanın yenilmesinden sonra geriye kalan atıkları anlamına gelmektedir.³⁸⁵

el-Huşâratu / الحِشَارَةُ: Sofrada yenilesi, iyi vasıfta bir şey kalmadığı anlamında kullanılan bir kelimedir.³⁸⁶

el-Huşâşatu / الحِشَاصَةُ: Bağbozumundan sonra kalan üzüm anlamına gelmektedir.³⁸⁷

el-Hulâşatu / الحِلَاصَةُ: Toprak kavanozun dibinde kalan süt ya da tortu gibi anlamlara sahiptir.³⁸⁸

el-Hılfetu / الحِلْفَةُ: Dişler arasında kalan yemek anlamındadır.³⁸⁹

el-Humâru / الحِمَارُ: Sarhoşluk halinin kalması anlamındadır.³⁹⁰

el-Hummeti / الحِمْمَةُ: Mutlak anlamda kırbada kalan şeyler anlamındadır.³⁹¹

³⁸⁰ Avz, *el-Mu‘cem*, 147.

³⁸¹ Avz, *el-Mu‘cem*, 147.

³⁸² Avz, *el-Mu‘cem*, 147.

³⁸³ Söz konusu eserde bu kelimeyle ilgili “arkasının görünmediği” şeklinde bir ifade yer almaktadır ki bu saf su ile çelişmektedir. Ancak *Lisânu’l-‘Arab* sözlüğünde de aynı tezat ifadeler yer almaktadır. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/160.

³⁸⁴ Avz, *el-Mu‘cem*, 147.

³⁸⁵ Avz, *el-Mu‘cem*, 147.

³⁸⁶ Avz, *el-Mu‘cem*, 148.

³⁸⁷ Avz, *el-Mu‘cem*, 148.

³⁸⁸ Avz, *el-Mu‘cem*, 148.

³⁸⁹ Avz, *el-Mu‘cem*, 148.

³⁹⁰ Avz, *el-Mu‘cem*, 148.

³⁹¹ Avz, *el-Mu‘cem*, 148.

el-Hunşûşu / الحُنْشُوشُ: Mal, mülkten ya da paradan kalan anlamındadır.³⁹²

ed-Di'su / الدِّعْثُ: Havuzda kalan su anlamındadır.³⁹³

Delesun / دَلَسُنْ: Bitki ya da yeşillikten kalan anlamına gelmektedir ve çoğulu “أَدْلَاسُنْ” şeklindedir.³⁹⁴

eż-Zummetu / الذُّمَّةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.³⁹⁵

eż-Zunânetu / الذُّنَانَةُ: Zayıf, hasta ya da yaşlı bir şeyden kalan anlamına gelmektedir.³⁹⁶

er-Ru'betu / الرُّبُتَةُ: Gecenin geri kalanı anlamındadır.³⁹⁷

er-Racracetu / الرَّجْرَجَةُ: Bir kaptaki su anlamındadır.³⁹⁸

er-Rasmu / الرَّسْمُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.³⁹⁹

er-Raşefu / الرَّشْفُ: Su havuzunda kalan su anlamındadır.⁴⁰⁰

er-Rameşu / الرَّمَثُ: Sağıldıktan sonra hayvanın memesinde kalan süt anlamına gelmektedir.⁴⁰¹

es-Surratu ve 's-Siraru / السُّرَّةُ وَالسِّرَرُ: Ebenin kestiği şey anlamına gelmektedir⁴⁰² ki bu bağlamda göbek bağı olarak düşünülebilir.

es-Sebidu / السَّبِيدُ: Ottan kalandır.⁴⁰³

³⁹² Avz, *el-Mu'cem*, 148.

³⁹³ Avz, *el-Mu'cem*, 149.

³⁹⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 149.

³⁹⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 149.

³⁹⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 149.

³⁹⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 150.

³⁹⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 150.

³⁹⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 150.

⁴⁰⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 150.

⁴⁰¹ Avz, *el-Mu'cem*, 150.

⁴⁰² Avz, *el-Mu'cem*, 151.

⁴⁰³ Avz, *el-Mu'cem*, 151.

es-Seferu / السَّفَرُ: Güneş battıktan sonra gündüzün aydınlığından kalan anlamındadır.⁴⁰⁴

es-Suktetu / السُّكْتَةُ: Mutlak anlamda bir kaptan kalan anlamındadır.⁴⁰⁵

es-Su'detu / السُّودَةُ: Gençlikten kalan anlamındadır.⁴⁰⁶

eş-Şezâ / الشَّدَى: Tam olarak giderilmemiş düşmanlık anlamında, düşmanlıktan kalan demektir.⁴⁰⁷

eş-Şezâtu / الشَّدَاةُ: Güç ve şiddetten kalan anlamındadır.⁴⁰⁸

eş-Şezebu / الشَّدَبُ: Ottan kalandır.⁴⁰⁹

eş-Şes'u / الشَّسْعُ: Paradan kalan anlamında olup, meblağı az miktarda olan paradır.⁴¹⁰

eş-Şarâ / الصَّرَى: Sütten kalan olup tadı değişen süt anlamındadır.⁴¹¹

eđ-Darîru / الضَّرِيرُ: Bir maddeden ya nefesten kalan anlamındadır.⁴¹²

eđ-Dulđuletu / الضُّلُؤَةُ: Sudan kalan anlamına gelmekte olup çoğulu “ضَلَاضِلٌ” şeklindedir.⁴¹³

eť-Tıf'elu / الطَّفْنَلُ: Su havuzunda kalan bulanık su anlamındadır.⁴¹⁴

eť-Tařîlu / الطَّفِيلُ: Bu kelime de su havuzunda kalan bulanık su anlamına gelmektedir.⁴¹⁵

⁴⁰⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 151.

⁴⁰⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 151.

⁴⁰⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 151.

⁴⁰⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 151.

⁴⁰⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 151.

⁴⁰⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 152.

⁴¹⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 152.

⁴¹¹ Avz, *el-Mu'cem*, 152.

⁴¹² Avz, *el-Mu'cem*, 152.

⁴¹³ Avz, *el-Mu'cem*, 152.

⁴¹⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴¹⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

eṭ-Ṭalḥu / الطَّلْحُ: Yine bu kelime de su havuzunda kalan bulanık su anlamına gelmektedir.⁴¹⁶

eṭ-Ṭameletu / الطَّمَلَةُ: Son kez bu kelime de su havuzunda kalan bulanık su anlamına gelmektedir.⁴¹⁷

eṭ-Ṭin'u / الطَّنْءُ: Ruhtan kalan anlamındadır.⁴¹⁸

el-'Abâkîlu / العَبَاكِيلُ: Hastalık ya da aşktan kalan anlamındadır.⁴¹⁹

el-'Abaḳatu / العَبَقَةُ: Mal, mülk ya da paradan kalan anlamındadır.⁴²⁰

el-'Itratu / العِترَةُ: Farenin kokusundan kalan anlamındadır.⁴²¹

el-'Azeru / العَذْرُ: Vergilerden, vergi tahsil edene kalan bağışlar anlamındadır.⁴²²

el-'Irzâlu / العِرْزَالُ: Etten kalana ya da az miktardaki eşyaya verilen bir isimlendirilmedir.⁴²³

el-'Armu / العَرْمُ: Tencerede kalan kir anlamına gelmektedir.⁴²⁴

el-'Urvetu / العُرْوَةُ: Çorak arazide “عِصْبَةٌ” ismi verilen dikenli çaldan ya da “حَصٌّ” ismi verilen ekşi bir ottan kalan anlamındadır.⁴²⁵

el-'Uşânetu / العُشَانَةُ: Hurma ağacındaki hurmaların toplanmasından sonra kesede kalan yaş hurmadır.⁴²⁶

el-'Aḳâbîsu / العَقَابِيسُ: Hastalık ya da aşktan kalan anlamındadır.⁴²⁷

⁴¹⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴¹⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴¹⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴¹⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴²⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴²¹ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴²² Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴²³ Avz, *el-Mu'cem*, 153.

⁴²⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 154.

⁴²⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 154.

⁴²⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 154.

⁴²⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 154.

el-‘Ākîkatu / العَقِيْقَةُ: Bulutlarda şimşekten kalan ışıklar anlamına gelmektedir ve “عُقُقُ” kelimesi de bu anlamdadır.⁴²⁸

el-‘Alâkatu / العَلَاقَةُ: Nasipten kalan anlamındadır.⁴²⁹

el-‘Unşûşu / العُنْشُوشُ: Mal, mülkten ya da paradan kalan anlamındadır.⁴³⁰

el-‘Unşuletu / العُنْصَلَةُ: Paradan kalan anlamında olup, meblağı az miktarda olan paradır.⁴³¹

el-‘İtku / العِتْكَ: Gecenin üçte birinden kalan anlamındadır.⁴³²

el-Ġâbiru / العَابِرُ: Zaman bağlamında geride kalan demektir.⁴³³

el-Ġâdiru / العَادِرُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴³⁴

el-Ġaderatu / العَادِرَةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴³⁵

el-Ġuşânetu / العُشَانَةُ: Hurma ağacındaki hurmaların toplanmasından sonra kesede kalan yaş hurmadır.⁴³⁶

el-Ġuṭâtu / العُطَاطُ: Gecenin siyahlığından kalan anlamındadır.⁴³⁷

el-Ferâşetu / الفَرَاشَةُ: Gölette kalan su anlamındadır.⁴³⁸

el-Faḍletu / الفَضْلَةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴³⁹

⁴²⁸ Avz, *el-Mu‘cem*, 154.

⁴²⁹ Avz, *el-Mu‘cem*, 154.

⁴³⁰ Avz, *el-Mu‘cem*, 154.

⁴³¹ Avz, *el-Mu‘cem*, 154.

⁴³² Avz, *el-Mu‘cem*, 154.

⁴³³ Avz, *el-Mu‘cem*, 155.

⁴³⁴ Avz, *el-Mu‘cem*, 155.

⁴³⁵ Avz, *el-Mu‘cem*, 155.

⁴³⁶ Avz, *el-Mu‘cem*, 155.

⁴³⁷ Avz, *el-Mu‘cem*, 155.

⁴³⁸ Avz, *el-Mu‘cem*, 156.

⁴³⁹ Avz, *el-Mu‘cem*, 156.

el-Feleku / الفَلَكُ: Bardağın dibinde kalan süt anlamındadır.⁴⁴⁰

el-Ḳatâlu / القَتَالُ: Can ya da candan kalan anlamındadır.⁴⁴¹

el-Ḳadîhu / القَدِيحُ: Tencerenin dibinde kalıp, servis edilmesinde zorlanılan yemek anlamına gelmektedir.⁴⁴²

el-Ḳaze'u / القَزَعُ: Saçtan kalan anlamındadır.⁴⁴³

el-Ḳaşmeletu / القَصْمَلَةُ: Sudan kalan anlamındadır.⁴⁴⁴

el-Ḳaḍdetu / القَضَّةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴⁴⁵

el-Ḳaṭa'atu / القَطْعَةُ: Kesilmiş elden kalan demektir.⁴⁴⁶

el-Ḳavsu / القَوْسُ: Gübrenin altında kalan kurma demektir.⁴⁴⁷

el-Kuşbetu / الكُشْبَةُ: Süt ya da sudan az miktara verilen isimdir.⁴⁴⁸

el-Kudâdetu / الكُدَادَةُ: Tencerenin dibinde kalan yemektir.⁴⁴⁹

el-Kudâmetu / الكُدَامَةُ: Bu kelime, yenilebilir türden olan her şeyden kalan için kullanılabilir.⁴⁵⁰

el-Kirdîdu / الكِرْدِيدُ: Gübrenin altında kalan kurma demektir.⁴⁵¹

el-Kirnâfu / الكِرْنِافُ: Hurma ağacından yaprakları kesildikten ağacın gövdesinde kalan kökler anlamına gelmektedir.⁴⁵²

⁴⁴⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 156.

⁴⁴¹ Avz, *el-Mu'cem*, 156.

⁴⁴² Avz, *el-Mu'cem*, 157.

⁴⁴³ Avz, *el-Mu'cem*, 157.

⁴⁴⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 157.

⁴⁴⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 157.

⁴⁴⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 157.

⁴⁴⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 157.

⁴⁴⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 158.

⁴⁴⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 158.

⁴⁵⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 158.

⁴⁵¹ Avz, *el-Mu'cem*, 158.

⁴⁵² Avz, *el-Mu'cem*, 158.

el-Keşemu / الكَشْمُ: Bu kelime, elde kalan herhangi bir kuru şey için kullanılabilmektedir.⁴⁵³

el-Kuvvâratu / الكُوَّارَةُ: Arının bal yaptığı kovanda kalan herhangi bir şeydir.⁴⁵⁴

el-Lu‘â‘atu / اللُّعَاةُ: Kırkada kalan bir şeydir.⁴⁵⁵

el-Lu‘âku / اللُّعَاكُ: Parmakla sıyrılan herhangi bir yiyecekten elden kalan anlamına gelmektedir.⁴⁵⁶

el-Lufâzatu / اللُّفَاظَةُ: “لُعَاةٌ” ve “لُفَاظَةٌ” kelimeleriyle eş anlamda olup kalan az bir şey anlamındadır.⁴⁵⁷

el-Mi‘hâru / المِخَارُ: Kesim zamanının sonuna kadar meyvesi kalan hurma ağacıdır.⁴⁵⁸

el-Mucellefu / المِجْلَفُ: Kendisinden bir şey kalan anlamındadır.⁴⁵⁹

el-Muħardeletu / المِخْرَدَلَةُ: Hurma ağacı silkelenip, ham hurmasında kalanın çok olduğu anlamındadır.⁴⁶⁰

el-Mesîțatu / المِسيطةُ: Su havuzunda kalan bulanık su anlamına gelmektedir.⁴⁶¹

el-Muṭletu / المِطْلَةُ: Su havuzunun dibinde kalan su anlamına gelmektedir.⁴⁶²

el-Mukletu / المِكْلَةُ: Bir kuyu ya da bir kapta kalan az miktardaki su anlamındadır.⁴⁶³

⁴⁵³ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁵⁴ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁵⁵ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁵⁶ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁵⁷ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁵⁸ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁵⁹ Avz, *el-Mu‘cem*, 159.

⁴⁶⁰ Avz, *el-Mu‘cem*, 160.

⁴⁶¹ Avz, *el-Mu‘cem*, 160.

⁴⁶² Avz, *el-Mu‘cem*, 160.

⁴⁶³ Avz, *el-Mu‘cem*, 160.

el-Muvâ'atu / المَوَاعَةُ: Eritilebilen herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴⁶⁴

en-Nâṭilu / النَّاطِلُ: Ölçekte kalan artık anlamındadır.⁴⁶⁵

en-Neşîletu / النَّشِيلَةُ: Hayvanın içyağından kalandır.⁴⁶⁶

en-Nesîsu / النَّسِيسُ: Ruh ya da candan kalan anlamına gelmektedir.⁴⁶⁷

en-Nuşfetu / النَّشْفَةُ: Bir kapta bir yudum kadar az miktarda kalan şeydir.⁴⁶⁸

en-Neşîyyetu / النَّشِيَّةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴⁶⁹

en-Nudâdatu / النَّضَاذَةُ: Herhangi bir şeyden kalan anlamındadır.⁴⁷⁰

en-Nuṭfetu / النَّطْفَةُ: Bir kovada ya da kırbada kalan az miktardaki su anlamına gelmektedir.⁴⁷¹

el-Hunâetu / الْهَنْاءَةُ: Katrandan kalandır.⁴⁷²

el-Hunânetu / الْهَنْائَةُ: İlikten kalandır.⁴⁷³

el-Hevcelu / الْهَوَجَلُ: Uykulu olma durumundan kalan anlamındadır.⁴⁷⁴

el-Veḳalu / الْوَقْلُ: Hurma yapraklarının kökünden çıkıntılı bir şekilde kalandır.⁴⁷⁵

el-Veltu / الْوَلْتُ: Cömert bir sofrada kalan hamur ya da büyük bir bardakta kalan su anlamındadır.⁴⁷⁶

⁴⁶⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 160.

⁴⁶⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 160.

⁴⁶⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 160.

⁴⁶⁷ Avz, *el-Mu'cem*, 160.

⁴⁶⁸ Avz, *el-Mu'cem*, 161.

⁴⁶⁹ Avz, *el-Mu'cem*, 161.

⁴⁷⁰ Avz, *el-Mu'cem*, 161.

⁴⁷¹ Avz, *el-Mu'cem*, 161.

⁴⁷² Avz, *el-Mu'cem*, 162.

⁴⁷³ Avz, *el-Mu'cem*, 162.

⁴⁷⁴ Avz, *el-Mu'cem*, 162.

⁴⁷⁵ Avz, *el-Mu'cem*, 162.

⁴⁷⁶ Avz, *el-Mu'cem*, 162.

6. Eserin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri

“Mu‘cem” teriminin “kelimelerin alfabetik dizimi” şeklindeki anlamıyla tarihte ilk kullanımının hadisçiler eliyle olduğu bilinmektedir. Sözlük alimlerinin bu terimi, söz konusu hadisçilerden aldığı bilinmekle birlikte kesin tarihi söylemek mümkün değildir. Nitekim var olan bilgilere göre, Arapların Câhiliye döneminde müstakil olarak sözlük ilmiyle ya da sözlük telifiyle meşgul olmadıkları bilinmektedir.⁴⁷⁷

Bu bakımdan Ebû Hilâl’in *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşyâ* isimli eseri, mu‘cem terimini bugünkü anlamıyla kullananlar arasında ilklerden olması bakımından önemli bir yere sahiptir.

⁴⁷⁷ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*, 225.

SONUÇ

Ebû Hilâl el-‘Askerî, Arap-İslam Edebiyatında önemli edebiyatçı ve dil alimlerinden birisidir. Pek çok orta çağ alimi gibi, onun da doğum ve ölüm tarihlerinde ihtilaflar vardır. Tabakât kitaplarının zikrettiği belli başlı bilgiler dışındaki verilere yine Ebû Hilâl’in şiirlerinden çıkarım yoluyla ulaşmak mümkün olsa da bunlar bir varsayım düzeyinde kalmaktadır. Bunun için eğer mevcut bilgilere ek olarak daha ayrıntılı materyaller bulunursa, o zaman Ebû Hilâl’in biyografisi yeniden ele alınmayı hak edecektir. Bu ihtilaflar bir yana, Ebû Hilâl’in doğumu, yaşamı ve ölümüyle birlikte h. IV. yy alimlerinden olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İsmindeki el-‘Askerî nisbesi, ilk çağrışımında akla gelen ordunun bir üyesi olan asker için değil, doğduğu yer olan Askerimükrem’e yapılan bir nispettir.

Ebû Hilâl’in gerek mahtût gerek matbû‘ eserleri incelendiğinde, onun İslam kültür mirası için dil, edebiyat, tarih, hadis ve tefsir gibi farklı konuları ele alan bir hazine bırakmış olduğu görülmektedir. Bu eserlerinden de yarısı kadarı günümüze gelememiştir ancak yine de bir o kadarı neşredilebilmiştir. Bunların içinde etki ve yetkinlik bakımından en önemlisi şüphesiz ki *eş-Şinâ‘ateyn* isimli kitabıdır. Bunları sırasıyla *Dîvânu’l-Me‘ânî* ile *Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşya* isimli eserleri takip etse de türlerinde bir ilk olan *el-Evâil*, *et-Telhîş fi’l-Luğa* ile *el-Furûku’l-Lügaviyye* isimli eserleri de yine adından sıkça söz ettiren eserlerindedir. Ne yazık ki Ebû Hilâl gibi böyle yetkin bir dil alimin biyografisi, tabakat alimlerinin gözünden kaçmıştır.

Ebû Hilâl tefsir, tarih, dil ve edebiyat gibi birden fazla alanla ilgilenmiş olsa da onun en meşhur olduğu alan edebiyat ile filoloji alanlarıdır. *et-Telhîş*, *el-Mu‘cem fî Bakıyyeti’l-Eşyâ* ve *el-Furûk* gibi dile dair üç müstakil eser telif etmiştir. Ancak yine de bunların hiçbirisinde dil konusunu temel meselesi yapmamış, dilin yalnızca belli bir yönüne değinmiştir. Bu bakımdan Ebû Hilâl el-‘Askerî filoloji konusunda bütünlükçü bir müellif olarak görülmeyebilir.

Bunun yanında Ebû Hilâl’in tek hocası olarak sayılan Ebû Ahmed el-‘Askerî’nin tesirinin, Ebû Hilâl’in eserlerine de yansıdığını görmek mümkündür. Ebû Ahmed *Şinâ‘atu’ş-Şi‘r*’i yazarken, Ebû Hilâl *eş-Şinâ‘ateyn en-Nazm ve’n-Nesr*’i yazmıştır. Ebû Ahmed *el-Emşâl ve’l-Hikem*’i yazarken, Ebû Hilâl *Cemheratu’l-*

Emsâl'i yazmıştır. Ebû Ahmed *Taşhîhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir*'i yazarken, Ebû Hilâl *el-Vucûh ve'n-Nezâir*'i yazmıştır.

Ebû Hilâl'in, Ebû Ahmed ile dönem ve mekân birliğine sahip olmasının dışında, onun tek ve en önemli hocası ve yakın bir akrabası olması sebebiyle Ebû Ahmed'in hayatına bu çalışmada yer verilmiştir.

Bu çalışmada, Ebû Hilâl'in eserlerinden olan *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ* isimli sözlüğü, muhtevâ ve şekil bakımından incelenmiştir. Pek çok sözlükte olduğu gibi Ebû Hilâl de sözlüğündeki kelimelere ağırlıklı olarak şiirlerden şevâhid getirmiştir. Bu beyitleri yalnızca zikretmekle kalmamış, aynı zamanda gerektiği yerde detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bu da aslında Ebû Hilâl'in bir şârih olduğunu göstermekle birlikte münekkid yönüne de bir atıftır.

Ebû Hilâl'in bu eseri her ne kadar hacimce küçük gözükse de şevahide oldukça geniş bir yer vermiştir. On adet Kur'ân ayeti, bir adet hadis, altı adet meselle birlikte farklı 47 şiirden alıntılar yapmıştır.

Ebû Hilâl, ele aldığı kelimeleri tekili, çoğulu, farklı sigaları, kullanılan kalıp ifade ya da meselleriyle birlikte vermiştir. Buradan hareketle Ebû Hilâl'in bir dilci olarak Arap diline tam ve bütüncül bir hakimiyeti olduğunu söylemek mümkündür.

Bu sözlüğe yazılan bir zeyil vardır ve çalışmanın temel konusu olan *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*'dan ayrı düşünülmemeyeceği için, bu çalışmada incelemeye tâbî tutulmuştur. Zeylinde, kalanlar bağlamındaki kelimelere 127 kelime daha ilâve edilmiştir. Ebû Hilâl'in eserinde 82 kelime olduğu düşünüldüğünde bu sayı 209'a kadar varmaktadır.

Asıl eserdeki kelimelerden, anlamca sudan kalanların büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Nitekim 82 kadar kelimedenden 17 tanesinin sudan kalan anlamında olduğu düşünülürse, toplamın %20'lik bir oranını farklı bağlamlarda sudan kalan anlamındadır. Kendi teması içerisinde değerlendirildiğinde ise bu oran %31'e kadar çıkabilmektedir.

Arap-İslam Edebiyatında mu'cem terimini "kelimelerin alfabetik dizimi" şeklindeki anlamıyla tarihte ilk kullananların hadisçiler olduğu bilinmektedir. Sözlük alimlerinin bu terimi, söz konusu bu hadisçilerden aldığı bilinmekle birlikte, şimdilik

kesin tarihi söylemek mümkün değildir. Bu bakımda Ebû Hilâl'in *el-Mu'cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ* isimli eseri, var olan bilgilerine göre mu'cem terimini bugünkü anlamıyla kullananlar arasında ilklerden olması bakımında önemli bir yere sahiptir.

Esmâu Bakâye'l-Eşyâ, özgün bir temaya sahip özel bir sözlük olması bakımından sözlük ilminde hususi bir yere sahiptir. Tek başına böyle bir sözlüğün varlığı bile, Arap Dili'nin kelime dağarcığının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ahmet Turan. "Askerî, Ebû Hilâl." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 3/489–490. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Arslan, Ahmet Turan. "ASKERÎ, Hasan b. Abdullah." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/490–491. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- el-Askalânî, İbn Hacer. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı., 2002.
- el-Askerî, Ebû Ahmed. *el-Masûn fi'l-Edeb*. thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Muveyt, 2. Baskı., 1984.
- el-Askerî, Ebû Ahmed. "et-Tefdîl Beyne Belâgateyi'l-Arab ve'l-Acem." *et-Tufhatu'l-Behiyye*. 213–221. İstanbul: Matbaatu'l-Cevâib, 1. Baskı., 1302.
- el-Askerî, Ebû Ahmed. *Tasfihâtu'l-Muhaddisîn*. thk. Mahmûd Ahmed Mira. Kahire: el-Matbaatu'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, 1. Baskı., 1402.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheratu'l-Emsâl*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm - Abdu'l-Mecîd Katâmiş. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2. Baskı., 1988.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Dîvânu'l-'Askerî*. thk. George J. Kanazi. Dîmeşk: el-Matbaatu't-Te'âvuniyye, 1. Baskı., 1979.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Dîvânu'l-Me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Baskı., 1900.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Evâil*. Tanta: Dâru'l-Beşîr, 1. Baskı., 1408.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-Luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selîm. Kahire: Dâru'l-'İle ve's-Sekâfe, 1. Baskı., 1997.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Hassu 'alâ Talabi'l-'İlm ve'ctihâdi fi Cem'ihî*. thk. Mervân Kannânî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1. Baskı., 1986.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Kuremâ*. thk. Mahmûd el-Cemâlî. Kahire: Dâru's-Şûrâ, 1. Baskı., 1908.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Vucûh ve'n-Nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetu's-Sekâfe ed-Dînîyye, 1. Baskı., 2007.

- el-Askerî, Ebû Hilâl. *es-Sinâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Bencâvî. Beyrut: Dâru'l-'Unsuriyye, 1. Baskı., 1419.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Esmâu Bakâye'l-Eşyâ*. thk. Mâcid ez-Zehebî. Kuveyt: Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Turâs ve'l-Vesâik, 1. Baskı., 1993.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *et-Telhîs fî Ma'ğrifeti Esmâi'l-Eşyâ*. thk. İzzet Hasan. Dımeşk: Dâru Tılâs, 2. Baskı., 1996.
- el-Askerî, Kâzım Murtezâ. *Ebû Hilâl el-'Askerî ve Tahkîk ve Nakd-i Kitâbihî "el-Vucûh ve'n-Nezâir."* Tahran: Tahran Üniversitesi, ts.
- Avz, Ahmed Abdu't-Tevvâb. *el-Mu'cem fî Bakıyyeti'l-Eşyâ Mea Zeyli Esmâi Bekıyyeti'l-Eşyâ li Ebû Hilâl el-'Askerî*. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1. Baskı., 1997.
- Âyetullâh es-Seyyid Hasan es-Sadr. *eş-Şî'a ve Funûnu'l-İslâm*. thk. el-Mîrsecâdî es-Seyyid Murtezâ. Kum: Müessetu's-Sıbteyn, 1. Baskı., 1326.
- Azb, Verd Muhammedî Mekâvî. "Şi'ru Ebû Hilâl el-'Askerî: Kırâetu Nakdiyye Tahlîliyye." *Mecelletu Kulliyetu't-Terbiyye* 10/2 (2004), 61–186.
- el-Bağdâdî, İsmail. *Hedıyyetu'l-'Ârifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951.
- el-Bâharzî, Ali b. Hasan. *Dumyyetu'l-Kasr*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Baskı., 1414.
- el-Bekrî, Ebû Ubeyd. *Sımtu'l-Leâlî fî Şerhi Emâli'l-Kâlî*. thk. Abdu'l-Azîz el-Meymenî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Baskı., 1935.
- el-Belâzurî. *Futûhu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1. Baskı., 1988.
- Bilge, Mustafa L. "Askerimükrem." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 3/493–494. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- el-Cevherî, Ebû Mansûr. *Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Baskı, 1987.
- Çelebi, İlyas. "Sâhib b. Abbâd." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 35/512–515. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1. Baskı., 1973.

- Çiçekler, Mustafa. "LANDBERG, Carlo De." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 27/98–99. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ed-Dâmin, Hâtim Sâlih. "el-Müstedrak 'alâ Şi'ri Ebî Hilâl el-'Askerî." *Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye* 67/1 (1992), 37–47.
- ed-Dâvûdî, Şemsuddîn. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1983.
- ed-Dehîl, Hamd b. Nâsır. "Ebû Hilâl el-'Askerî Âlimu'l-Belâga ve'n-Nakd Nahve 400 H." *Dâru'l-Melik Abdi'l-Azîz* 20/1 (1994), 192–220.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Lüteratür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 1. Baskı., 2016.
- Durmuş, İsmail. "Sözlük." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 37/398–401. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Zeyil." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/339–342.
- el-Emîn, Muhsin. *'Ayânu's-Şi'a*. Beyrut: Dâru't-Te'âruf, 1. Baskı., 1983.
- el-Fîrûzâbâdî. *el-Bulğâ Fi Terâcîmi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğâ*. Dimeşk: Dâru Sa'di'd-Dîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı., 2000.
- el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Mektebu Tahkîki't-Turâs fî Muesseseti'r-Risâle. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 8. Baskı., 2005.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. Baskı., 1981.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/279–280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hâcî Halîfe. *Keşfu'z-Zunûn*. Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1. Baskı., 1941.
- el-Halebî, es-Semin. *ed-Durru'l-Mesûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Baskı., 1406.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1. Baskı., 1995.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-Udebâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garb el-

- İslâmî, 1. Baskı., 1994.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtu'l-'Ayân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Baskı., 1900.
- İbn Hayr. *Fihrist*. thk. Beşşar 'Avvâd Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı., 2009.
- İbn Kuteybe. *el-Me'âni'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Me'âni*. thk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Deynuri. Haydarâbâd: Matba'atu Dâireti'l-Ma'arifi'l-'Usmâniyye, 1. Baskı., 1949.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 4. Baskı., 1414.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribu'l-Umem ve Te'âkibu'l-Himem*. thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Sorûş, 2. Baskı., 2000.
- İbnu'l-'Adîm. *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Halep*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı., 1983.
- İbnu'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*. thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir 'Atâ - Mustafa Abdu'l-Kâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı., 1996.
- İbnu's-Sâ'î. *ed-Durru's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*. thk. Ahmed Şevkî Binbîn - Muhammed Sa'îd Haneşî. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı., 2009.
- İmîl Bedî' Ya'kûb. *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Şevâhidi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı., 1996.
- el-Kıftî, Cemâluddîn. *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1. Baskı., 1982.
- Kanazi, George J. "al-Risâlatu'l-Mâssa By Abû Hilâl al-'Askarî." *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 2/ (1980), 97–164.
- Kanazi, George J. *Studies in the Kitâb aş-Şinâ'atayn of Abû Hilâl al-'Askarî*. Leiden: Brill Academic Publishers, 1. Baskı., 1989.
- Kanazi, George J. "The Works of Abû Hilâl al-'Askarî." *Arabica* 22/1 (1975), 61–70.
- Kanazi, George J. "Ziyâdâtu Divâni'l-'Askerî." *Mecme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye* 70/3 (1995), 568–581.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-Muelliîfîn*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs'il-'Arabî, 1957.

Kur'ân Yolu. Erişim 25 Ocak 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Mahmûdî, Abdu'l-Kerîm. "Sünâiyyetu'l-Mebnâ ve'l-Ma'nâ 'inde Ebî Hilâl el-'Askerî." *Mecelletu Luga - Kelâm 7/2* (2021), 363–370.

el-Makdisî, Abdu'l-Ganî. *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Şadi b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nû'mân. Kuveyt: el-Hey'etu'l-'Âmme li'l-'Inâye bi Tıbâ'a ve'n-Neşri'l-Kur'âni'l-Kerim ve Sünneti'n-Nebevviyye ve 'Ulûmihâ, 1. Baskı., 2016.

el-Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenu't-Tekâsîm*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 3. Baskı., 1991.

Merçil, Erdoğan. "Büveyhîler." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 6/496–500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

el-Meşâyih, Emel. *Ebû Hilâl el-'Askerî Nâkiden*. Amman: Vizâru's-Sekâfe, 1. Baskı., 2001.

Mübârek, Zekî. *en-Nesru'l-Fennî fî'l-Karni'r-Râbi'*. Kahire: Hindâvî, 1. Baskı., 2012.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs el-'Arabî, 1. Baskı., 1433.

Nuveyhid, Âdil. *Mu'cemu'l-Mufessirîn min Sadri'l-İslâm Hatta'l-'Asri'l-Hâdir*. Beyrut: Muessesetu Nuveyhid es-Sekâfiyye li't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 3. Baskı., 1977.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-Luga el-'Arabîyye el-Mu'âsıra*. Kahire: Âlimu'l-Kutub, 1. Baskı., 2008.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "İbn Dürüsteveyh." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/420. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

er-Reîs, Sinâ. "Ebû Hilâl el-'Askerî." *Arap Encyclopedia* (1. Baskı). 495. Şam: Institute of the Arab Encyclopedia, 1981.

es-Safedî. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1. Baskı., 2000.

es-Safedî. *Nektu'l-Himyân Fi Nuketi'l-'Umyân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1.

- Baskı., 2007.
- es-Sahârî, Seleme b. Müslim. *el-İbâne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*. Maskat: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1. Baskı., 1999.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî - el-Luğa*. thk. Arefe Mustafa. Riyad: Câmi'atu Muhammed b. Suudi el-İslâmîyye, 1. Baskı., 1988.
- es-Se'alibî. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîru'l-Kur'ân*. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1. Baskı., 2015.
- es-Se'alibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*. thk. Abdu'l-Fettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: ed-Dâru'l-'Arabiyye, 2. Baskı., 1981.
- es-Se'alibî, Ebû Mansûr. *Yetîmetu'd-Dehr*. thk. Mufid Muhammed Kamhiyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı., 1983.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1. Baskı., 1976.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *Bugyetu'l-Vu'ât*. Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. Baskı., 1428.
- eş-Şâtibî. *Şerhu Elfîyyeti İbn Mâlik li's-Şâtibî*. Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsu'l-'İlmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmîyye bi Câmi'ati Ümmü'l-Kurâ, 2007.
- eş-Şenterînî, İbn Bessâm. *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*. thk. İhsân Abbâs. Lîbya: Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1. Baskı., 1979.
- Tabbâne, Ahmed Bedevî. *Ebû Hilâl el-Âskerî ve Mekâyîsuhu'l-Belâğîyye*. Kahire: Matbaatu Muhaymer, 1. Baskı., 1952.
- et-Taberî, Ebû Cafer. *Târîhu't-Taberî - Târîhu'r-Rusul ve'lMulûk*. Beyrut: Dâru't-Turâs, 2. Baskı., 1387.
- Talu, Mehmet. "Ebû Mihcen es-Sekâfî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Baskı). 10/188. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Tasa, Muhammed. *Hâmid bin Ali el-'Imâdi'ye Ait "et-Tafsîl fi'l-Farkı Beyne't-Tefsîr ve't-Te'vîl" Adlı Eserin Tahkiki*. Konya: Adal Ofset, 1. Baskı., 2005.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-Basâir ve'z-Zehâir*. thk. Veddâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1. Baskı., 1988.

Tutar Demir, Hacer. *Ebû Hilal el-Askerî'nin el-Furûku'l-Lügaviyye Adlı Eserinde Delâlet Anlayışının Yansımaları*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Varol, Hüseyin. "Ebû Hilal el-'Askerî, Dört Eseri Arap Edebiyatında Darb-ı Meseller ve Önemi." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (1986), 383–406.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâi fi'l-Kuveyt, 1. Baskı., 2001.

ez-Zehebî, Şemsu'd-Dîn. *Siyeru 'Alâmi'l-'Ulema*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 3. Baskı., 1985.

Zeydân, Corci. *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*. Kahire: Hindâvî, 1. Baskı., 2012.

ez-Zirkilî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Baskı., 2002.